

George Sand Hudičeva mlaka

George Sand

Hudičeva mlaka

1851

1851

1851

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
— Prva slovenska založba —

ZUON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2014, letnik XVII, številka 1

Uredili
Ivan Mohar
Jože Faganel
Nina Zidar
Marko Tavčar

Lektoriranje
Špela Zupan

Oblikovanje
Jurij Jančič

Računalniški prelom
Rok Ločniškar

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Rokopisi
mohorjeva@siol.net

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 70

Založili
Društvo Mohorjeva družba
(zanj Jože Planinšek)
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
(zanjo Jože Faganel)
in Goriška Mohorjeva družba
(zanjo msgr. Oskar Simčič)

Tisk
Dravski tisk d. o. o., Maribor

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

Uvodnik

- 3 Andrej Gosar: trenutek racionalnosti
v slovenski zgodovini
Akad. Alojz Rebula

Leposlovje

- 5 Šelestenje nepoznanega
Dragan Ignjić
- 7 Dnevnik 2003 (IV)
Akad. Alojz Rebula
- 9 Zajtrk v postelji
Janez Kajzer
- 15 Dopisovanje s pisateljem Borisom
Pahorjem 1973–1991
Matija Tuma

Esej

- 19 Solidarizem za Slovenijo kot humanekonijo
Franjo Štiblar

Pogovor

- 30 Najbolj plemenita in trajna človekova dela
iščejo Resnico
Ivan Puc z dr. Lukom Vidmarjem

Zapiski in ocene

- 37 Alojz Ihan: Slike z razstave
Jasna Vombek
- 38 Pierre Lunel: Pustolovščina Pedra Opeke
Igor Gedrih
- 39 Toni Morisson: Domov
Jasna Vombek
- 42 Mile Pešorda: Baščanska plošča, poema
Igor Gedrih
- 43 Vilma Purič: Brez zime
Lev Detela
- 44 Alojz Rebula: Pred poslednjim dnevom
Lev Detela
- 46 Smiljan Trobiš: Trepet
Igor Gedrih
- 47 Maja Haderlap: Angel pozabe
Milan Dolgan

Na naslovnici: Andrej Gosar, foto arhiv CMD

Andrej Gosar: trenutek racionalnosti v slovenski zgodovini

Alojz Rebula

Klasični filolog ne more meritorno govoriti o ekonomistu, a se mu lahko spoštljivo pokloni kot velikemu humanistu in kristjanu.

Toliko v opravičilo.

Ne tako daleč od nas je poteklo stoletje, odkar se je začelo tabuizirati ime dr. Gosarja, ekonomista, javnega delavca in kristjana, morda bolj iz idejnih kakor iz političnih razlogov. Iz teh razlogov je vsekakor molčala o njem minula nedemokratska marksistična doba.

Razhod se je začel že ob Gosarjevi odklonitvi, da bi vstopil v fiktivno koalicio Osvobodilne fronte. V antologijo slovenskih zgodovinskih momentov spada odgovor tega čevljarjevega sina sinu univerzitetnega profesorja Kidriča, ko ga je skušal pridobiti za OF. Na njegovo objestno vprašanje: »Veste, kdo bo zmagal?«, je Gosar mirno odgovoril: »Vi«, s čimer je tudi pokazal svojo ravnodušnost do oblastvenih perspektiv.

Gosarjeva mirna odločnost je izhajala iz dveh virov: iz njegovega humanizma, ki je bil absolutno za demokratični ustroj družbe, in iz njegovega krščanskega prepričanja.

Da je bilo to prepričanje globoko, kaže pasus iz njegovega dela »Za novi družbeni red« z biblijsko pretresljivim citatom: »Nismo rojeni za Zemljo.«

Razdalja med kristjanom Gosarjem in dialektičnim materialistom Kidričem je bila prevelika. Te razdalje ni skrajšalo niti Gosarjevo pregnanstvo v Dachau, kamor je nedvomno prišel po zaslugi svojih levih ali desnih nasprotnikov. Kar se namreč tiče družbenih obzorij, je Gosar, morda pod vplivom Jacquesa Maritaina, odklanjal tedanjo mitološko perspektivo neke brezrazredne družbe.

Ta perspektiva je osvajala ne samo množice, ampak tudi lep del nekrščanske inteligence.

Kocbekova medvojna izbira dokazuje, da do tega modnega mita, katerega katastrofalni izid lahko danes opazujemo, ni bila neobčutljiva niti krščanska inteligenca.

Gosar je bil po študiju in po delovanju ekonomist, torej človek denarja in valutnih usod, poklicno človek najintimnejšega drobovja tega našega sveta, katerega dušo – se pravi valuto – najbolje dokazuje svetovna gospodarska kriza. Sredi te materialne realnosti je Gosar ostal kakor Maritain realist, nedovzeten za utopijo, čeprav ne za neki racionalni ideal, kakor na primer dokazuje njegova rezerva do krščanskega socializma in odprtost ideji samoupravljanja, s katero se je ves opojil Edvard Kardelj z nemogočo marksistično aplikacijo.

Imamo torej opraviti s človekom, ki je sredi vrhunca mitološke evforije ostajal z nogami na zemlji s stvarnim razgledom na temeljna medčloveška dejstva, kakor so gospodarske družbe in še posebej narodna skupnost. Gre torej za racionalen odnos do stvari in zgodovine, za odnos, iz katerega rad skuša ubežati posebno član

malega naroda. Zato ostaja Gosar referenca za vse, ki jim je resnica pred utopijo in stvarnost pred ideologijo.

Omenili smo tabuizacijo tega imena na strani, ki je zaradi svojega bistvenega materializma morala tako ravnati. Toda tu imamo tudi moment krščanske tragike, ko Gosarja ni mogla sprejeti v njegovi duhovni odprtosti ne skrajna katoliška desnica in do neke mere tudi ne uradna cerkvenost. Čeprav mi je njegov prijatelj, profesor Jakob Šolar, ki je tudi kot Dachaučan doživel njegovo medvojno usodo, v privatnem razgovoru Gosarja označil kot »svetniškega« človeka, takšen vtis imamo tudi iz nekaterih mest v njegovem pisanju, kjer skoraj zadira tudi mistični vzgon. Papeži, ki so si sledili po Janezu XXIII. vse do današnjega Frančiška, so pot katoliške Cerkve usmerili v koncilskem pravu, ki pomeni bolj odprtost kot zapiranje, bolj vzgon v prihodnost kot konservativnost. Dejansko z več vere v Kristusa in Njegovo prisotnost v zgodovini.

Zato dr. Andrej Gosar ostaja dragocena referenca tudi slovenskemu katoličanu tretjega tisočletja: po eni strani primer totalne predanosti Kristusu in magisteriju, ki mu je poveril svoje sporočilo, na drugi pa ostro dojetje bistvene minljivosti tega sveta in s tem tistega primata duhovnega, s katerim je nastopil že Jacques Maritain.

Lahko se vprašamo, ali se je slovenska komisija za kandidiranje možnih svetniških kandidatov vsaj malo pomudila ob imenu tega ekonomista, kakor se je pomudila ob imenu nekega velikega arhitekta. Tukaj je možen dvom, da to ime morda ni prišlo v poštev, in to ne iz specifičnih moralnih ozirov, ampak zaradi odmevov neke žal obžalovanja vredne predvojne medkatoliške napetosti.

A tudi za nekristjana ostaja dr. Gosar referenca racionalnega humanizma, ki odklanja vsakršno iracionalnost, sprejema vse sprejemljivo v narodni tradiciji in ljubosumno skrbi za bodočnost naroda, ki bo tudi, kot državno neodvisen, ostajal ogrožen v svoji identiteti.

Šelestenje Dragan Ignjić nepoznanega

Zadnji trenutek

*Med nebom in Zemljo
gledam v zvezdni utrinek,
ki briše žalost in otožnost
v temni noči, polni bolečin.*

*Čutim, da prihaja
zadnji trenutek nepoznanega,
a upajočega večera,
ko Sonce svoje žarke
na moje okno razliva.*

*Tihe so tiste poti,
po katerih sem hodil
v temni in neprespani noči.*

*Le zadnji trenutek ostal je
v objeti temni noči,
ki se skriva za obzorjem
in kliče me spokorno,
naj se spremenim.*

Nepoznano

*Obstalo je nepoznano
obličje pred menoj ...*

*Le z roko me je poklicalo,
naj mu tiho sledim
in naj se z njim veselim.*

*Korak je bil težak
in neznan, ker odpiral
je vrata starih, nezaceljenih ran.*

*Nepoznano obličje pa
je izginilo v novem jutru.*

*Jaz ostal sem doma,
a mogoče bi se z njim le podal
na to pot, ko bi ga bolje poznal.*

V praznini

Življenje telesa
in pogumnega srca
se spremenilo je v
votlo praznino.

Nikjer ni bilo ničesar ...

Ptice na nebu so preletele
to čudovito jutro,
a so molčale.

Prazen dan,
pust in zaspan ...

Nobene sledi,
da tu še kakšen
pogumen človek živi.

Ceste

Peljale so sem ter tja
ceste široke tega sveta.

Vijugale so se
in vzpenjale ceste
do širnega neba,
kjer sem nekje jaz doma.

Ceste, ceste ...

Široke in visoke
ter ravne in zavite
so se vile iz mojega srca
ter tiho stopale med ljudi;
med ljudi, ki jih poznam
in jih rad imam.

Dnevnik
2003 (IV)
Alojz Rebula

Torek, 25. marca

Najdlje od papeževe linije glede vojne je hiperpravoverni *Comunione e liberazione*: »No guerra, si America.«
Jutro za Kocbeka, ne da bi odprl njegovo knjigo (članek za Jolko).

Pri okulistu Mahničju, mojem učencu: očesni pritisk 15–16. Pod stebriščem pri Radiu naju doteče Mario in naju popelje domov.

Doma pa iz Maribora pesniška zbirka neznane Majde Senica – Vujanovič, ki prida svoj naslov, Dominkuševa 4, 2000 Maribor.

Sreda, 26. marca

Sfriziral predavanje *Upor v Basri*. Amerikanci 90 km pred Bagdadom. Ob *Corriere della Sera* sem bolj v Iraku kot doma.

Četrtek, 27. marca

Credo drug: sv. Avguštin in Janez Pavel II. – je res ponižnost boljša od gorečnosti? Kako sem končal članek? Optimizem Leibnitz – Hegel.

Petek, 28. marca

Odgovoril gospe Mirelli Merkušjevi v Erlangen. Z Zoro na občino po nove osebne izkaznice. Srečava nekdanjega kolega, inženirja Pečenka, ki naju objame. Dela z Bonamorejem, ki se zanima za naše slovenstvo. Drug znanec: Dolhar, ki se vrača iz Patagonije in Ognjene Zemlje. Odvetnik Bitežnik se spominja študentskih let v Bologni: koga vse lahko srečaš na občini!

Zahvala Senica – Vujanovičevi v Maribor za zbirko: pohvalim »svetlobo« ... Mario pride po sestavek o Kocbeku. »Un Péguy Sloveno?« bi na kratko rekel Italijanu.

O gnusobi te vojne: tragična grotesknost: bombardiranja starodavnega Bagdada.

Sobota, 29. marca

Občutek, da je tokrat *Credo* mlahav in povprečen.

Neka Američanka predlaga, naj Američani izkopljejo svoje mrtve v Normandiji.

Novo oblikovana *La Repubblica*, tuja nova impaginacija, vsebinsko pa smo tam kot *Il Corriere della Sera*.

Popoldan z Zoro v istrsko cerkev k spovedi. Spovednik sedi v klopi spredaj. Nova moda spovedovanja? Po maši se razgovori, neskončno zgovoren. »Zapomnite si svečo, ki s svojo lučjo dela temo manj temno.« Dobro mi dene misel o božji ljubezni, ki je drugačna od naše. Injekcija vere in upanja.

Zvečer po radiu oddajajo Zorine *Gobice*, ki jih poslušam iz postelje: tvoja čudovita poetičnost iz duha narave.

Andrej – zdaj v toplicah – se najavi za sredo.

Ponedeljek, 31. marca

Z Zoro pri dobrem zdravniku Angioliniju: artroza v kolenu? Računa samo 80 evrov! (Baje specialisti raču-

najo tudi 300 evrov). Nazaj v avtobusu Papežev rožni venec: *hospes in anima?* O, ko bi ostal še dolgo ...

V ljubljanskem tisku: Vida Tomšičeva hodi v Belo krajino učiti rabo ciklostila.

Torek, 1. aprila

Z Zoro v Loko, da se oddahnem od Iraka. Tolažilen sprehod do rampe. Brvar iz Maribora se zanima za mojega *Ajshila*.

Sreda, 2. aprila

Z Zoro v Sevnico, knjižnica pa zaprta. Ob 17h Andrej z Majdo in šik avtom. Na mizo pride šampanjec od župnika Furmana. Andrej je razpoložen, nič polemičen, pogovor do 20h. Teme: Bergson kot človek, Gilson, romanist Košir. Njegova, namreč Koširjeva nečakinja, na njegov vzklík: »Kdaj me bo hudič vzel?« pripomni: »Če ne verjamete v Boga, zakaj verjamete v hudiča?«

Andrej mi izroči predavanje, ki ga je imel katoliškim izobražencem. Preberem ga v postelji: nič konkretnega, konec pa krščanski.

Četrtek, 3. aprila

Pisma Brvarju, Letonji, Ivu Prijatelju v Poljansko dolino. Popoldne z Zoro v Ljubljano. Komaj sedem v Union. Stane, kar razpoložen. Intenziven pomenek kakor nekoč. Govori o zelo slabem zdravstvenem stanju skupnega prijatelja Sandija, o Kasteličevem tumorju, o nedeljskem politiziranju z Justinom in Jožetom.

Zora naju popelje k taksistki, hčerki njene frizerke, da gremo na predavanje v dvorano: prvi dve vrsti prazni, ni več komunizma, ko je bila dvorana na teološki oblegana.

Grem brez panike, Koncilija me predstavi kot »največjega pisatelja«, ob čemer se glasno zasmejem. Berem sproščeno, dolg aplavz, kup vprašanj, kakih 20. Med najzanimivejšimi: »V kolikšni meri mislite, da je umetnost in umetniška vrednost povezana z iskanjem resnice?« – »Kakšna je primerjava literarne vrednosti *Sv. pisma* in *Korana*?« – »Sta si Job in Svetlana Makarovič kaj podobna?« – »Kateri pasusi v *Svetem pismu* se vam zdijo posebno navdihnjeni?« Citiram Bergsona, ki se mu je zdel *Govor na gori* očitno božjega izvora.

S Koncilijo v dež, z vencem do Litije, čez Dol pri Hrastrniku.

Doma rižota, srbska solata in kava s smetano za vozniaka, preprostega, a svetega fanta.

Vinkova kartica, navdušen nad *Jobom pred tabernakljem*.

Petek, 4. aprila

Vinka v pismu prosim za branje diskete z *Ajshilom*. Sprehod do mostu. Maša invalidnega duhovnika. Möderdorferjeva igra v Prosvetnem domu. Nič novega o Iraku. Ivo Žajdela piše o meni v *Demokraciji*, široko in občuteno. (List je poslala Zori Katarina iz Ljubljane).

Sobota, 5. aprila

Ali je berlinski kardinal res svetoval bojkot ameriških proizvodov?

S čudovito preprostostjo mi Ivo Prijatelj pošilja debelo knjigo: Wolfgang Johannes Beckh, *Therese von Konnersreuth*, velika nemška vidkinja iz Bavarske, ki jo obišče junak mojega romana *Nokturno za Primorsko*.

Sproščeno branje o zadnjem Maritainovem obisku v Ameriki.

Ko sem (po pohodu čez strmi hrib) na danes jalo-vem gobišču – kje je kaj bolj privzdignjenega? – cerkvena ura doli v Loki odbije štiri. Za njo pa se predpraznično oglasijo zvonovi.

Doma, po obisku Jenčičevih, zasvojen od Therese Newmanove.

Hvala, Gospod, za današnji dar, ko sem pogrešal kaj svetniškega.

Nedelja, 6. aprila

Sklenil napisati dve pismi: dopoldne Tonetu v Toronto, zvečer Ivu Prijatelju na Gorenjsko. Oboje naredil. Vmes nekaj sončne Dobreve. Na mizi pismo Argentinec, ki se zahvaljujejo Zori za igro, ki so jo menda uspešno predstavili na več krajih.

Ponedeljek, 7. aprila

Ostanem s Tomažem Akvinskim trdno sredi resničnosti Bitij – a kako drugače začutim svet, ko grem k frizerki: svetlo in odprto nebo, nekam netomaževževsko cvetoče forzicije, sinji avto pod fresko sv. Florijana na gasilskem domu. Vse je nekako idealistično, ko da hoče iz sebe nekam drugam, a vendar v dobro.

Spomnim se sv. Jožefmarija Escrivája, njegovega »Ljubite ta svet!«

Si krščanstvo lahko privoščiti razpon od *Imitatio* do Escrivája?

Umrli Zorina teta Anica v Škofji Loki. Izdala je nekaj knjig pri *Kmečkem glasu*, mati šestih otrok, vdova z veliko kmetijo, vse vodila pogumno, čeprav je bila občutljiva pesniška duša.

Sprehod do rampe v novem mrazu.

»Boš gledal poročila ob 22h?«

»Odveč so mi ...«

Zvečer z Zoro o znanstveni debati na TV: čez deset let, leta 2012 ali 2013, naj bi grozila ekološka kataklizma: dvig morij, vzpon Arktike, požari pragozdov ...

Iz časopisa zvem, da je umrl tržaški pisatelj Fölkel, s katerim sva si nekaj let dopisovala. Hladno prijateljstvo. Bil je zelo zaveden Jud. Zadnja kartica od njega: »*Tu stai sbandando*.« (Ti blodiš). Morda je slišal o mojem pisanju v *Družini*. RIP!

Jolka se zahvaljuje za članek o Kocbeku in pošilja decembrsko številko LN s člankom o *Carteggio scazonte* – naslov knjige mojega dopisovanja s Cecovinijem.

Stanetovo pismo in kartica z izleta Slovenske Matice: rojstne hiše Čopa, Finžgarja in Jalna.

Janez Kajzer

Zajtrk v postelji

Zakonca Ana in Maks, oba nekaj nad trideset, ona medicinska sestra, on tapetnik, samostojni obrtnik; z njim sva bila skoraj soseda, ne ravno prijatelja, ampak denimo dobra znanca. Pred kakšno uro sta telefonirala, da bi rada nekaj pokazala. Že po telefonu se je zdelo, da jima gre na smeh.

Pravkar sedita v naši dnevni sobi, na mizico sta previdno položila velik kartonski tulec, ki očitno prinaša skrivnost. Po njunih iskričih se očeh in nasmehih je sporočilo radostne narave. Po tulcu bosta segla, ko bosta presodila, da je napočil pravi trenutek. Sem že prav radoveden, kaj je v njem. Za zdaj so predmet pogovora naši otroci, ki se podijo zunaj na vrtu. Prijeten moderen par sta, prava poživitev dolgočasnega poznega popoldneva.

Maksa poznam od nekdanj. Zrasel je v obrtniški, tapetniški družini. Bilo mu je komaj deset let, ko je, po lastnem večkratnem zatrijevanju, že moral zavihati rokave in pomagati očetu v domači delavnici. Tako kot njegov oče se je tudi on izučil tapetniške obrti. Ampak čeprav se je njegov oče povzpел do mojstrskega obvladavanja obrti, ga je sin presegel. Tudi po moji nestrokovni presoji je obdarjen z izrednim likovnim čutom. Preprosto ima oko za izbiro pravih barv blaga in pravih vzorcev. Sploh pa ga navdaja nekakšno naravno veselje, da ne rečem navdušenje, do oblikovanja tapeciranega pohištva. Prav vse, kar je prihajalo spod njegovih rok, me je razveseljevalo: bilo je skladno, čvrsto, prijetno na otip. Ko je govoril o svojem delu, in govoril je rad, so se mu nove ideje kar vsipale, druga za drugo. Podobe načrtovanih izdelkov so se pred našimi očmi iz hipa v hip spreminjale, rasle, se dopolnjevale. V nasprotju z generacijo svojega očeta je rad vzel v roke ustrezno literaturo, se

poglobil vanjo, odpotoval na kakšen ustrezen sejem in preštudiral razstavljene izdelke. Udeležil se je celo kakšnega strokovnega tečaja.

Čeprav sva odraščala v isti soseski, sva se komaj poznala. Zares sva se seznanila šele stotine kilometrov daleč od doma: v neki vojvodinski vojašnici, na služenju vojaškega roka. Povezal pa naju je najin civilni status. Čeprav sva bila vojak, sva bila že oba poročena: sam sem imel celo že otroka; on pa je nekega dne dobil telegram, da se mu je rodila punčka. Neusmiljeno stroga vojska je pri tem natalitetnem dogodku pokazala svojo blagost: smel je odpotovati na tridnevni obisk. Tedaj je prvokrat kaj spregovoril o svojem zakonu. Nič posebnega, čutiti je le bilo, kako neizmerno je zaverovan v obe svoji deklici: v tisto, s katero se je združil, in v tisto, ki se mu je pravkar rodila.

Tako on kot jaz sva spadala med redke vojake, ki so prinesli s seboj nekaj knjig, in tiste knjige sva prebirala v dolgih urah po večerji v nekakšni

strohneli baraki, ki smo jo uporabljali za vojaško učilnico. Ko sva se nasitila branja, so nama misli poromale v oddaljeni rodni kraj. Omenjala sva znane priimke, domača ledinska imena, izletne točke, nekatere skupne znance. Tedaj me je spreletelo, da sem ga nekoč prej že videval z nekim dekletom. Je tisto dekle zdaj njegova žena?

– Ni! mi je odgovoril. In mi še zabrusil: Kaj pa te to briga?

V trenutku mi je bilo žal za nepremišljene besede. Res je, kaj pa me to briga! Opravičil sem se mu za neljub poseg v njegovo zasebnost. Ni mi odgovoril, nekaj dni je hodil naokrog s čemerim pogledom. Potem sva spet spregovorila, predvsem o tistem, kar je v dolgih večerih eden ali drugi izmed naju prebral v knjigah. Vse to je trajalo le kratek čas v začetku služenja. Neki večer je namreč planil v našo oddaljeno barako dežurni oficir in se zgrozil, ko nas je videl pri odprtih knjigah. Ni se mogel načuditi, kako da se ne zavedamo, da bi morali biti že zdavnaj v spalnicah. Ali nam tega res ni nihče zabičal? Spraševal je tudi, kaj je v tistih knjigah, da buljimo vanje. Na vprašanje si je nameraval odgovoriti kar sam. Prijel jih je v roke in zalistal po njih; ko pa je ugotovil, da so napisane v lokalnem jeziku, kakor se je izrazil, nam je odločno svetoval, naj jih zapakiramo in pošljemo domov. V vojski da bomo imeli pametnejšega dela dovolj.

Maksovo ženo, Ano, sem srečal prvokrat šele po vrnitvi iz vojske. Bila je lepa, krhka ženska, bolj deklica kot žena, že na prvi pogled povsem zasvojen z Maksom. V načinu, kako ga je pogledala, je bilo čutiti tesno ljubezensko vez, ki ju je združevala. Čeprav nisem imel nobenih to-

vrstnih primanjkljajev, sem bil Maksu skoraj zavisten. Spomnil sem se neumestnega vprašanja, ki sem mu ga nekoč zastavil v vojski, in hkrati dodobra razumel, zakaj ni pustil, da bi se kdorkoli dotaknil njegove zasebnosti, najsi bo še tako konvencionalnim vprašanjem. Preprosto je hotel preprečiti, da bi mu kdorkoli ogrozil idealno ljubezensko vez, pa čeprav samo z nerodno postavljeno besedo. Mladi pari, ki že na prvi pogled izžarevajo svojo medsebojno zaljubljenost, niso redki. Toda onadva sta bila v tem nekako posebna. Gorela sta v enem samem skladnem plamenu. Takšen vtis je še povečevala njuna izbrana govorica; njena: ali se je je navzela v srednji šoli za medicinske sestre ali pa jo je že podedovala; njegova: ki je bila najbrž posledica mnogega branja; govoril je razločno in suvereno, ni uporabljal žargona ali surovih izrazov, kakor sem jih kdaj začutil pri sinovih iz obrtniških družin. Na zunanji vtis, ki sta ga dajala, bodisi s svojim videzom bodisi z izražanjem in z barvo glasu, pa je gotovo vplival tudi njun izjemni estetski in likovni čut.

O njunem izredno skladnem odnosu sploh ni bilo mogoče dvomiti. Še zlasti me je prevzelo, ko sta mi nekoč družno naslikala podobo zajtrka v postelji. Maks, ki je vstajal navsezgodaj, in takoj odšel v delavnico, da bi svojim pomočnikom razporedil delo, se je takoj zatem sam lotil priprave zajtrka. Po Aninem zatrjevanju je znal pripraviti odlično kavo, ravno prav močno, lepo dišečo. Priložil je rogljiče in popečeno slanino z žemljicami. Pladenj, na katerem je s svojim znanim likovnim čutom razporedil vso to hrano in ustrezen pribor, je okrasil s pravkar utrغانo rožico z vrta. Trenutek zatem je svojo ženo prebudil z nežnim poljubom na čelo. Pogled na pladenj s še kadečo se kavo, pogled na okusno aranžiran zajtrk in tudi na svežo rožo je Ano

vsakokrat znova raznežil. Tega ni ravno izrecno trdila, o tem je govoril njen pogled. Bila je ponosna na svojega ljubečega moža, izražala je srečo, da je med vsemi znala izbrati prav njega, in da je on izbral prav njo. Prizor z zajtrkom je bil tako močan, da se je v njuni zavesti kot mogočna oljna slika za vedno zasidral na steni njune spalnice.

Tisti trenutek je Maks vzel z mize tulec in potegnil iz njega dolg zvit papir, na kakršnega so takrat kopirali načrte. V hipu sem uganil, za kaj gre, in tenko prisluhnil; tudi sam sem bil tedaj pred podobnim trenutkom: mislijo na lasten dom, pa me je vse skupaj tako še bolj zanimalo. Treba je pojasniti, da sta Ana in Maks živela v hiši njegovih staršev, kjer sta si uredila vzorno urejeno sobo. Nekoč sta mi jo za hip pokazala: premišljeno in urejeno do zadnje pike, nekakšno zrcalo njunega medsebojnega odnosa in njune notranje urejenosti. Zgodilo pa se je, da sta njegova starša nanagroma drug za drugim umrla in mu tako zapustila mogočno obrtniško hišo, kakršne so kraljevale po predmestjih. Življenjske zakonitosti so mu tako čez noč priskrbele, kar ni niti najmanj pričakoval: veliko stanovanje pa delavnico, v kateri je bil do večeraj očetov pomočnik, zdaj pa samostojen podjetnik, ki je o vsem odločal sam. Stanovanje staršev se jima je zdelo nefunkcionalno. Kar je dobro služilo prejšnjemu rodu, ni moglo biti enako dobro za zdajšnji rod, torej za njiju in za njune otroke. Hiša je bila neometana, kar je še posebej kazilo njen videz. A je za tem tičal poseben vzrok: njegov oče je tako kot večina malih obrtnikov povojnega časa, s tem skušal prikazati davčnim oblastem, da mu ne gre najbolje in

da ne zmore lastnega doma niti ometati. Ko pa so konkretni vzroki za takšno drobno goljufijo presahnil, so njihove hiše še kar vztrajale neometane. Dobro, hišo bi lahko dala ometati in bi tako znatno izboljšala njen videz. Toda niso jima bili všeč niti notranja razporeditev niti premajhna okna niti odslužene sanitarije. Seveda bi lahko predrugačila vsako posameznost in končno tudi vse skupaj, pri tem pa bi se morala ozirati na nosilne zidove, na električne in vodovodne napeljave; končno bi morala nadomestiti tudi vse pohištvo, ki je že na prvi pogled razkazovalo svojo obrabljenost. In o vsem tem sta veliko razmišljala.

Tu pa je bila še ena malenkost, ki je zavirala njuno nagnjenje do temeljite prenove. Maksova starša sta umrla brez oporoče, Maks pa je imel še sestro in brata. Vsak izmed njih je bil po zakonih upravičen do ene tretjine lastnine staršev. Tako sta menila Maksova sestra in brat, ki sta že zdavnaj odšla od doma, tako je menilo tudi sodišče, pred katerim je tekel postopek. Ker dediščine ni bilo mogoče razdeliti v naravi, je sodišče določilo, da mora Maks sestri in bratu izplačati zajetno vsoto denarja. Maks pa se je temu upiral. Bil je najmlajši izmed otrok, zapozneno dete, starejša dva sta že odšla od doma, ko je sam šele delal prve korake, torej ni rasel skupaj z njima in ni čutil ničesar skupnega. Povrhu so bili njegovi starši do svojih prvih dveh otrok po njegovi oceni zadosti radodarni in so jima pri njunem vstopu v samostojno življenje v skladu s svojimi možnostmi pomagali tudi materialno. Oba so tudi izšolali, ne da bi onadva sama kaj prispevala s svojim delom ali kako drugače. On, Maks, ki se je po očetovem zgledu in na njegovo prigovarjanje izučil prav za tapetnika – navsezadnje je oče v njem videl naslednika obrtniške delavnice –, pa je že kot otrok in nato skozi vse doraščanje

krepko prispeval k družinski blaginji. Maks je, ko mi je nekoč razlagal o tem, za spoznanje izstopil iz svoje siceršnje uglajenosti, se vzravnal in mi dokaj jeznorito pokazal svoje dlani:

– Tole so moji žulji! Od desetega leta naprej sem imel vedno žuljave roke. Ob šestih zjutraj sem bil že v delavnici, najpogosteje pa sem bil tam tudi še ob osmih zvečer. Ali je bila tam tudi moja sestra? Ni bila. No ja, ženska, pa ji ni bilo treba. Toda brat je bil moški, pa so mu kljub temu prizanesli, češ da ni nadarjen za ročno delo. Kaj! Jaz pa sem moral biti nadarjen? Oče ni imel nobenega pomočnika. Jaz sem bil njegov pomočnik. Šestnajstletno revše sem opravil pol dela. Zdaj pa bom dajal tistima, ki še vedela nista, da je v hiši kakšna delavnica!

Vznemirjeno sem mu prisluhnil. Med govorjenjem so mu vročično žarele oči. Kmalu pa je utihnil in se naredil, kot da ni še malo prej na ves glas razsajal. Še kdaj je omenil konfliktno zahtevo svojih najbližjih sorodnikov, a se je zdelo, kot da je zadeva zaspala ali pa sta se sorodnika naveličala zahtevati svojo dozdevno pravico.

Sam pa sem se ob priložnosti zalotil v razmišljanju o njegovih žuljavih dlaneh. Iz lastne izkušnje vem, da se žulji naredijo na dela nevajenih dlaneh; ko pa se dlani enkrat utrdijo, se nič več ne ožulijo. Maks pa kar naprej o žuljavih dlaneh!

V tem trenutku pa mi je, ob asistenci njegove žene, začel razlagati, kako bosta razrešila zagate, v katerih sta se znašla. Doumela sta (seveda sem vedel, da je bila zamisel njegova), da še s takšno preureditvijo in prenovo hiše ne bosta dosegla visoko zastavljenega cilja. Torej sta se odločila za radikalno drugačno pot. Postavila si bo-

sta novo hišo, ne kakršnekoli, ampak takšno po svoji meri, povsem po svojih željah in takšno, ki bo v skladu s časom, v katerem živimo. Medtem ko so njegovi starši ustreznost svojega bivališča še videli v enonadstropnici, obdani z delavnicami in dvorišči, pa je bivališčnim idealom mlajšega para najbližja atrijska hiša. Torej čisto na tleh, v istem nivoju kot vrt; takšna stavba omogoča najboljšo razporeditev prostorov; pa tudi najtesnejšo povezanost z zeleno okolico; za zidavo ne potrebuješ ne dvigal in ne dragih odrov, in za vzdrževanje tudi ne. Takšno atrijsko hišo si bosta postavila tik za sedanjo staro, na le tristo metrih parcele. Seveda bosta morala ponekod z zidovi seči čisto do mejne črte s sosedi; stopila sta že do vsakega posebej in si pridobila njihova privoljenja. Na sami mejni črti bosta postavila dvometrske betonske zidove in po njih spustila popenjavke; tako se bosta zavarovala pred neljubimi pogledi v svojo zasebnost, hkrati pa bodo zidovi v enaki meri služili tudi sosedom.

Dvignil je tulec, ki ga je ve čas držal v rokah, nekoliko pomahal z njim, nato pa izvlekel iz njega zvitek z načrti. Projektant jima je po njih željah za začetek narisal tloris bodoče atrijske hiše v obliki črke L, zraven pa še vsa pročelja. Kar je imel Maks v rokah, je bila šele prva idejna skica, pravi podrobni načrti bodo šele sledili, je sporočil. Iz risbe pa je bilo že lepo razvidno, da gre za ravno prav veliko hišo, nekako samo v sebi skladno. Maks je opozarjal na velika okna v vseh prostorih, nadalje na razsežna steklena drsna vrata, ki so razmejevala notranjost od ozelenele zunanosti. Njegovim prstom, ki so opozarjali na posamezne detajle skic, so skrbno sledile Anine velike oči. Obema se je ves čas kar naprej smejala.

Ko pa je Maks začel razlagati zamisel o kopalnici, sta se zdela eden kot drugi skoraj zama-

knjena. Kopalnica, ja! To ne bo tisti skretek, v katerem se še ganiti ne moreš. Pa še tisti neprostor je navadno natlačen s stoječimi in z visečimi omaricami, z najrazličnejšo potrebno in nepotrebno brkljarijo in še s čim. On, Maks, pa si je zamislil kopalnico kot osrednji prostor doma in mu namenil celih trideset kvadratnih metrov; no, ne ravno samo on, oba z Ano sta se odločila, da bosta zidala hišo predvsem zaradi kopalnice; arhitekt jima je povsem pritrdil. Najprej: kopalnica ne bo imela običajnih oken, saj je umeščena v sredo tlorisa in ne meji na nobeno zunanjo steno; svetlobo bo dobivala od zgoraj, njeno okno bo preprosto ves strop, kar je pri atrijski stavbi pač mogoče doseči. Uporabnik kopalnice se bo počutil, kot da je na osončeni obmorski plaži. K takšnemu počutju bo bistveno prispevala kad. V resnici sploh ne bo kadi, tiste emajlirane kastrole, v katero se tlačijo ljudje, da bi dobili lažen občutek sproščeno-sti. Namesto kadi bo sredi kopalnice urejen bazen, dolg štiri metre in tri metre širok. Globok pa bo poldrugi meter. Vanj bo mogoče natočiti osemnajst kubikov vode! Po tem bazenu se bo mogoče sprehoditi, vanj se bo mogoče potunkati, tako dolg bo, da bo mogoče v njem zaplavati. Bazen bodo obroblyale rastline, ki bodo uspevale vse leto, saj bodo s steklenega stropa dobivale obilo svetlobe. (Anine oči žarijo, žarijo!) Vodo bodo ogrevali s sončno energijo, ki jo bodo pridobivali prav tako s strehe atrija. Za to, da je ne bi bilo treba kar naprej menjavati, končno gre za orjaških osemnajst kubičnih metrov, bodo poskrbele posebne čistilne naprave.

Pogled na razgrnjene skice načrta in Maksovo vzneseno pripovedovanje, predvsem pa Anina zamaknjenost so mi vzbudili vtis resničnega prizora. Bazen, sezidan iz svetlega marmorja, sem nenadoma videl tudi sam; slišal sem žubo-

renje vode, s katerim se je polnil; pogledal sem kvišku in občudoval rumenino sonca, ki je žarek za žarkom padala v notranjost; videl sem Ano in Maksa, ki sta, dva razposajena otroka, poskakovala v tem prostranstvu kot ribe v bistri vodi. Toda to zadnje sem že ocenil kot prepovedan pogled v zasebnost, na katero je bil Maks tako občutljiv. V trenutku sem se preusmeril na načrt in začel spraševati po nekaterih podrobnostih.

Maks je, v očitnem evforičnem razpoloženju, razprostrl roke, se obrnil k Ani, ji pogledal v oči in izjavil: Kar zadeva mene, bi mi seveda zadoščala tudi navadna kopalnica. Vem pa, da je Ana dobesedno rojena za vodne užitke. Prepričan sem, da bo nova kopalnica z bazenom in z razkošno naravno svetlobo najlepše darilo zanj. Poklanjam ga ji iz vsega srca.

Tudi Ana je dvignila roki, kot da bo podarjeno kopalnico s pogreznjenim marmornim bazenom fizično sprejela iz Maksovih rok in jo skrbno prenesla v načrtovani atrijski raj.

Vse nas je navdalo nekakšno optimistično razpoloženje in zaupanje v čas, ki bo izbruhnil že jutri.

Poslej sta nas še kdaj obiskala in tudi zamisel o atriju sta še dopolnila s kakšno podrobnostjo. Tako mimogrede je Maks kaj povedal tudi o svojem uspevajočem tapetniškem podjetju. Zdaj je imel v delavnici več pomočnikov. Sklenil je pogodbo z uglednim trgovskim podjetjem. Za njegove izdelke naj bi se zanimali tudi v tujini. V nekem časopisu sem prebral članek o njegovem prodornem podjetju in o njegovi podobi modernega mladega obrtnika, ki s svojim znanjem in zanimanjem seže prek obzorij sta-

rih mojstrov. Strinjal sem se s tistim pisanjem, se veselil njegove uspešnosti.

Sčasoma pa so pljusnile vame tudi drugačne novice. Da je vse redkeje v delavnici in da njegovi pomočniki pogosto nimajo navodil, kaj delati, zatem pa da stresa nanje nekakšno onemoglo jezo. Da jim je nekoč risal natančne skice izdelkov, zdaj pa da dobivajo od njega le še nečitljive čečkarije ali pa še teh ne. Da pa nasprotno zelo pogosto zahaja v bližnje bifeje, kjer ure in ure visi za šankom in predava pivcem, ki so ga voljni poslušati. Do mene je prodrila tudi novica, da so ga pred bifejem pričakali policaji. Počakali so, da se je usedel v avto in ga vžgal, nato pa mu dali pihati. Hudo so ga oglobili, ker je seveda napihal preveč; povrhu mu niso pustili odpeljati; menda se je z njimi zelo sporekel. Kaj le se mu je pripetilo! Tudi oglasil se je še kdaj, toda vedno le ob večernih urah in sam, brez Ane. Če sem natančen: vsakokrat precej nažgan. V takšnem dokaj jeznem razpoloženju je bil kritičen do oblasti, ki da mu kroji življenje; še vedno je kdaj opozoril na svoje žuljave roke, ki edine kaj naredijo; ob takšni priložnosti mi je nekoč narvrgel, da sploh ne vem, kaj so žulji – očitek sem razumel, kot da tudi sam spadam med tiste, ki živijo od njegovega dela, a sem ga molče požrl. Ko pa mi je ob nekem poznejšem obisku precej

razločno zagrozil, da bi morali s takimi, kot sem jaz, (domneval sem, da me kot nefizičnega delavca enači z nekakšnimi paraziti družbe) obračunati, sem šel tudi jaz iz kože in sem mu velel, naj se pobere in se vrne, ko bo spet trezen. Odšel je, vrnil pa se ni. O njem komaj da sem še kaj slišal. Morda le to,

da so ga pomočniki zapustili ali pa nasprotno, da jih je odpustil. Da mu obrt ne uspeva, kot mu je prej. Da živijo le še od Anine plače.

Ane skoraj nisem več videl. Ko pa sem jo po dolgem času srečal, je imela roko v opornici in vso povezano. Pojasnila mi je, da ji je zdrsnilo po stopnicah in je priletela tako nesrečno, da si jo je zlomila. Bila je videti zdelana. Sočustvoval sem z njo. Drugikrat sem jo videl z velikim obližem pod očesom. Nič mi ni pojasnjevala, a sem vidne posledice znal prebrati sam. Očitno je Maks skoraj brez izjeme prihajal domov pijan in se je brez kakršnegakoli vzroka znašal nad njo. On, ki ji je nekoč prinašal kraljevski zajtrk v posteljo in ki ji je še ne tako dolgo tega podarjal marmorni bazen v razkošnem atrijskem rajju. Le v kateri predal je zalučal tiste skice?

Zdelo se je, da mu je vsakokrat znova vse odpustila. Nekako je zmoгла razumeti njegovo silno notranjo jezo, ki jo je zalival z vse več alkohola. Doklej še?

Matija Tuma

Dopisovanje s pisateljem Borisom Pahorjem 1973–1991

Pisatelja Borisa Pahorja sem spoznal daljnega leta 1973, ko sem na naslov njegove soproge Rade Premrl Pahor poslal krajši sestavek o slovenskih zdomcih s prošnjo, da ga objavi v reviji Zaliv. Moj prispevek je bil v začetku leta 1974 res natisnjen, razglednica pa vzrok, da se je dopisovanje z Borisom Pahorjem nadaljevalo in trajalo osemnajst let. Bralci, ki mogoče v nadaljevanju pričakujejo poglobljena razmišljanja, ki jih je znal pisatelj Boris Pahor tako jasno formulirati, bodo razočarani. Najino večletno dopisovanje je bilo daleč od kakršnega koli filozofskega razmišljanja, daleč od dogajanj po svetu in daleč od dnevne politike. Najino dopisovanje se je dotikalo slovenske identitete, dotikalo se je položaja zdomskih in zamejskih Slovencev in pozneje samostojne Slovenije. Dopisovanje med uglednim humanistom in suhoparnim tehnikom skoraj ne bi moglo biti drugačno! Skupno pa nama je, da sva bila vseskozi trdna Slovenca. Za poznanstvo z Borisom Pahorjem in njegovo soprogo se moram zahvaliti svoji pokojni teti dr. Veli Tuma, ki je avgusta 1973 gostila zakonca Pahor v svoji počitniški hišici na Uskovnici. Rada in Boris Pahor sta v tem lepem gorskem svetu obiskala dolgoletno družinsko prijateljico Marijo Žagar, sosedo moje tete, ki je imela na Uskovnici prav tako počitniško hišico. Ob tej priliki so mi poslali razglednico s pozdravi. Tako se je začelo.

Boris Pahor je leta 1966 postavil na noge revijo *Zaliv* in v eni osebi postal tehnični urednik, založnik, izdajatelj in financer ter hkrati skrbel tudi za kakovostno vsebino. V reviji je zagovarjal tradicionalno demokratično politiko proti enopartijskemu sistemu nekdanje Jugoslavije. Revija je izhajala v Trstu od ustanovitve in do osamosvojitve Slovenije leta 1991. V podnaslovu je pisalo »Revija za književnost in kulturo«. Boris Pahor se je leta 1952 poročil z Radoslavo (Frančiško) Premrl (1921–2009), sestro slovenskega narodnega heroja in primorskega narodnega junaka Janka Premrla – Vojka, ki mu je bila pri izdajanju revije *Zaliv* vsa leta v nepogrešljivo pomoč. Poleg soproge mu je pomagal še pisatelj Milan Lipovec, ki pa je prevzel uredništvo revije samo formalno. Bil je izučen trgovski potnik, pozneje se je priučil za stavca. Pisal je novele, humoristične prispevke, izdal je tudi dva romana.

V svojem prispevku z naslovom *Slovenski zdomci danes* sem nanizal nekaj svojih misli in zapažanj, saj sem bil tudi sam eden od njih. Osem let sem tedaj z družino živel v Švici, sprva kot zaposlen v industriji, nato pa kot višji asistent in doktorand na ugledni

Zvezni tehnični visoki šoli v Zürichu. Imel sem priliko spoznati deželo s teoretične in praktične strani. Švico sem zapustil po dvanajstih letih bivanja, potem ko sem leta 1978 uspešno zagovarjal svojo doktorsko disertacijo in se po zagovoru vrnil v tedanjo Jugoslavijo. V prostem času sem se v Švici rad družil s sorojaki in sodeloval pri raznih prireditvah in zdomskih srečanjih. Spoznal sem kar nekaj slovenskih družin, se soočil z njihovimi tegobami in občutil njihove uspehe. Bil sem aktiven član Slovenskega planinskega društva Triglav, za kar me je Planinska zveza Slovenije odlikovala z bronastim častnim znakom, in soustanovitelj ustanove *Pro cultura slovenica* – dobrodelne ustanove s sedežem v Švici, ki je finančno podpirala šolanje zamejskih Slovencev v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Tudi ta ustanova je bila ukinjena kmalu po osamosvojitvi Slovenije, leta 1993.

Kljub svoji zaposlitvi v industriji in pozneje naporu doktorskemu študiju sem čutil, da lahko marsikaj napišem o življenju in bivanju Slovencev v Švici, kar javnosti ni znano. Več krajših prispevkov sem objavil v švicarskem dnevnom časopisu, kjer sem rad primerjal položaj koroških Slovencev s položajem Re-

toromanov v Švici. Seveda sem želel svoje misli objaviti tudi v Sloveniji, vendar mi mojega sestavka tedaj niso hoteli natisniti, pač pa je moja razmišljanja objavila revija *Zaliv*.

Ko je izšel moj prispevek, se mi je soproga pisateljica Pahorja zahvalila in dodala: »Naše urednikovanje je svojevrstno, ker si moramo pomagati, kakor vemo in znamo, ko pa si ukrademo čas pri poklicnem delu, da se posvetimo reviji. Če boste še kdaj utegnili kaj napisati za nas, nas bo veselilo.« Tedaj so bili – za danes tako spoštovanega in cenjenega Borisa Pahorja – povsem drugi časi. V tedanji Jugoslaviji ni bil zaželen, še manj njegova revija *Zaliv*, ki jo je urejal in izdajal polnih 25 let, prav do osamosvojitve Slovenije. Nezaželen je postal, ker je leta 1975 skupaj s tržaškim pisateljem Alojzom Rebulom izdal knjižico Edvard Kocbek, pričevalec našega časa, v kateri sta objavila intervju s Kocbekom. Ta je obsodil zunajsodne poboje 11.000 slovenskih domobrancev, ki so jih Britanci vrnilo Jugoslaviji. Knjižica je izšla kot posebna edicija revije *Zaliv* in je v Jugoslaviji dvignila veliko prahu, Pahorju pa so leta 1979 prepovedali vstop v državo.

Pisateljica Borisa Pahorja sem poznal predvsem po reviji *Zaliv*, malo manj po njegovih leposlovnih delih. Vzbudil mi je zanimanje, prek celovške Mohorjeve družbe sem si priskrbel njegovo knjigo *Zatemnitev*, ki je izšla prav leta 1975, in začel spoznavati veličino njegovega pisateljskega ustvarjanja. Tega leta se mi je ponudila prilika, da ga spoznam osebno. Srečala sva se meglenega novembrskega dne v mestu Aarau, glavnem mestu kantona Aargau. Pogovor je bil živahen, pozorno sem poslušal njegove besede in njegove misli o slovenskem narodu. Njegova razmišljanja se do danes niso prav nič spremenila. Tedaj in danes, ob svoji stoletnici, je ostal pronicljiv analitik in iskrih sogovornik. Ostal je nadvse zaveden Slovenec in pokončen Evropejec. S seboj sem imel knjigo »Zatemnitev« z namenom, da ga prosim za posvetilo. Knjiga je bila v Jugoslaviji dolga leta zamolčana. Na platnicah te izdaje so bili odtisnjeni pisateljeva fotografija, kratka vsebina romana ter razmišljanja, ki sta jih napisala Joža Mahnič v eseju *Varno naročje* in Jože Pogačnik v eseju v knjigi *Grmada v pristanu*. Posebno vrednost ima pripis na kraju knjige izpod peresa avtorja, ki kaže razmere v tedanjem času. Pisatelj je ponudil rokopis svojega romana Državni založbi Slovenije, tipkopis je dobil vrnjen, »... ker ni bilo misliti, da bi mogla iziti v Sloveniji knjiga, katere avtor ne sme v Slovenijo«, kot mi je napisal avtor knjige Boris Pahor. Malo naprej pisatelj nadaljuje:

»Zato kljub temu, da v Trstu nimamo sredstev, kljub temu, da nimamo vsenarodne, nenazorsko uglašene založbe, tiskam tukaj to delo, ki ponazarja našo čustveno in idejno samobitnost.«

Ob slovesu mi je napisal v knjigo:

»Matiji Tumi ob zanimivem srečanju, Aarau, 4. XI. 75.«

Boris Pahor se je iz Trsta za prijetno srečanje še isti mesec zahvalil in mi hkrati odgovoril na vprašanje, ki sem mu ga zastavil v zvezi z ustanovitvijo ustanove *Pro cultura slovenica*, katere soustanovitelj sem bil.

Takole piše: »Danes Vam pišem samo zato, da Vam pošljem obljubljeni pravilni latinski stavek. Pravilno je *Pro cultura slovenica* (in ne slovena, kot je bil moj predlog).«

Oba sva obiskovala klasično gimnazijo, pisatelj Pahor je maturiral leta 1937, jaz 19 let za njim. Moje znanje latinščine je zaradi tehnike, s katero se ukvarjam vse življenje, na žalost povsem zakrnelo.

Boris Pahor nadaljuje v svojem pismu: »Profesor in pisatelj Alojz Rebula, katerega sem vprašal za nasvet, pravi, da Rimljani niso imeli culture v našem smislu, a zdaj se lahko uporablja.«

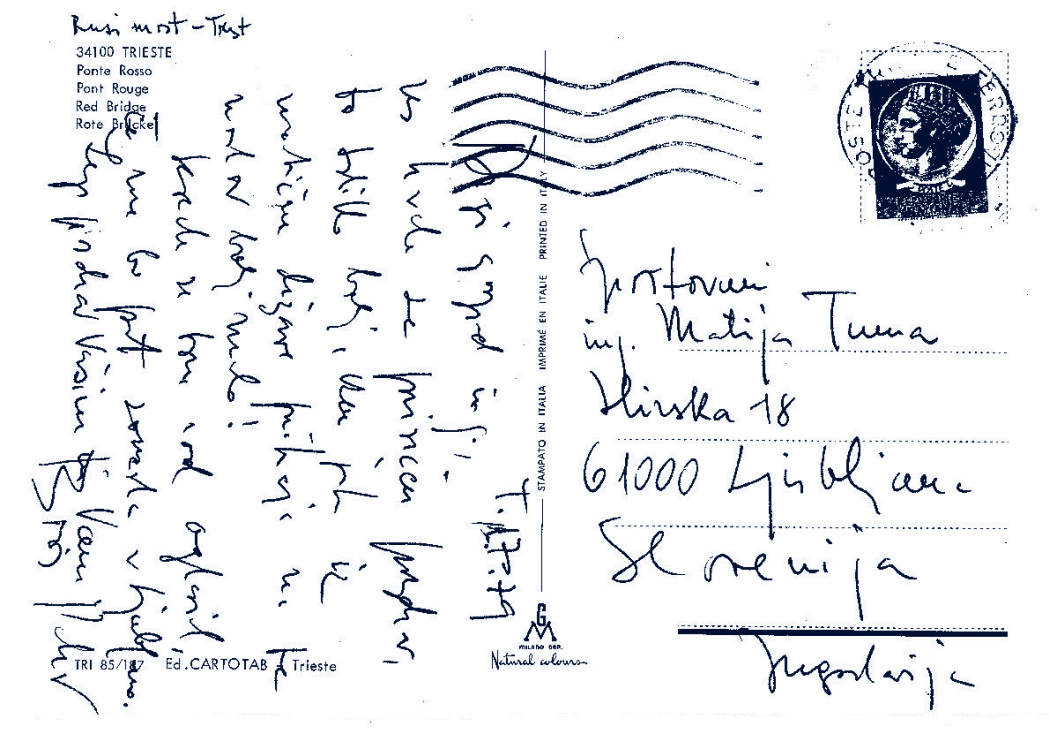
Konec leta 1975 sem mu odgovoril z malo daljšim pismom in mu opisal težave pri nastajanju ustanove. Večino dela sta nosila danes pokojni Janko Ručigaj, inženir gradbeništva, in dr. Dušan Florjančič, Slovenec, ki se je v Švici povzpел po družbeni lestvici najvišje. Bil je direktor za področje črpalk v koncernu Sulzer in odgovoren za skoraj 8.000 uslužbencev po vsem svetu.

Dopisovanje sva nadaljevala v letu 1976, ko mi danes tako cenjeni pisatelj piše:

»Všeč mi je, da Vam je bil moj roman pogodu. Žal pa bomo imeli tukaj precej preglavic s prodajo, ker je slovenski trg v zamejstvu omejen, za Slovenijo pa knjiga najbrž ne bo dobila vize, saj je njen avtor nima.«

Kakšna ironija! V naslednjem pismu sem mu pisal o našem detetu *Pro cultura slovenica*, ki je resnično zaživel. Omenil sem mu tudi nesrečo tržaškega Slovenca Pavla Križmančiča, njegovega tržaškega rojaka. Vračal se je z vrha Matterhorna (4477 m), padel v ledeniško razpoko, si zlomil hrbtenico in ostal hrom – v cvetu mladosti. Na božični dan sem ga obiskal v baselski bolnišnici, skupaj s tedanjim predsednikom Planinskega društva Triglav v Švici. Pavla prej nisem poznal, presenetil pa me je z bridko resnico, da je ob nesreči izgubil stare prijatelje, dobil pa nove. Obiskal sem ga, ker sem tudi sam navdušen alpinist, polepšati sem mu želel nadvse žalostni božični dan.

Leto 1977 je bilo prelomno za mojo družino in mene osebno. Skoraj sem dokončal svojo doktorsko disertacijo in se odločil, da se vrnem v domovino, kar sem sporočil tudi Borisu Pahorju. Z zadovoljstvom sem pripisal, da ustanovo *Pro cultura slovenica* podpirajo tudi nekateri švicarski državljani, dogovorila sva se nadalje za kratko reklamno objavo v reviji *Zaliv*, sam pa sem napisal podoben reklamni dopis v srbohrvaščini za *Informator*, glasilo jugoslovanske ambasade, in sestavek za tedaj popularni ljubljanski tednik *ITD*. Prav tako sem pisatelju sporočil, naj mi v nasled-

dnjem letu pošilja revijo *Zaliv* na moj ljubljanski naslov. Revijo sem v Ljubljano brez težav redno dobival.

Boris Pahor mi je med drugim takole odpisal:

»O Vašem odhodu domov ne vem, kaj bi rekel. Mislim pa, da boste s svojim delom zadovoljni, manj seveda

kot človek, ki je bil vajen svobodnega izražanja svojega mnenja.«

Prav tako se je tudi zgodilo!

»Vse bo vsekakor odvisno od tega, kaj bo z nasledstvom,« je nadaljeval.

Mislil je na tedanjega predsednika države; Josip Broz Tito je bil leta 1978 še živ, umrl je leta 1980. Slovo od Švice ni bilo lahko. V tej deželi sem preživel zelo lepa in plodna leta, družina je uspevala, v stroki sem napredoval, med slovenskimi zdomci in izseljenci ter med domačimi Švicarji sem si ustvaril lep krog znancev in prijateljev. Oba sinova sta bila povsem integritana v švicarsko okolje, tudi žena se je v Švici počutila kot doma. Jokala je, ko smo pred leti odhajali v Švico, jokala je, ko smo se vračali v Jugoslavijo. Tudi sam sem bil v dvomih, kako naprej. Na listu papirja sem si napravil razpredelnico, na levi sem napisal razloge za to, da ostanem v Švici, na desni pa razloge za vrnitev v Jugoslavijo. Na dnu razpredelnice sem, tedaj star 39 let, zabeležil: da bi z vnuki govoril slovensko. In to danes počnem! O svoji vrnitvi v domovino sem sporočil tudi Borisu Pahorju hkrati s pozdravi iz Ljubljane.

Pisatelj se mi je zahvalil:

»Res hvala za prirčen pozdrav, to toliko bolj, ker jih iz matične države prihaja na ta naslov bolj malo.«

V letih 1978 in 1979 sem mu poročal, da se je moja družina dobro vživela v novo-staro okolje, posebej sem poudaril, da otroka nimata težav v šoli in da sem tudi sam zadovoljen s svojo odločitvijo, da se vrnem v Jugoslavijo, pripisal pa sem, da se včasih počutim v Ljubljani kot tujec v domovini. Potožil sem, da so Slovenci v centru dežele včasih zabiti in ozki.

Pisatelj mi je odpisal:

»Veseli me, tudi če je ugotovitev žalostna, Vaše mnenje o značaju Slovencev v »centru dežele«. To je res kronično zlo, ki ne vem, kdaj se ga bomo rešili. Tudi nastanek naše revije je pripisati veliki meri »ozkosti in zabitosti« našega središča.«

V nadaljevanju pisma me je prosil za knjigo mojega deda dr. Henrika Tume, *Moje življenje*. Knjigo sem mu v začetku leta 1980 z veseljem poslal.

Boris Pahor je takole odgovoril:

»Misli in delo dr. H. Tume sem precej poznal, ... vendar sem zmeraj želel, da bi iz njegovih spominov razbral, kako je gledal na slovenski narod kot socialist. No, zdaj sem se lotil branja in marsikaj že tudi ugotovil – knjigo pa imam komaj štiriindvajset ur!«

V naslednjih letih se mi je življenje v Ljubljani presenetljivo zasukalo: zamenjal sem službo, odšel službeno za krajši čas v Irak, dobil naziv izredni profesor in začel honorarno predavati na Fakulteti za strojništvo Univerze v Ljubljani.

Boris Pahor me je v svojih pismih vzpodbujal:

»Lepo je, da predavate, človek ima namreč zadoščene, če lahko drugim posreduje svoje dosežke. Všeč bo tudi meni, če se bova kdaj lahko kaj več pogovorila.«

Na koncu leta 1981, že po Titovi smrti, piše:

»Kar se mene tiče, kaže, da se ozračje nekoliko bistri, tako da ni izključeno, da Vas kdaj ne obiščem na Ilirski (moje prebivališče v Ljubljani).«

Leta 1983 je Boris Pahor po dolgih letih lahko obiskal Ljubljano. Če se prav spominjam, mu je slovenska prestolnica priredila večer v prostorih hotela Slon. Bil sem navzoč, vendar se posebej nisva srečala. Naj uporabim pisateljve besede:

»Kot kaže, se časi spreminjajo.«

Najino dopisovanje je postalo redkejše. Boris Pahor je postajal tudi v Sloveniji čedalje bolj spoštovana oseba in čedalje bolj cenjen pisatelj, sam pa sem se redno zaposlil na Fakulteti za strojništvo in se potopil v znanstveno, pedagoško in strokovno delo. Pisatelj Boris Pahor mi je v tem času podaril starejše številke revije *Zaliv*.

V letu 1986 sva v najinih dopisih načela značilne slovenske probleme: razmišljanja intelektualcev o slovenski identiteti in še sodobno temo: gibanje zelenih, katerih vpliv na javno in politično življenje je bil v tistih letih močan. Boris Pahor me je ljubkovalno uvrstil med »razdvojene tehnologe«. Vse življenje sem se namreč ukvarjal z energetiko in vsa leta dvomil v predloge zelenih za rešitev energetike. Mnenja sem (bil): zeleni ne smejo biti politična stranka, zeleni morajo biti gibanje, ki bedi nad delom zapriseženih tehnikov, kamor spadam tudi sam.

Pisatelj Pahor zelo redko piše o svoji družini.

Leta 1987 poroča:

»Tudi pri nas smo številčno osiroteli, ker se je sin oženil in stanuje v Devinu, tako da je njegova soba prazna. Zdaj poučuje v Gorici.«

Boris Pahor v pismu omenja, da je sin doštudiral književnost. Poleg sina Adrijana ima še hčer Majo.

Malo pred osamosvojitvijo Slovenije Pahor razmišlja: »No, vse kaže, da je na vaši strani meje zdaj še težje kot na naši; edino, kar je zdravo, je prebuditel slovenske identitete, minus pa je pri tem, da je do tega prišlo predvsem zaradi ekonomsko-socialnih razglašeni.«

Glede izhajanja revije *Zaliv* pa pogosto tarna o težavah v zvezi z zamudami, za božič leta 1988 piše:

»Ker je v glavnem vse odvisno od mene, moram čakati nekako do konca leta, da zberem vse potrebno.«

In naslednje leto v pismu:

»Z revijo sem v zamudi, ker mi stavec nagaja; tako bomo izšli le proti koncu januarja. A vse kaže, da je zdaj *Zaliv* manj zanimiv ob razvoju v Sloveniji.«

In še leto pozneje:

»Vsekakor je plebiscit začetek nove ere, o tem ni dvoma. Z *Zalivom* pa je še vedno križ, verjetno bo ta številka zadnja, če ne bodo mladi poprijeli,« je napisal Boris Pahor v svojem pismu za božične praznike 1990.

V letu osamosvojitve Slovenije pa takole:

»Res, še kar pozitivno se zaključuje leto, ki je kljub vsem težavam in žalostim vendar potrdilo slovensko identiteto in državljansko samostojnost. Tako tudi skromni *Zaliv* praznuje, čeprav se je hkrati umaknil. No, Vi ste bili eden izmed najbolj zvestih prijateljev revije,« zaključuje pisatelj Boris Pahor v svojem pismu 31. 12. 1991.

Franjo Štiblar

Solidarizem za Slovenijo kot humanekonijo

V časih globalne finančne krize in krize vrednot nasploh je na mestu razmišljati tudi o alternativah sedanjemu načinu življenja. Poseben poudarek je na vrednotah in celoviti ureditvi družbe, ki temelji na njih. Izhajajo iz ekonomskih osnov, ki pa implicirajo ustrezno ureditev tudi v družbeni nadstavbi.

Predlagan je sistem solidarizma v drugem delu razprave, ki pa ga prvi del razprave umesti v družbo in državo *humanekonijo*,¹ katere prebivalci so Ekonhumansi oziroma Humanekonisi.

HUMANIZIRANI EKONSI IN EKONIZIRANI HUMANSI V SKUPNI DRUŽBI

Danielu Kahnemanu² nikakor ni bilo jasno, kako lahko ekonomisti predpostavljajo, da so ljudje racionalni posamezniki, ki so sebični in katerih okusi se ne spreminjajo, če pa je v življenju očitno, da »ljudje nikakor niso povsem racionalni, niso vedno sebični in njihovi okusi so vse prej kot stabilni« (Kahneman, 2011, stran 270). Citira Richarda Thalerja, po katerem obstajata dve vrste ljudi glede na njihov vrednostni sistem (kulturo): EKONSI in HUMANSI.

¹ Razprava je posvečena proslavljanju obletnice dr. Andreja Gosarja, ki je že v medvojnih časih 20. stoletja razmišljal o rešitvah v smeri ideje »solidarizma«, čeprav z nekaterimi drugačnimi elementi od mojih. Mojo idejo je vzpodbudila razprava nemških krščanskih filozofov na nemški ARD v času prehoda v 2009, ko je bila kriza na višku, negotovost, kako se bo končalo, pa je osvobodila tudi medijski prostor vsakršne cenzure odločevalskih elit. Takrat, konec januarja 2009, je nastal moj prispevek o solidarizmu, objavljen v Sobotni prilogi DELA. Na podobne misli dr. Andreja Gosarja iz 20. in 30. let prejšnjega stoletja sem bil opozorjen šele nedavno. Danes, pet let kasneje, ko se je katastrofi izognilo s pomočjo finančnih žrtev množic in so se neoliberalci – Ekonsi znova zbrali ter vodijo družbo s staro politiko pod staro ideologijo, kot da se vmes ni nič zgodilo, takšni teksti v »mainstream« medijih, revijah niso več možni. To velja tako za svet, posebej za EU in še posebej za Slovenijo. Ideje Thalerja, Tverskega in Kahnemana o Ekonsih in Humansih, s katerimi sem se srečal v zadnjem letu, raziskovalno razširjam in poglobljam v idejo o ljudeh s pravimi vrednotami (Humanekonisi ali Ekonhumansi) in državi, ki je zasnovana na njih (humana ekonija ali ekoniska humanija). Njeni temelji bi lahko bili elementi solidarizma, kakor jih predlagam.

² David Kahneman je kot psiholog za svoj prispevek vedenjske ekonomije k ekonomski vedi, ki ga je pripravil v glavnem skupaj z Amosom Tverskim, leta 2002 dobil Nobelovo nagrado za ekonomijo. Njegov sodelavec Tversky je na žalost pred tem umrl.

Moj prispevek je nadaljnja razdelitev, ki vsaki skupini prida dve novi podskupini: egoiste (EGOSE) in altruiste (ALTRUSE). Tako pridemo do:

- dveh skrajnih skupin (danes prisotnih): EKONEGOSI in HUMANALTRUSI, in
- dveh vmesnih kompromisnih skupin (po moje danes želenih): EKONHUMANSI, HUMANEKONSI.

Ekonegosi vladajo v svetu (elita 1 %), Humanaltruse predstavlja ostalih 99 % družbe. Pri tem Ekonegosi niso samo ekonomisti, niti se ne ukvarjajo samo z ekonomskimi vprašanji, niti ne živijo samo v sodobnih zahodnih kapitalističnih demokracijah. Opredeljujejo jih prevladujoč vrednostni sistem tržne etike v nasprotju s humano (človeško) etiko, ki pa ga je mogoče razširiti izven trga in izven kapitalizma. Predpostavljam, da imajo vsa človeška bitja vsaj notranje, genetsko postavljene nastavke (klice, gene) za vrednote obeh vrst, le z različnimi že prirojenimi utežmi in še bolj kasneje pridobljenimi ter tako skupaj poudarjenimi lastnostmi. Prikaz razlikovanja med skrajnostmi Ekonegosov in Humanaltrusov je zato zaradi jasne sporočilnosti.

Razlike v vrednostnih sistemih (kulturah): vrednote³

EKONSI (tržna etika, vrline)	HUMANSI (humana etika, vrline)
1. univerzalnost	1. vzajemnost
2. podjetnost, čuječnost	2. altruizem
3. upoštevanje okusov partnerjev v menjavi	3. ljubezen
4. zaupanje, zaupanja vrednost: samointeres	4. simpatija, empatija

³ Kritiko, da je ekonomija vrednostno nevtralna veda, Brunu L. in Sugden R. zanikata ter podata tržne vrednote vrednostnega sistema ekonomije – Ekonsov.

5. sprejetje tekmovanja, konkurence	5. solidarnost
6. samopomoč; nenaslanjanje na druge	6. poštenost
7. nerivalnost	7. pravičnost
8. stoicizem glede izida, nagrad	8. prijateljstvo
	9. sočutje
	10. patriotizem
	11. generoznost-velikodušnost
	12. enakopravnost
	13. družinskost
	14. svoboda ...

Humana etika

Vrednote Humansov vključujejo tako tudi osnovne pravice iz Deklaracije o človekovih pravicah OZN iz 1948, sicer pa splošne vrednote humane etike, toliko poznane in prepoznane, da jih ne opisujem natančneje v nadaljevanju. S seznamom niso izčrpane. Nasprotno, tržne vrline (*market virtues*), ki jih Bruni in Sudges prvič afirmirata in zoperstavljata moralni etiki v 2013 (*Journal of Economic Perspectives*), so toliko nove, prvič na tak način predstavljene, da je vsaki treba pridati vsaj kratko razlago, kako jih avtorja razumeta.

Elementi tržne etike (razlaga Brunija in Sudgena in kritika)

Univerzalnost – pomeni pripravljenost narediti vzajemno koristne transakcije pod pogoji enakosti. Nasprotuje favoriziranju, familijarnosti, patronaži, protekcionizmu. Naj ne bo transakcija po višjih oblikah vrednotenja: komune, prijateljstva, zahvalnosti, sorodstva. Samo neodvisnost in samospoštovanje štejeta.

Kritika: človeške humane vrednote so v menjavi izključene. Predvsem enakopravnost partnerjev v prostovoljni transakciji ni vedno zagotovljena in zato menjava ni pravična, poštena, čeprav oba iz nje črpta koristi (primer: revež proda bogatašu ledvico, da oba preživita, a njun startni položaj ni enak).

Podjetnost in čuječnost – mora biti za vzajemno koristna vrlina. Potrebno je podjetno poznati okuse drugih (in/ali jih modelirati s propagando?).

Pri čuječnosti gre za iskanje najboljše transakcije, kar vodi v zakon ene cene.

Kritika: te lastnosti degradirajo človeka na raven ekonomskega stroja.

Upoštevanje okusov trgovinskih partnerjev v menjavi pravi, da ima stranka vedno prav.

Trgu lastni standardi odličnosti in oblike avtentičnosti so poudarjeni.

Kritika: prevara je dovoljena.

Zaupanje in zaupanja vrednost – izvedba pogodb je včasih težka, zato ne sme biti zlorab.

Kritika: tak dolgoročni interes je pogosto zanemaren, prevlada samointeres.

Sprejetje tekmovanja, konkurenčnosti – kar ne onemogoča tudi partnerju v menjavi pridobiti korist. Milton Friedman pravi: družbena odgovornost ni prava vloga posla, ampak edina odgovornost posla je, da uporabi svoje vire in se angažira v aktivnostih, ki so oblikovane tako, da povečajo njegov profit, kakor dolgo je v okviru pravil igre.

Kritika: skrb za zunanje učinke menjava med partnerjema izrecno odrekajo. Gre pogosto za eksternalije, ki imajo negativni učinek na tretjo osebo, na družbo kot celoto. Gre za krajevno, časovno neupoštevanje negativnih učinkov.

Samopomoč – za vsakega trgovca so nasprotnikove želje (nič o objektivnih potrebah) in aspiracije relevantne, le dokler se zadovoljujejo v vzajemno koristnih transakcijah.

Pričakovati od drugih, da bi plačali za priljubljeno samorealizacijo prvega, je družbeni (za razliko od kliničnega) narcizem (gre na primer za odnos Ekonegosov do umetnosti). Tisti s samorealizacijo jemlje druge kot sredstvo zase, ne kot partnerja v kooperativnem odnosu. Samopomoč je nasprotje od samozrtvovanja, dobiti več za manj.

Kritika: če eden dobi več na račun drugega, ki izgubi, to ni vzajemno koristna transakcija med enakimi, saj ni simetričnosti.

Nerivalnost – če naj bodo priložnosti za vzajemno korist realizirane, mora biti trg domena, kjer takšne priložnosti obstajajo. Druge vidiš kot potencialne partnerje v transakciji, ne kot tekmece za deleže v fiksnem premoženju ali statusu. Zavist in godrnjanje deformirata tržne transakcije. Trg ni po liberalni tradiciji ekonomije prostor pozicijske konkurence, kjer je uspeh merjen z relativnim bogastvom. To je bolj v netržnih oblikah, kot so rangiranje odličnosti v literarnosti, umetnosti, znanosti – nagrade, imenovanja. Konkurenca v intelektualni skupnosti je zelo pozicijska (zato ne razumejo vzajemne koristi).

Kritika: v popolno konkurenčnem trgu sploh ne bi bilo ekstra dobičkov; vsa aktivnost akterja je usmerjena na eliminacijo konkurence, monopolizacijo na trgu, iz katere izhaja monopolni dobiček.

Stoicizem glede nagrad – vsak dobi vrednost, ki jo drugi transaktor da uslugi, dobrini.

Ne morejo dobiti, kolikor želijo, pod pogoji in verjetji v času transakcije. Ker se pogoji menjajo, se lahko menjajo tudi pričakovanja nagrade iz preteklosti. Lahko je odvisno od sreče in vpogleda. Milton Friedman pravi: nepravičnost trga je cena za svobodo in priložnosti, ki jih trg daje. Nagnjenost k stoicizmu (priznati in se podrediti) pri distribuciji nagrad v tr-

žnem gospodarstvu je fundamentalna za Hayekovo razumevanje moralnega statusa trga in zrcalo družbene pravičnosti. Lahko nepravilno izgubim ali dobim.

Kritika: to je kot vera, ki pravi, da mirno sprejmi usodo, kot ti je dana na tem trgu na tem svetu in se ne upiraj. S tem se v neenakih pogojih menjava ščiti privilegirano elito.

Poseganje tržnih vrednot na humana področja analizira Sandel v svoji knjigi (*What Money can't Buy*, 2010), v kateri opisuje imperialnost ekonomije (in tržnih vrednot Ekonsov), ki posegajo na doslej netržna področja.

Kaj je narobe z Ekonsi v tržnem sistemu ekonije

Tržni sistem vrednot v načelu zavrača humane vrednote, saj jih identificira kot tiste, ki onemogočajo popolno konkurenco na trgu, ekonomski optimum. Ne priznava eksternalij (zunanjih učinkov) ekonomskih odločitev, seveda predvsem negativnih, saj zna pozitivne hitro internalizirati. Pravi zunanji učinki, kot motnje popolne konkurence, pa so v resnici humane vrednote. Če je cilj tržnega odločanja ekonomski maksimum (ki naj bi se potem posredno uporabil za doseganje drugih neekonomskih ciljev posameznika), je cilj humanega odločanja splošno blagostanje posameznika (ki pa ga sestavlja mnogo več kot ekonomsko bogastvo, čeprav tudi materialne podstati za blagostanje ne gre zanikati, vsaj pri večini ljudi).

Psihologija, tudi vedenjska ekonomija, se sprašuje, ali so navedene vrednote prirojene (genetika) ali pridobljene (družini ali iz izobrazbo, medijskim bombardiranjem). Pridobljene vrednote (sposobnosti) je lažje spreminjati kot prirojene. Genetsko pogojene vrednote je mnogo težje spreminjati, odpravljati kot pridobljene. Za nekatere prirojene vrednote (lastnosti) poskusi kažejo, da naj bi bile genetsko pogojene, ker naj bi jih izkazovale tudi človeku najbližje kapucinske opice (Kahneman, 2011).

Danes smo priča agresivnemu spreminjanju pridobljenih vrednot prek izobrazbe in medijev. Problem so analize možganov, ki naj bi ugotovile njihovo funkcijo pri odločanju. Dokler gre zgolj za analizo, še gre, kaj pa ko se bodo ugotovitve želele uporabiti za »koristne« cilje: spreminjanje mišljenja v smeri vrednostnih sistemov in vrednot vodilnih elit z lobotomijo, električnimi šoki, podobno kot se danes genetsko spreminjajo rastline? Narediti iz ljudi robote, da ne bodo presenečali in bodo ubogali, je že katastrofičen opis prihodnosti (Clark: *Živalska farma, 1984, Peklenska pomaranča*).

Če in kolikor nedoločljivost ali neželjeno obnašanje človeka (iracionalnost v očeh racionalnih Ekonegosov) obstaja, je pot za njegovo usmeritev v predvidljive tokove mogoča:

– ali z natančnim reguliranjem vsega življenja s sankcijami za neželene, nepredvidene odstopa v obnašanju in odločitvami (do njihove izključitve iz družbe kot skrajnega ukrepa, če se ne upognejo),

– ali z neposrednim posegom v možgane, ki odpravi »iracionalnosti«.

Oboje je z vidika Humansov grozljivo, čeprav je groza prvega ukrepa manj razvidna.

Kahnemanov prispevek

V svojem ključnem delu D. Kahneman opiše razlikovanje med Ekonsi in Humansi (2011, strani 411–415). Za ljudi se smatra, da so razumni, če se je mogoče z njimi strinjati, so njihova verjetja skladna z realnostjo in njihove preference v skladu z njihovimi interesi in vrednotami.

»Racionalen« pomeni: večji premislek, več preračunov, manj topline, a razumskost. Za ekonomiste in teoretike odločanja (*decision theorists*) pa je posameznik racionalen, če je interno konsistenten. Racionalnost je logična koherenca, ne glede na to, če je razumljiva, smiselna.

Definicija racionalnosti kot koherence je nemogoče restriktivna: zahteva podvrženost pravilom logike, ki jih končna pamet ni sposobna implementirati. Razumni ljudje ne morejo biti racionalni v tem smislu, a jih zato še ni mogoče označiti kot neracionalne. Iracionalnost je močna beseda, ki označuje impulzivnost, emocionalnost, trdno rezistenco proti razumnemu argumentu. Ne gre, da so ljudske odločitve neracionalne, ampak da Humansi niso dobro opisani z modelom racionalnega agenta (Ekonsa).

Humansi potrebujejo pomoč, da se bolje odločijo, tudi v obliki politik in institucij. To ni neškodljiva trditev, je kontroverzna. Kot interpretirana s Čikaško šolo ekonomije, je vera v človekovo racionalnost zelo povezana z ideologijo, po kateri je nemoralno zaščititi ljudi pred njihovimi izbiri. Racionalni ljudje naj bodo svobodni in odgovorni za svoje izbire (*Free to choose*, Milton Friedman).

Predpostavka, da so agenti racionalni, daje intelektualno osnovo za *libertarijski* pristop javni politiki: ne vpletaj se v posameznikovo pravico do izbora, razen, če izbire škodujejo drugim. Povezana je z učinkovitostjo trgov, ki opravijo svoje. To je teorija racionalne zasvojenosti.

V naciji Ekonsov naj se država odstrani, ljudje so svobodni (lahko se na primer vozijo brez čelad).

Veliko je razprav med Čikaško šolo in vedenjskimi ekonomisti, ki zavračajo ekstremno inačico modela racionalnega agenta. Svobodo imajo vsi radi. A življenje je bolj komplicirano, kot mislijo verniki v človeško racionalnost. Za vedenjske ekonomiste ima svoboda ceno, ki jo nosijo posamezniki, ki so se slabo odločali, in družba, ki se čuti obvezano, da jim pomaga. Ali

zaščititi posameznika pred slabimi odločitvami, pa je dilema za vedenjske ekonomiste. Za Čikaško šolo je svoboda zastoj.

R. Thaler in C. Susteijn se v bibliji vedenjske ekonomije (Nudge 2008) zavzemata za *libertarijski* paternalizem, po katerem država dregne s komolcem (*nudge*) ljudi, da naredijo odločitve, ki so jim v dolgoročnem interesu (na primer sprejmejo skupni pokojninski načrt).

Neaktivnost je namreč normalni pristop, odstopanje zahteva aktivnost in sproži obžalovanje.

Humansi bolj kot Ekonsi potrebujejo zaščito pred drugimi, ki izkoriščajo njihove slabosti, pri njihovih »čudnih navadah« v mišljenju na hitro (sistem 1 po Kahnemanu) in lenobo za razmišljanje (sistem 2). Ekonsi ne briga človek, Humanse pa, da jih ne prevara kak prevarant. Ekonsi izkoristijo asimetričnost informacij v svoj prid (dobiček), Humansi si prizadevajo z izobraževanjem za odpravo asimetričnosti. Humansi potrebujejo pomoč za prave, dobre odločitve, Ekonsi ne. Obstajajo informirani in nevsiljivi načini, kako jim pomagati.

Življenje v ekoniji ali humaniji

Ekonsi prevladujejo v sodobni državi ekoniji, Humansi bi prevladovali v državi humaniji.

S svojimi moralnimi značilnostmi so Ekonsi prevladali svetu (Darwinistični izbor vrst), postali so elita oblasti obstoječih družb in držav, ki jih oblikujejo (zakonodajno) po svojem vrednostnem sistemu in sebi v korist oziroma ohranijo in zaščitijo svoj prednostni položaj (vladajo, normirajo, sodijo). Humansi so v ekonijah dobili podrejeno mesto; njihove vrednote izginjajo v zgodovino, za kar skrbi tudi vzgoja mladih v duhu tržne etike. V očeh Ekonsov so vrednote Humansov v resnici njihove slabosti, ki jih velja izkoristiti.

Da bi lahko uveljavljali svoje dosežke egoizma, morajo Ekonsi imeti v državi Humanse, da lahko njihove »slabosti« humane etike izkoriščajo v svoj prid in profit. Ekonsi brez Humansov ne morejo obstati, živeti (razen če se kot krdelo bijejo med seboj in zlorabijo najšibkejši člen med njimi). Če bi se Humansi izselili iz ekonije, koga bi Ekonsi izkoriščali? Ali eden drugega? Kakšen boj za preživetje bi to bil (ekonomski darwinizem)?

Nasprotno pa Humansi lahko živijo brez Ekonsov v humaniji, saj ne potrebujejo drugih za izkoriščanje, njihovi odnosi v družbi pa temeljijo na humani vzajemnosti. Vendar v svetu po globalizaciji prevladujočih držav v obliki ekonij za humanije ni prostora. Lahko bi njihove humano-alturistične vrednote kot načela življenja v državi ohranili le v popolno izoliranem svetu avtarkično (v puščavi, v gorah, stran od podivjanih množic), za kar pa so jim Ekonsi že odvzeli (okupirali) skoraj ves svet.

V očeh Ekonegosov so namreč humane vrednote slabosti Humansov (in Humansi so slabiči v tekmi v ekoniji), ki jih velja izkoristiti v svoje dobro. Ekonsi so kot človeški invalidi, ki pa nekaterih čutil (humanosti) nimajo, jih niso razvili ali so jih zatrli, da bi se preinili na vrh v 1 % elit, vladali drugim in bogateli (kakor če neko bitje nima voha, torej ne čuti, kako usmrajuje).

K. Arrow (še en Nobelovec za ekonomijo) in njegov nečak L. Summers razlagata, da ima človek zgolj omejeno kapaciteto altruizma (humanosti), ki jo poroši za bližnje, tako da za druge, družbo, ne ostane nič. Nasprotno M. Sandel obravnava humanost (na primer ljubezen) kot vrlino, katere kapaciteta se z uveljavljanjem pri posamezniku krepi (podobno kot se mišice s treningom krepijo) in je lahko daje vedno več.

Objektivna stvarnost je torej ekonija, kjer Ekonsi (v prisposodi 1 % »elita« prebivalstva) obvladujejo (izkoriščajo) Humanse (99 % prebivalstva). Ker ob spoznanju izkoriščanja Humansi svoje humane vrednote vse bolj potiskajo vase, mladi pa jih sploh več ne spoznavajo v izobraževanju, medijih, jih lahko uveljavljajo le še v družinski vzgoji. A svet se spreminja v družbo ekonij, v kateri Humansi ne morejo dobro preživeti, zato Humansi tudi svoje otroke zaščitno vzgajajo v ekonskih vrednotah.

Da vendar ne bi prišlo do kataklizmičnega konflikta med Humansi (99 %) in vladajočimi Ekonsi (1 %), je treba najti kompromis za sožitje: dopolniti Ekonsi s humanimi vrednotami in/ali oborožiti Humanse z ekonomskimi vrednotami.

Ekonsi sploh ne priznavajo pojma družba kot nova kakovost (Margaret Thatcher: *Družba kot taka ne obstaja; kaj je to?*), ampak zgolj kot seštevek posameznikov, ki naj bi stremeli zgolj za maksimalizacijo lastne individualne koristi in s tem (avtomatično) prispevali največ, kar je mogoče, za celotno državo, skupino ljudi (Milton Friedman). Po njihovo gre pri »družbi« zgolj za kvantitativno seštevanje posameznikov, ne za novo kakovost z dodatno dodano vrednostjo humane etike.

Ekonegosi mislijo po lastnih kriterijih, da tudi vse zaposlene v javnih službah, v javnem sektorju vodijo izključno samointerese (tržne vrednote), kakor njih same v privatnih službah. Ravnati se tudi po drugih vrednotah (etičnih) v javnem sektorju je lastnost, ki je ne razumejo, ne prepoznajo, hkrati pa izkoriščajo. To je, med drugim, implikacija teorije javne izbire (*public choice*).

V ekoniji zlorabe Humansov s strani Ekonsov pogosto niso sankcionirane (če že zakonsko so, pa v implementaciji pogosto ne; »rule of un-law«), zlorabe med samimi Ekonsi pa so pogosto strogo sankcionirane (tudi v praksi).

Humanizirati Ekonsi in ekonomsko osvestiti Humanse

Če želijo Ekonsi živeti skupaj s Humansi, se morajo humanizirati, kar pomeni prevzeti v svoj vrednostni sistem (kulturo) našteje humane vrednote (nekatero prisotne tudi v Deklaraciji o človekovih pravicah OZN iz 1948). A kako to doseči? Prisiliti jih, da se odpovejo prednostim, prevladi nad drugimi ljudmi, ne bo šlo. Po drugi strani pa, če nameravajo Humansi ostati v ekoniji (in se ne izseliti v izolirano področje zgolj humano-altruistične kulture življenja), morajo sprejeti (vsaj nekatero) tržne vrednote. Le tak kompromis omogoči obema originalno različnima skupinama ljudi, da lahko preživita v skupni državi, imenovani *humanekonija* ali *ekonhumanija*. Prevelike in vedno bolj izražene razlike med Ekonsi in Humansi sicer vodijo do socialnih (razrednih) napetosti, konfliktov, katastrof.⁴

Humansi, pravzaprav njihove vrednote, postopno izumirajo, če le Ekonsi ne bodo pretiravali v uveljavljanju svojih vrednot in od tod v tako močnem izkoriščanju Humansov, da se bodo le-ti uprli, kar se bo zgodilo, ko ne bodo imeli več kaj izgubiti.

V takšni novi družbi in državi *ekonhumaniji* oziroma *humanekoniji* kot realističnem kompromisu za dogledni prihodnji čas bi lahko zaživela osnovna načela solidarizma, kot sem jih prvič predstavil pred petimi leti. Zgornja teoretična razmišljanja je prav mogoče ilustrirati s konkretnim razvojem ekonegoizma v samostojni Sloveniji, predvsem v drugem desetletju njene samostojnosti. To bo na drugem mestu. Prav tako pa je načela solidarizma kot sistemskih osnov za kompromisno rešitev v obliki *ekonhumanije* oziroma *humanekonomije* mogoče predlagati za konkretni primer Slovenije.

SOLIDARIZEM KOT TEMELJ ŽIVLJENJA V SLOVENIJI KOT HUMANEKONIJI ALI EKONHUMANIJI

POMEN KONCEPTA SOLIDARNOSTI

Po korekciji levega odklona pred 23 leti je sedaj potrebna korekcija odklona v desno, katerega neuspeh dokazuje največja kriza po drugi svetovni vojni, ki jo je povzročil. Cilj korekcije je strategija Pax Europea.

⁴ Nanje in na potrebo po zmanjšanju ekonomske neenakosti vse bolj opozarjajo tudi medijski »trend-seterji« Ekonijske *The Economist*, *Financial Times* ... Seveda iz bojazni pred katastrofalnim konfliktom, ne iz humanosti.

Gre za pojasnitev in konkretizacijo zadnjega odstavka v moji knjigi *Svetovna kriza in Slovenci – Kako jo preživeti?* (izdajatelj ZRC SAZU, december 2008), ki se glasi: »Kakšna pa bi bila primerna ureditev družbe glede na problematičnost sedanjih ekscesov kapitalizma in preteklih ekscesov socializma? Morda nam odgovor lahko ponudi misel razpravljavcev v televizijski oddaji ARD ob prehodu v leto 2009: ne kapitalizem, ne socializem, ampak **solidarizem** ...« Zanima jih, kaj je mišljeno pod pojmom »solidarizem«. Nemški misleci so prišli do tega pojma v zaključku dolge polemike. Niso ga podrobneje opredelili, temveč naj bi povzel v oddaji izrečene različne misli o gospodarski poti v prihodnosti.

Namen prispevka je razmišljanje o elementih, ki bi jih lahko vključeval solidarizem, brez ambicije *taksativnosti* v njihovem naštevanju. Cilj je vzpodbuditi razpravo o primerni bodoči ekonomski in na tej osnovi tudi politični ureditvi.

Medtem ko je v javnosti veliko govora o konkretnih ekonomsko-političnih ukrepih reševanja krize (na žalost malo uresničenih v praksi in še teh pogosto napačnih), je manj strateških razmišljanj o potrebnih spremembah sistema, v katerem živimo in ki je pripeljal do sedanje krize. Vse v tradiciji predhodnih finančnih kriz, ob katerih so se porajale ideje tudi o potrebnih sistemskih spremembah, ko pa so bile krize odpravljene, so nove zamisli in ideje zamrle. Ker je sedanja kriza daljša in bolj globoka, bi lahko imele ideje o spremembah sistema več možnosti za preživetje, tudi tiste, ki gredo prek okvirov zgolj utrditve (s povečano regulacijo in zaostrenim nadzorom) obstoječe ureditve. Hiter odmik od finančnega kolapsa v svetu z agresivnimi ukrepi monetarne in fiskalne transfuzije, pri tem se odločevalci o prerazdelitvi bremena odprave krize ne sprašujejo, razmišljanja o potrebi sprememb v sistemu samem seveda odmika.

Ozadje

Pred dobrimi 25 leti, natančneje 20. 7. 1988, sem v Sobotni prilogi DELA objavil programski članek »Nova ekonomska doktrina naše družbe«, ki je bil neke vrste vrh mojih večletnih prizadevanj po vrnitvi iz študija v ZDA za uveljavitev nove na trgu in privatni lastnini temelječe družbe. Članek je bil povzetek dokazovanj, da bo potreben temeljit preobrat, premik v desno iz obstoječega ortodoksnega socializma v smeri tržnega gospodarstva na temelju privatne lastnine. Za razliko od drugih delov nekdanje Jugoslavije je Slovenija v drugi polovici 80. let že začela v večji meri uveljavljati elemente trga, bistvenih sistemskih premikov pa oblast ni dovolila. Razumljivo, da mi je bilo po objavi članka medijsko pojavljanje nekaj časa onemogočeno. Res pa so se nekaj časa za tem pojavili pri meni ustanovitelji ene od novo nastalih strank,

ki so moj tekst uporabili za osnovo ekonomskega dela njihovega ustanovnega programa.

Takrat je kritika mojih stališč prihajala »z leve«, češ da vodijo v kapitalizem. Sedanji prispevek želi popraviti sedanji desni neoliberalni odklon v državi nazaj na sredinsko pot, odmik preveč v desno smer liberalnega kapitalizma. Po 23 letih samostojnosti je namreč naša (evropska in v njej slovenska) družba znova na »ekonomskem razpotju«. Zato mislim, da je ponovno potreben strateški razmislek, kako naprej. Po moji eni vodilnih vlog v prvih treh strategijah samostojne Slovenije in neprisotnosti pri oblikovanju četrte neoliberalne strategije iz 2006, gre v prispevku lahko za razmislek o nastavkih za novo, peto strategijo.

Ves čas od srednješolskih časov ostajam na enakih idejnih in strokovnih izhodiščih kontinentalne zahodnoevropske provenience, medtem ko so moje kritike z leve izpred treh desetletij v zadnjih letih nadomestili kritiki »z desne«, pri čemer gre včasih celo za iste »strokovnjake«, ali vsaj člane istih vodilnih ekonomskih akademskih institucij v Sloveniji. Strokovna konsistentnost, moralna neoporečnost, znanstvena hrbtenica, pač takih idejnih preskokov ne dovoljujejo. So Ekonsi v najslabšem pomenu besede.

Solidarizem – termin

V slovarju tujk pomeni »solidarizem« socialno-reformistično smer v nemškem katolicizmu, ki hoče rešiti socialno vprašanje s kooperativami.⁵ V tej razpravi gre za širše razumevanje pojma. Solidaren je po slovarju tujk tisti, ki: 1/ podpira, odobrava ravnanje, mnenje nekoga; 2/ je složen, vzajemen, povezan; 3/ pomaga, je pripravljen pomagati, sodelovati.

Danes pojem solidarnosti poudarjajo tako idejni nosilci na desni (na primer, papež v zadnjih božičnih poslanicah) kot na levi (sindikati in nekatera nova gibanja). Torej je mogoče v prihodnje (idealno) družbo, ki naj bi slonela na solidarnosti, priti tako z leve kot z desne.

Pojem solidarnosti in solidarizma je blizu definiciji pravičnosti filozofa Johna Rawlsa, ki jo, prosto interpretirano, razume kot svobodno delovanje človeka ob (državni) intervenciji le v korist tistih, ki so v izhodišču hendikepirani. To pa je po moje blizu solidarnosti do slednjih. Nadpovprečno sposobni pač solidarnosti ne potrebujejo, lahko pa jo izražajo do hendikepiranih kot del svoje družbene odgovornosti, lastne moralne drže.

Pax Europea, ne Pax Chinesis ali Pax Asiatica v 21. stoletju

Če je bilo 19. stoletje Pax Brittanica, 20. stoletje Pax Americana, se napoveduje za 21. stoletje Pax Chinesis (ali Pax Asiatica), če se ne bo Evropa uprla in prevladala s Pax Europea doma in po svetu. Če druge družbe in kontinenti evropskih civilizacijskih standardov ne bodo hoteli, se naj uveljavi evropska ureditev samo doma, v razmerah protekcionizma v Evropi. Vsaj v zadnjih 50 letih se je Evropa podredila ameriškem (v resnici anglosaksonskemu) modelu liberalnega kapitalizma v gospodarjenju in življenju, ki je pripeljal v sedanjo finančno in gospodarsko krizo, ki je praktični dokaz njegovega poraza⁶. Tudi Američani pod Obamo ga skušajo korigirati v smeri social-demokratske variante.

Uveljavlja splošno zdravstveno zavarovanje, strateške finančne *blue-chipse* mu je nacionaliziral že odhajajoči Bush, v realnem sektorju pa bo z avtomobilsko industrijo to storil sam; sindikati so dvignili glas kot partnerji v pogajanjih, ekološki, socialni, moralni korektivi bodo dopolnili profitno usmerjenost ameriških korporacij. Na žalost se je prvi reformni zamah hitro upeljal, Nobelova nagrada za mir mu je bila podeljena zaman.

V 21. stoletju pa naj bi prevladal civilizacijski model Kitajske. Če se Evropa ne bo uprla z uveljavljanjem lastnih civilizacijskih pridobitev (ekološke, socialne, politične ekonomske), se bo znova podredila, tokrat kitajskim nizkim standardom. Ali bomo vsi postali »kitajci«, kot pravi Jože Mencinger, kakor smo doslej bili v resnici vse bolj »anglosaksonci« po obnašanju, posebno na finančnem področju? V Evropi smo si vendar ustvarili civilizacijske standarde, ki so višji socialno (kako slabo živijo zemljiško razlašeni Kitajci, ki gradijo v mestih kot sezonski delavci), ekološko (slaba kakovost hrane, strupene snovi, kot je melamin, nimajo domovanja v Evropi), politično (kitajski model partijske diktature je tuj evropski demokratični tradiciji⁷). Kitajci gradijo svetovni izvozni prodor na administrativno postavljenih nizkih stroških, zasnovanih na podravnotežnih cenah produkcijskih faktorjev: plače so mizerne, življenjski pogoji manualnih delavcev pogosto nevzdržni; kapital je na razpolago po subvencioniranih obrestnih merah, zanje cene na-

ravnih virov ne vključujejo stroškov ekološke zaščite, energija je primerjalno prepečeni; hkrati pa tudi v sedanjih kriznih časih z razvrednotenjem domače valute vzpodbujajo izvoz. Zato so ob tako nizkih stroških cene njihovih izdelkov tako nizke, da jim Evropejci in Američani ne morejo konkurirati. Ali se bomo prilagodili njihovim standardom ali pa oni evropskim, če želijo prosti vstop na naš trg? Ali bomo Evropejci znižali dosežene civilizacijske standarde na njihovo raven (kako nizko), ali jih bodo Kitajci (Azijci) povečali na našo raven, ali pa bo odgovor Evrope protekcionizem? Primerjava s finančnega področja na žalost pravi, da ob dveh denarnih veljavah, zlati in srebrni, prevlada slabša: srebrniki premagajo zlatnike.

Kaj bi naj vseboval evropski način življenja in civilizacijskih standardov? Gre za združitev najvišjih pridobitev kontinentalne Evrope: socialne države blagostanja Olofa Palmeja (skandinavski model življenja), socialnega dialoga avstrijske države Bruna Kreiskega (dialog v gospodarstvu med sindikati, vlado-državo in kapitalisti), gospodarski model socialnega tržnega gospodarstva nemškega gospodarskega čudeža Erharda in kasneje Willija Brandta ter tradicijo francoske pete republike močnega javnega sektorja na za državo ključnih področjih.

Da ne bi izgledalo, da gre zgolj za nostalgično ponovitev že doživetih evropskih vzorcev iz začetka druge polovice prejšnjega stoletja, jih dopolnijo liberalne pridobitve pozne faze 20. stoletja, ki so v podpori pluralizmu, človekovemu osebniemu razvoju in zdravi (vendar zmerni) tekmovalnosti odprte družbe. Tako ne gre za paternalistični model, ki negira vsake individualnosti in razlike, temveč za socialni model, ki vključuje tudi šibkejši člane družbe.

Kot mislim, da je za Slovenijo in Slovence najbolj primerna inačica »solidarizma«, ki je najbližje tudi večini Evropejcev, je v drugem koraku strateško pomembno v interesu stalnih prebivalcev Slovenije ohraniti slovensko identiteto, za uresničitev česar pa je treba imeti lastne materialne temelje.

Elementi solidarizma

Pri ideji solidarizma kot srednji poti za *ekonohumanijo/humanoekonijo* gre za večinoma ex-post (včasih tudi ex-ante) okoljsko (socialno, ekološko, etnično in etično) korekcijo delovanja trga s strani države in javnih institucij, zaradi neželenih rezultatov tržnega mehanizma, ki jih povzroča objektivno dana nepopolnost tržne konkurence (neenaki pogoji).

Namesto ameriškega (anglosaksonskega) modela tržnega fundamentalizma in neoliberalne doktrine, ki sta prevladovala v Evropi in svetu, naj Evropa ponudi ZDA in Angliji na eni strani, Kitajski, Indiji in drugim Azijskim velikanom po drugi strani evropski celinski model socialno tržnega gospodarstva in do-

ločene individualne solidarnosti. Akti nacionalizacije finančnih institucij (in postopno tudi drugih, kot je avtomobilska industrija) v ZDA, Angliji ter obsežni državni programi intervencije anglosaksonske države so nekaj časa dejansko preusmerjali proti klasičnemu evropskemu modelu socialno-tržnega gospodarstva. Bilo bi neumno, da sedaj Evropa (in v tem okviru posebej Slovenija) še vedno sili v nasprotni smeri, kjer so Anglosaksonci kot idejni nosilci bili in od koder so v krizi bežali.

V neoliberalizmu, zasnovanem na neklasični ekonomski teoriji je, med drugim, šlo ciljno za sistem totalne privatizacije vseh človekovih aktivnosti, zahteve po konkurenci za vsako ceno, nevpletanje države (*l'état gendarme; Nachtwachter Stadt*) ob zahtevanem izravnanem proračunu in podobno, skratka za elemente sistema, ki so pripeljali do globalne finančne krize in realne recesije. Prav ironično je pri tem, kako Anglosaksonci ob propagiranju neoliberalne ideologije v praksi zelo pragmatično intervenirajo tako v monetarni in fiskalni politiki kot v nacionalizaciji finančnih in realnih gigantov, Evropska komisija, ki naj bi jo prevladujoče vodila evropska socialno-tržna ideja, pa v praksi deluje skrajno neoliberalno. Je »bolj papeška od papeža«. Slovenija kot pridna učenka pa je pri tem še bolj »papeška« celo od EU.

Elementi solidarizma bi med drugim lahko bili:

1/ Osnovno je tržno gospodarstvo z ex-post popravki napak nepopolnega trga ter pretežno zasebna last ob ohranjeni vlogi javne lastnine in sektorja na kritičnih področjih za kohezivnost družbe.

Ker trg ni popoln (neenako razpolaganje s proizvodnimi faktorji), nastajajo napake trga (*market failures*), tudi v obliki zlorab, ki so pripeljale do sedanje krize; zato jih je treba popraviti ex-post z ukrepi vlade in javnega sektorja ter tako doseči vsaj drugo najboljšo rešitev (*second best solution*). Gre za ex-ante ali ex-post okoljsko (socialno, ekološko, etično, etnično) korekcijo delovanja trga s strani države in javnih institucij zaradi neželenih rezultatov tržnega mehanizma, ki jih povzroča objektivno podana nepopolnost tržne konkurence.

Nediskriminatorno privatiziranje vseh sfer človekove aktivnosti nujno vodi v ekonomski in socialni darvinizem; za cilj zagotovitve minimalnih standardov socialne varnosti in človeka vrednega življenja za vse ljudi je poleg privatne potrebna tudi javna last, prevladujoč javni sektor za zagotovitev minimalnih javnih storitev v infrastrukturi in/ali javno-zasebno partnerstvo. Privatna zagotovitev teh storitev naj bo dodatek javni zagotovitvi minimuma.

2/ Vsem zagotovljena minimalna (da ne bo zlorab v smislu moralnega hazarda) socialna varnost (zdravstvo, upokojevanje, mladi, brezposelnost) in javna zagotovitev dostopnosti vsaj minimalnih storitev

6 Pri nas tega mnogi nevedni še niso spoznali, mnogi pristaši pa se branijo s tem, da je vzrok krize premalo dosledna uveljavitev tržnega fundamentalizma, ne ideologija sama. Ampak takšen izgovor poznamo že iz časov socializma, ki po mnenju takratnih odločevalcev prav tako naj ne bi uspel, ker ni bil dovolj radikalno uveljavljen.

7 Zanimivo, kako zelo blagohotno razviti zahodni svet obravnava Kitajsko, ki ima politično diktaturo, in kritično Rusijo, ki ima v načelu večstrankarsko demokracijo. Ali je pristranskost posledica bojazni ruskega atomskega orožja, ali želje po delitvi Evrope, da ne bi bila premočna, ali nečesa tretjega? Kitajska je postala članica Svetovne trgovinske organizacije brez uveljavljenih civilizacijskih standardov, Rusija še ni sprejeta. Razlogi so očitno drugi.

5 Kolektivizem je blizu načinu življenja v Srednji Evropi; tudi v Sloveniji v neki obliki že v preteklosti, od Kreka prek socialističnega obdobja.

kulture in umetnosti (minimalna lokalna kulturna vitalnost v globalnem svetu), športa in drugih sfer človekovega življenja kot javne vrednote.

Poizkusi popolne privatizacije prav vseh sfer življenja vodijo v nesolidarno in človeku neprijazno konkurenčno družbo Ekonegosov v *ekoniji*, kjer se povečujejo socialno razslojevanje in napetosti, bogati se morajo zaščititi pred reveži. Ker obubožani nimajo kaj izgubiti, pride do socialnih nasprotij v družbi in nujnosti uporabe prisilnih sredstev za vzdrževanje reda in miru, torej neenakopravnega statusa quo v zaščiti privilegiranih.

3/ Solidna gospodarska rast (ne maksimalna), vendar ob skrbi za okolje, tako socialno, ekološko, etnično, ekonomsko.

Pretiravanje v »povečanju vrednosti za delničarje« (*increasing shareholder value*) je vodilo v ekonomski darvinizem, ki ni samo v tem, da vsak želi zase najbolje, ampak da pri doseganju tega cilja ne izbira sredstev, tako da to počne tudi na škodo drugih. Potem seštevek tako definiranih individualnih maksimumov ni več družbeni maksimum, če niso upoštevani negativni zunanji učinki delovanja posameznikov pri zasledovanju lastnega maksimuma (*externalities*).

4/ Življenje in poslovanje v negovanju medčloveških stvarnih, ne virtualnih odnosov.

Gre za osebne neposredne stike med ljudmi, ki povečujejo zaupanje, katerega pomanjkanje je eden bistvenih razlogov sedanje krize in neuspeha ukrepov za njeno razrešitev. Gre za življenje brez manipulacij ob visoki meri moralne odgovornosti posameznika in družbene odgovornosti gospodarskih entot. Ko se sklicujejo na Adama Smitha neoliberalci zamolčijo njegovo zahtevo po moralnosti gospodarskega ravnanja ljudi na trgu, kjer deluje »nevidna roka«.

Človeku morajo biti stroji in tehnika v pomoč, ne sme se jima podrediti (telefoni, računalniki) in postati odvisen od njih. Človek mora ostati vladar nad strojem, ne obratno. Zavestnost je potrebna pri uvajanju nove tehnologije.

5/ Avtonomen, svoboden in izobražen posameznik, ki je sposoben sam po lastni presoji zavestno, brez manipulacij okolja, medijev, sprejemati svoje ekonomske in druge odločitve in se ne ravna po črednem nagonu ter pod vplivom marketinških manipulacij. Cilj bo alternativa sedanji izraziti potrošniški družbi.

Za to je potrebno izobraževanje, najvišja možna raven šolstva, ki je javna dobrina. Gre za humanistično in tehnično vzgojo, ki temeljita na avtonomnem in kritičnem mišljenju kulturno izobraženega in avtentičnega posameznika. Ustvariti je treba pogoje za razcvet ustvarjalnosti posameznika v samouresničitvi na znanstvenem, kulturnem, športnem in osebnem področju.

Potrebna je omejitev manipuliranja in vodenja v virtualni svet, moralna odgovornost za resničnost informacij v marketingu in politiki. Reklama mora ostati predvsem »informericals«, informacija, ne delovanje na podzavest človeka, torej ne more biti osvobodjena moralne, etične komponente. Manipuliranje z ljudmi v marketingu, vse do poizkusov vplivanja na njihovo podzavest, ne more biti družbeno koristna znanstvena disciplina, saj gre za psihološko manipulacijo s človekovo psiho, ki je po analogiji podobna biološki genski manipulaciji z njegovim »physisom«. Nevroekonomija ima sicer lahko dobre namene, a se lahko zlorabi tudi v slabe.

6/ Pluralizem odprte družbe z zdravo, vendar zmereno tekmovalnostjo, ki bo omogočil bolj izobraženemu in svobodnemu posamezniku izživeti vse svoje potenciale in se uveljaviti v družbi z njihovimi rezultati.

Realnost predloga

Peti in šesti element pomenita nadgraditev evropskega modela začetka druge polovice 20. stoletja s pridobitvami liberalizma konca 20. stoletja. Kot novost dajeta dodatno kakovost evropskemu modelu Pax Europea, da bo primerno konkurenčen in prilagojen za 21. stoletje.

Lahko se zdijo predlogi »solidarizma« nerealni, utopični, naivni, arhaični, iluzorni nekemu, ki je toliko vpet v vsakdanjo borbo sedanjega načina življenja, da ne vidi širšega konteksta (ne razlikuje dreves od gozda). Vendar kriza liberalnega kapitalizma zahteva popravek odklona v desno nazaj na sredinsko evropsko pot, kot je kriza ortodoksnega socializma zahtevala pred desetletji popravek odklona v levo nazaj na sredinsko evropsko pot.

V tem okviru imajo navedene ideje ambicijo vzpodbuditi razmišljanje, med drugim tudi glede njihove primernosti za Slovenijo.

POMEN KONCEPTA SOLIDARIZMA ZA SLOVENIJO

Zunanji okvir

Teorija

Zavračanje odklonov od sredinske poti socialno tržnega gospodarstva in socialne države zadeva tako leve kot desne odklone.

Levih odklonov, napak ortodoksnega socializma (komunizma), ni več treba posebej utemeljevati, saj je bilo to ob izboru novega demokratičnega sistema ob osamosvojitvi in takoj po tranziciji tudi pri nas dovolj pojasnjeno. Na kratko, ortodoksni socializem vseh inčič je temeljil na napačni predpostavki prevlade skupnega nad individualnim interesom. Rešitve so vodile

v ekonomsko neučinkovitost (nizek standard), hkrati pa politično nedemokratičnost. Z razvojem informacijske družbe, ki ga je omogočila nova tehnologija, primerjav življenja ljudi v raznih državah in sistemih ni bilo več mogoče onemogočiti, zahodni civilizacijski dosežki pa so vodili v tranzicijo socialističnih (komunističnih) držav.

Argumenti za zavračanje neoliberalnega kapitalizma na temelju tržnega fundamentalizma pa so, posebej v Sloveniji, še zelo potrebni, saj se je posebno v drugem desetletju samostojnosti močno razširil v praksi. Smo v *ekoniji*. Na kratko, predpostavke popolno konkurenčnega trga niso izpolnjene (enake sposobnosti in enako razpolaganje s produkcijskimi tvorci ter atomističnost, homogenost, gibljivost in odprtost na trgu izdelkov in storitev). V razmerah, ko se napačno predpostavlja, da je trg popoln in se ga zato deregulira, tisti, ki so bolj sposobni, predvsem pa v boljšem družbenem položaju, izkoristijo pomanjkljivosti trga (*market failures*) v svojo korist in na škodo drugih. Le državna (javna) intervencija lahko odpravi napake trga in onemogoči iz njih nastajajoče deformacije, ki so pripeljale na primer do sedanje finančne krize z velikimi posledicami za realni sektor. Rezultat je druga najboljša rešitev (*second best*), ki je edino dosegljiv optimum.

Razvoj v drugih državah

Utemeljiti je mogoče, da se je po izbruhu finančne krize ves (razviti) svet premikal v smeri popravka neoliberalnega modela proti »levi«. Za ilustracijo vzamemo samo zibelki – nosilca neoliberalizma ZDA in Anglijo –, ker je drugod manj liberalna usmeritev bila že v osnovi bolj prisotna. A to je trajalo le kratek čas kakega leta⁸, dokler je bil propad odklonjen, prejšnji vodniki, ki so nas pripeljali v krizo, pa so spet vzeli vajeti v roke in peljejo bolj ali manj voz po starem – do nove katastrofe.

V ZDA so bili napovedani ali delno že izvajani Obamovi ukrepi v smeri tradicij Pax Europea. Šlo je za uvedbo minimalnega zdravstvenega zavarovanja (socialna država blagostanja), oživljanje socialističnih strank in sindikatov (dialog med socialnimi partnerji), precejšnjo dejansko nacionalizacijo bank in avtomobilske industrije (francoski javni sektor), socialno korekcijo tržnega gospodarstva (nemški ekonomski model), kar je vse pomenilo konkretno kopiranje Pax Europea, enako tudi korekcija tržnega gospodarstva z okoljskimi eksternalijami (napovedanimi predvsem ekološkimi, a bi lahko bile tudi socialne, ekonomske, etnične).

⁸ Mark Blyth govori o 12 mesecih keynezijanizma v knjigi *Austerity* (2012).

V Veliki Britaniji so največje banke do polovice ali celo več prešle v državno last in so po petih letih še vedno dejansko državne. Laburist Gordon Brown je sprejel ukrepe, zaradi katerih ga je nemški finančni minister imenoval »socialista«, v resnici pa je le popravljaval napake sistema, ki ga je sam kot finančni minister ustvarjal predhodnih 12 let Blairrove vlade. Novi konzervavec David Cameron je politiko popolnoma obrnil v staro smer.

Pa še nekaj o ekstremnih primerih, ki so kazali na propad raznih »ljubljenec zahoda« (*darlings of the West*) in napačnost njihove poti, hkrati pa so potrjevali pravilnost slovenske tranzicije *sui generis*, ki smo jo vodili do leta 2004. Tako so v Latviji deset tisoči prek interneta vabili Švedsko, da jih okupira in reši ekonomskih nadlog, ki jih je prinesel radikalno uredni neoliberalizem. Ali bi, z analogijo, pri nas prosili, da nas okupirajo Italijani, Avstrijci ali Nemci? Kje je suverenost, ponos? Tega nam na srečo ni treba. Podobna situacija je v drugih dveh Baltskih državah, tudi naše tranzicijske sosede so v krizi (Madžarska, Hrvaška, Italija). V Baltskem trojčku se je izselilo 15 % prebivalstva, več iz ekonomskih kot iz političnih razlogov.

Pa tudi pogumnejše neoliberalne države Zahodne Evrope (običajno geografsko blizu Atlantiku) so se spotaknile. Memento Islandija, pa tudi Irska in še bi lahko naštevali. PIIGSI so stalno breme povezane EU. Kljub reševanju so zaradi napačne politike zategovanja pasu po petih letih notranjega trpljenja danes še bolj zadolžene, kot so bile ob nastanku krize.

Novi papež Frančišek se od nastopa pontifikata v 2013 izrazilo zavzema za idejo solidarizma in s tem v resnici vsaj za *ekonohumanijo*, če ne kar za *humanijo*.

Notranji razvoj

Ideja solidarizma je primerna Sloveniji

V ideji solidarizma gre pravzaprav za socialdemokratsko inačico gospodarskega in od tod implicitno tudi družbenega in političnega življenja. Blizu je Sloveniji in ljudem, ki živijo na tem prostoru. Solidarizem bi v anketi podprla velika večina prebivalcev Slovenije v njeni socialni, ekonomski, pa tudi politični pojavnih oblikah, dokler še ima od česa živeti.

V politični tradiciji samostojne Slovenije sta solidarizem in socialdemokratski model prevladujoča. Ena od vodilnih strank se tako imenuje (drugo je, ali tako ravna); prejšnja vodilna in sedaj prva opozicijska stranka je izvorno bila prva socialno demokratska (drugo je, kako se je v zadnjem desetletju preimenovala in preusmerila), Cerkev in krščanske stranke nosijo zelo močno socialno komponento. Ljudska stranka gradi na tradiciji njene predhodnice pred drugo svetovno vojno in Kreka, Korošca, tudi Andreja Gosarja. Pozitivna Slovenija je napisala socialdemokratski

program, ki pa se mu je po treh mesecih, ob prihodu na oblast, povsem odrekla. Glavno, da smo zraven, ideja ni važna. Tudi ostale stranke vsaj programsko kažejo močne socialne komponente (Desus, Krščanski demokrati). Nove stranke in gibanja na levi vse bolj ali manj programsko predlagajo socialni popravek preveč neoliberalno usmerjene vladne ekonomske politike in tudi sistemske spremembe v tej smeri.

Zakaj smo ranljivi?

Nekaj smo z novo strategijo in politiko zadnjih let v Sloveniji tudi sami prispevali, da smo bolj ranljivi za prodor krize od zunaj in bomo manj odporni pri reševanju njenih posledic. Gre za zadolževanje preko vsake mere v času 2004–2008 in to tako prebivalcev kot podjetij, bank in tudi celotne države z negativno plačilno bilanco. Proti krizi pa so odporni predvsem tisti, ki imajo likvidnostne rezerve (prihranke), niso zelo zadolženi in imajo trajen priliv dohodkov tudi v času krize, da bi lahko morebitno zadolženost redno servisirali in ne bi propadli. Slednje je problem, predvsem za tiste zaposlene v gospodarstvu, katerih delovna mesta so ogrožena, nekaj zadnjih let pa so se močnejše zadolževali, vzpodbujeni tudi s strani finančnih posrednikov. Tudi podjetja, ki so z investicijskimi megalomanskimi načrti vstopala na zanje povsem nova področja dela brez pravega znanja (*know-how*) ali pa so se šla finančnega investiranja, so izpostavljena. Ranljive so banke, ki so pridobile dodatne vire za kredite, ki presegajo domače depozite, preko izposojanj v tujini (v tem delu so bile podobne investicijskim bankam, ki v tujini propadajo, ker so bile okužene še s strupenimi vrednostnimi papirji, pri nas na srečo ne v znatnem obsegu), kar morajo v zaostrenih pogojih vračati. In država, ki je v zadnjih letih ustvarjala vse večji plačilnobilanci primanjkljaj in s tem prešla iz neto upnika konec 2004 v neto dolžnika na ravni okrog 20 % BDP, mora servisirati dolg, kar dodatno poslabšuje tekočo bilanco.

Strategija na vseh ravneh je, enako kot v tujini, razdolževanje, kopičenje likvidnostnih prihrankov za odplačila ter skrb za ohranitev toka dohodkov (zaposlitve, poslov, izvoza). Preveliko zadolževanje ni tipično v značaju ljudi na naših tleh, psihologija »črednega nagona« je zvalila ljudi vanj, češ, »če vsi, pa še jaz; gotovo ne more biti narobe, če se zadolžujejo, igrajo na borzi vsi ...«

Solidarizem bo prišel do izraza tudi v teh pogojih tako, da izpostavljenih ne pustimo na cedilu. Pri tem je treba tehtati velikost družbene škode: kaznovanje nepremišljenih menedžerjev proti celokupni družbeni škodi, ki jo naredi v kraju, regiji propad njihovega podjetja. Za prvo obstajajo namreč drugi načini sankcioniranja grešnikov, ne propad podjetja, ki so ga vodili.

Zamuda v percepciji nastanka krize in v izhodu iz nje

Slovenija je zamudi v percepciji krize, v spoznanju vzrokov in v medijski prepoznavi domačih pridigarjev, ki so nas pripeljali tja. Z zamudo smo v Sloveniji vstopili v vrtiljak neoliberalizma (na srečo), sedaj (na žalost) zamujamo pri spoznanju, da je treba iz njega izskočiti, ker so nekateri že izskočili, in se vozimo v napačno smer sami.

Še vedno velja pri nas na primer miselnost, da bo treba dve leti ukrepati za odpravo krize, potem pa 10 let nadaljevati uresničevanje neoliberalne strategije iz 2006. Kot da gre zgolj za majhno smet v kolesju neoliberalizma, ki jo je treba samo odstraniti, potem pa neomejeno nadaljevati po liberalni tržno fundamentalistični poti. Ali bomo torej trmasto v sedanjih razmerah privatizirali – prodajali (tujcem ali identitetno neosveščenim Slovincem *blue chipse*), ko ves svet poddržavlja in ustanavlja domače sklade za zaščito pred tujimi sovražnimi prevzemi? Ali bomo onemogočali krepitev domačih finančnih, trgovskih in gospodarskih stebrov prek združitvev in prevzemov, medtem ko ves razviti svet koncentrira domačo lastnino s prevzemi in združitvami kot načinom reševanja krize?

Komentatorji v medijih so še vedno nosilci neoliberalnih idej, ki jih ali še naprej prodajajo (na primer: »Pot iz krize je davčna razbremenitev kapitala«, kot da je problem premajhna ponudba, ne premajhno povpraševanje in zato velike zaloge), ali pa poglede spreminjajo za 180°, da so lahko še na TV, radiu, v časnikih.

Ljudem ne bo zaupanja povrnil še tako radikalno manipulativen marketing, gospodarski ali politični, temveč ukrepi zadnjih zatočišč oblasti, ki so centralne banke in vlade.

V prid rezidenčnega interesa za ohranitev (vzpodbudo) slovenske identitete je predlagani popravek neoliberalne strateške usmeritve za Evropo širše in za Slovenijo posebej. Ali bo Slovenija edina in sama trmasto peljala naprej v svetu poraženi in opuščeni koncept neoliberalizma, ki je že sicer v nasprotju s slovensko identiteto in interesom (tradicijo, zgodovino) in ga v javni anketi zavrne prav gotovo 80 % Slovencev.

Razvoj gospodarstva v času pred krizo kot napihovanje balona (hitrejša rast s primanjkljaji, zadolževanje na vseh ravneh) je bil v nasprotju s slovensko tradicijo, identiteto, enako sprejeta strategija gospodarskega razvoja 2006, ki je živa še danes, čeprav že pri tretji vladi. Oboje nam je odvzelo *sui generis* pot v gospodarstvu in družbi, ki nas je ločil od drugih tranzicijskih držav, obvaroval preteklih kriz in nas naredil vodilno državo tranzicije.

Solidarizem je v smislu slovenske tradicije in zgodovine

Evropski izvori Pax Europea so blizu ljudem na slovenskem ozemlju. Ideje, ki so jih podpirali Palme, Kreisky, Erhard, francoska peta republika, so nam bile blizu pri izboru tranzicijske poti, ki se je izkazala za uspešno. Tradicije Kreka, Ivana Hribarja ter slovenskih kulturnikov in mislecev 19. stoletja in začetka 20. stoletja so blizu solidarizmu.

Naša pot tranzicije v samostojnosti do preloma v 2004 je bila dialog med socialnimi partnerji, skrb za potencialno gospodarsko najbolj ogrožene plasti prebivalstva (kmete in upokoјence), ohranjeno domačo last vsaj nekaterih *blue-chipsov*, tudi državno, če domačega kapitala še ni bilo dovolj, in javno last, ter tržni model s skrbjo za okolje (ekološko, socialno, etnično), podjetja pa niso brezglavo stremela k maksimizaciji dobička brez skrbi za to okolje. Tudi ohranitev ključnih gospodarskih stebrov gre v prid etnične komponente ustreznosti okolja za solidarizem.

Problem je, da smo se ob vstopu v EU morali nadalje (pre)hitro liberalizirati in privzeti delovanje Evropske komisije, ki pa je bilo predvsem v zadnjih letih dejansko izrazito neoliberalistično, bolj kot v ZDA. Tako nas je, bolj kot bi bilo sicer, tudi prek ukrepov Evropske komisije EU zajel »bacil« neoliberalizma, ki je pripeljal svet in zato tudi nas v krizo v večji meri, kot bi bilo potrebno.

Tako izbrano *sui generis* pot tranzicije Slovenije so tuji svetovalci in mednarodne finančne institucije kritizirali. Sedaj, ko so rezultati poznani, pa nas ocenjujejo najvišje med vsemi tranzicijskimi državami. Seveda, za različne mednarodne oblikovalce lestvic konkurenčnosti in liberalizacije še vedno ostajamo na repu. Kritizirajo nas, ker se jim nismo predali in prodali, kot so to naredile druge tranzicijske države. A slednje danes krizo najbolj trpijo. Slovenija jo bo preveslala z manjšimi posledicami, vendar ne brez njih, tudi zato, ker smo v zadnjih letih na vseh ravneh v povprečju živeli preko ustvarjenega.

Zaključek

Kot je bila Slovenija uspešno inventivna v času tranzicije in je izbrala lastno strateško in ekonomsko-politično pot, podobno je ključnega pomena ponovno izbor prave poti *sui generis* za reševanje iz sedanje kri-

ze. Takrat je bila izbrana pot gradualizma z elementi solidarnosti. Tukaj ni prostora za filozofske razprave raznih svetovalcev diametralno nasprotnih pogledov na delovanje in reševanje gospodarstva in ni časa za dolge politične razprave o ukrepih. Vsak zamujen dan, teden prepušča gospodarstvo bolj globoko kriznemu objemu. Ve se, kdo je znal svetovati in oblikovati pravilno pot iz tranzicijske depresije ob osamosvojitvi, pozitivna empirična izkušnja iz preteklosti pa kaže, na čigavo svetovanje se je moč nasloniti v sedanjih krizi. Pri ukrepanju pa je treba pohiteti.

Po petih letih krize je zategovanje pasu veliko. Družbeni produkt je skoraj desetino manjši kot pred krizo v 2008, brezposelnih je dvakrat več kot takrat, dolg se nam je kljub zategovanju pasu relativno povečal. Vendar, dosežemo visoko pozitivno plačilno bilanco (7 % BDP), ob prehodu v 2014 se kažejo znaki okrevanja v gospodarskih gibanjih, če jih le napačna intervencija ključnih domačih odločevalcev (vlada, Banka Slovenije) po nareku Bruslja in Frankfurta ne bo zadušila, kot se je to zgodilo v 2010. Slovenija ostaja še vedno podpovprečno zadolžena, brezposelnost podpovprečna, inflacije ne poznamo, menjava s tujino ugodna, kar so vse osnove za več optimizma v gospodarstvu in družbi. Skupaj s pravilnimi namesto dosedanjih napačnih ukrepov bo le-ta lahko osnova za ugodnejši razvoj gospodarstva, v katerem bo mnogo lažje uveljaviti tudi elemente moralne etike in državo preusmeriti iz *ekonije* v *ekonohumanijo*.

CITIRANA LITERATURA

- Blyth M.: Austerity, 2012.
Bruni L., Sugden R.: Reclaiming Virtue Ethics for Economis, JPE, Fall 2013, 141–185.
Kahneman D.: Thinking Fast and Slow, New York, 2011.
Sandel M. J.: What Money Can't Buy, Moral Limits of Market, USA, 2011.
Sandel M. J.: Market Reasoning as Moral Reasoning, JPE, Fall 2013, 121–141.
Štiblar F.: Svetovna kriza in Slovenci – Kako jo preživet?, ZRC SAZU, december 2008.
Štiblar F.: Ne planski socializem, ne liberalni kapitalizem, ampak solidarizem, Delo SP, 1/2009.
Thaler R., C. Susteijn: Nudge, USA, New York, 2008.

Dr. Luka Vidmar,
literarni in umetnostni
zgodovinar, Inštitut za
slovensko literaturo in
literarne vede ZRC SAZU

Najbolj plemenita in trajna človekova dela iščejo Resnico

Ob 32. obletnici ustanovitve Akademije operozov in 75-letnici obstoja SAZU je Luka Vidmar objavil monografijo Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija. Povod za pogovor je bila tudi njegova uspešna pobuda za spremembo historično napačne spominske plošče pred ljubljanskim magistratom. »Vsekakor je prav, da opozarja na požig knjig med protireformacijo. Ni pa prav, da se zavestno nočemo spominjati drugih, enakih ali celo bolj škodljivih dejanj iz novejšje zgodovine,« meni Vidmar. Prepričan je, da lahko v teh časih izobrazence navdihnejo iste vrednote kot Akademijo operozov. »Te ideale je Giulio Quaglio lepo upodobil na stropu Seme-niške knjižnice: pogledi vseh znanosti, umetnosti, fakultet, antičnih filozofov in cerkvenih očetov so usmerjeni proti Krepostim, na koncu pa k Resnici. Najbolj plemenita in trajna človekova dela iščejo Resnico.« Rodil se je leta 1977 v Ljubljani. Po študiju umetnostne zgodovine in primerjalne književnosti na ljubljanski filozofski fakulteti je leta 2009 doktoriral. Leto pozneje je objavil knjigo Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov. Ukvarja se književnostjo, likovno umetnostjo ter kulturo baroka in razsvetljenstva.

Pred dobrim letom ste kot prvopodpisani dali pobudo za spremembo napisa na spominski plošči pred ljubljanskim magistratom, ki govori o požigu protestantskih knjig med protireformacijo. Kako je prišlo do nje?

Dokaj spontano. Tedaj sem se ukvarjal s prepovedanimi knjigami v 17. in 18. stoletju na Kranjskem oziroma z odnosom med protestantizmom in katolištvom v tem času. Spopad med njima je za slovensko zgodovino pomemben, celo travmatičen, ker je bila z njegovim izidom ustavljena protestantska književnost v slovenskem jeziku, po drugi strani pa je prišlo ravno po zmagi protireformacije do recepcije protestantske dediščine v katoliško slovstvo 17. in 18. stoletja, na primer do ohranjanja izvodov in nadaljevanja tradicije Dalmatinove Biblije. Ko sem imel v Seme-niški knjižnici niz predavanj o prepovedanih protestantskih knjigah, ki so kljub formalnim prepovedim seveda krožile med katoliškimi bralci ter vplivale nanje in na njihove spise, sem se večkrat spotaknil ob spominsko ploščo pred Magistratom. Kolegi zgodovinarji – nekateri ploščo pred tem sploh niso opazili – so me spodbudili, naj napišem predlog za spremembo tega neustreznega spominskega znamenja.

Kaj vas je zmotilo?

Napis je vseboval vrsto napak. Še najbolj nedolžna je bila napačen datum sežiga knjig med protireformacijo. Veliko bolj resni in škodljivi napaki sta bili predimenzioniranje števila uničenih knjig in pa poudarjanje njihove slovenskosti. Napis je trdil, da so na Mestnem trgu med protireformacijo sežgali na tiso-

če slovenskih knjig. V resnici gre za tipičen slovenski mit, ki se je rodil iz očitkov liberalnega tabora katoliškemu taboru na začetku 20. stoletja, nato pa je pod vplivom nacionalistične in komunistične ideologije žal vdrl ne le v zgodovinsko in literarno vedo, temveč tudi v kulturni spomin. Še danes ga ponavljajo tako šolarji kot javno izpostavljeni intelektualci, ki bi seveda morali biti bolj kritični. Kar zadeva število knjig, se je ohranil podatek, da so sežgali za nekaj vozov knjig, to pa po nobenem izračunu ne nanese več kakor več sto zvezkov. Vsekakor je zgorelo manj kot dva tisoč zvezkov. Knjižnice v tistem času so bile seveda veliko manjše kakor danes. Kar pa zadeva jezik, je bilo med sežganimi knjigami slovenskih samo za nekaj odstotkov. Ljudje, ki so znali brati, teh je bilo celo v mestih le za nekaj odstotkov, so imeli pri sebi predvsem latinske in nemške knjige, ki so prihajale iz različnih tiskarskih in knjigotrških središč, denimo Benetk in Frankfurta. Slovenske knjige so bile zaradi razmeroma ozke vsebine in nepomembnega jezika nujno v manjšini. Slovenščina je bila le eden od jezikov, ki se je govoril in pisal na tedanjem Slovenskem. Potem ko sem te pomisleke spravil na papir s pomočjo Borisa Golca, sva več uglednih strokovnjakov za obdobje reformacije in protireformacije povabila k podpisu. Velika večina kolegov se je odzvala pozitivno, nekateri pa tudi ne.

Menda niso imeli strokovnih zadržkov.

Ne, teh niso mogli imeti, saj smo pobudniki navajali le gola, empirično preverljiva dejstva. Pomisleki

so bili bolj osebni; menili so, da je treba spomenike pustiti pri miru, kakršni so, ali pa preprosto niso želeli, da se njihovo ime pojavi v javnosti. Veseli me, da so bili tovrstni pomisleki odveč. Pobuda je naletela na prijazen sprejem pri obeh postavljavcih plošče – Slovenskem protestantskem društvu Primož Trubar in Mestni občini Ljubljana. Spodbudila je kulturno izmenjavo mnenj. Po nekaj dopisih in sestankih smo se spomladi dogovorili o novem napisu.

Je novi napis »Na tem trgu so med protireformacijo 29. 12. 1600 in nato še 9. 1. 1601 sežgali zaplenjene protestantske, med njimi prve slovenske knjige« historično neoporečen?

Da, vendar moram takoj dodati, da tudi ta napis zaradi trdoživosti omenjenega mita potrebuje razlago. Knjig seveda niso sežigali zato, ker bi bile slovenske, ampak zato, ker so bile protestantske in ker niso bile v skladu z versko politiko katoliškega deželnega kneza. Tu trčimo ob zakoreninjeno prepričanje, ki ga celo stari napis ni omenjal: knjige naj bi sežgala katoliška Cerkev, to pa naj bi bila nekakšna posebnost naše zgodovine. V resnici je dala knjige sežgati deželna verska komisija, ki je uveljavljala politiko nadvojvode Ferdinanda – vladarja Notranje Avstrije in s tem naših dežel. Drži pa, da je komisijo vodil ljubljanski škof Tomaž Hren kot najbolj kompetenten zastopnik rekatolizacijske politike kneza. Enake stvari so se dogajale v drugih evropskih deželah. Tako luteranskim kot katoliškim knezom Svetega rimskega cesarstva je augsburški verski mir, sklenjen leta 1555, dal pravico do izbire vere svojih podložnikov. Ta zgodba se je žal tako rekoč povsod po Evropi sprevrgla v požiganje drugoverskih knjig in preganjanje drugovercev. V resnici je bila protireformacija na Slovenskem precej pozna, k čemur so prispevali Turki, in razmeroma nenasilna, saj ni zahtevala smrtnih žrtev.

Bo treba nujno popraviti tudi zapise v učbenikih za zgodovino?

Vsekakor. V veljavnem učbeniku za pouk zgodovine v osnovni šoli je razmeroma korektna interpretacija, da so med protireformacijo sežigali protestantske knjige z izjemo Dalmatinove Biblije. Problem te interpretacije je, da razen strokovnjakov čisto vsak bralec, posebej šolar, domneva, da so bile te knjige slovenske. Poleg tega ni res, da so med protireformacijo uničevali vse protestantske knjige. Poleg Dalmatinove Biblije je bila še vrsta drugih knjig, ki so jih napisali slovenski protestanti, pa niso bile sporne, recimo slovnica Adama Bohoriča, slovar Hieronima Megiserja, muzikalije in podobno. Sežigali so predvsem teološka dela, ki so bila uvrščena na rimski Indeks prepovedanih knjig – ne glede na jezik, seveda. Gotovo pa je res, da je bila večina uničenih slovenskih knjig Tru-

barjevih. Od slovensko piščih protestantov je bil namreč on edini uvrščen na indeks, in sicer v najbolj nevarno kategorijo t. i. avtorjev prvega razreda, s čimer je bil samodejno prepovedan ves njegov opus. Tudi osnovnošolski učbenik, ali pa še posebej ta, bi moral torej bralcu predstaviti kompleksnost zgodovinskega dogajanja in pri njem spodbujati razmislek, ne pa ustvarjati črno-bele predstave.

Ali bi bila potrebna še kakšna podobna pobuda zgodovinarjev? Vaša izkušnja kaže, da ni potrebna ravno odločba ustavnega sodišča.

Mislím, da je potreb po takšnih pobudah še veliko. Ta primer je, upam, pokazal, da se je mogoče o zgodovinski resnici in njeni etični prezentaciji sporazumeti na racionalen in kulturnen način. Vendar pa je tudi res, da so takšni sporazumi toliko težji, kolikor bolj se približujemo polpretekli zgodovini. To je razumljivo, medvojni in povojni dogodki so veliko bolj živi in boleči, zato se je z njimi težje spopadati. Najbrž bi bilo lažje prodreti na primer z idejo, da dobi Ljubljana končno nazaj ulico, imenovano po baročnem gospodarstveniku in mecenu Jakobu Schellu pl. Schellenburgu, ali pa z idejo, da dobi primeren spomenik po krivici podcenjevani velikan Jernej Kopitar. Veliko težje bi bilo postaviti obeležje, ki bi mimoidoče spominjalo na uničevanje knjig po drugi svetovni vojni. Bi bilo pa zelo potrebno.

Leta 1969 je v razrez romala celotna naklada Balantičevih pesmi. Kam bi morali postaviti spominsko znamenje, ki bi opozorilo na to uničevanje slovenskih knjig?

Morda samo nekaj metrov stran od plošče na ljubljanskem Mestnem trgu, ki govori o protireformacijskem požigu. V vogalni Krisperjevi hiši je bil sedež Državne založbe Slovenije, od koder niso smele v prodajo Balantičeve pesmi.

Morda bi bilo pravo mesto spominjanja kar poslopje nekdanjega CK ZKS.

Zakaj pa ne. Tam bi seveda moralo pisati še kaj drugega. Če ostaneva pri knjigah: množično uničevanje knjig si zasluži samostojno znamenje, ki bi nas moralo opominjati, naj se iz zgodovine kaj naučimo. Vsekakor je prav, da pred Magistratom stoji plošča, ki opozarja na požig knjig med protireformacijo. Ni pa prav, da se zavestno nočemo spominjati drugih, enakih ali celo bolj škodljivih dejanj iz novejšje zgodovine. Na prvem mestu bi bilo treba opozoriti na uničenje samostanskih knjižnic na Slovenskem v času cesarja Jožefa II. V samo nekaj letih je bilo uničenih na desetine knjižnih fondov, ki so v samostanih, kot so Stična, Kostanjevica in Bistra, rasli od visokega srednjega veka naprej. Le nekaj odstotkov tega bogastva danes hrani Narodna in univerzitetna knjižnica.

Tega ne more opravičiti nobena racionalna naravnost države ...

Racionalna naravnost države?

Državno politiko pod cesarjem Jožefom II. je vodilo razsvetljenstvo, njegov temelj pa naj bi bil razum. Samostani so v duhu tistega časa obveljali za nekaj odvečnega, nekoristnega, neracionalnega. V njih zbrane knjige so koristile le manjšemu številu redovnikov, v interesu države pa je bilo, da se osnujejo velike javne knjižnice, do katerih bi imel dostop vsakdo. Zamisel je bila izvrstna, namen je bil dober, vemo pa, da je pot v pekel tlakovana prav z dobrimi nameni. Končna posledica ukinjanja samostanov in zaseganja njihovih knjižnic je bila, naj obračamo, kakor hočemo, katastrofalna: knjige so bile sicer namenjene za državne univerzitetne in licejske knjižnice, vendar so tamkajšnji bibliotekarji v skladu z navodili izločali duhovne in liturgične knjige, knjige, neuporabne za šolstvo, knjige, ki so jih imeli za filozofsko in znanstveno zastarele, in podobno. Skratka: večina knjig je šla na dražbo in v razrez v papirne mline. Uničenih je bilo po več deset tisoč zvezkov na posamezno deželo, na primer na Kranjskem ali Štajerskem, kar je neprimerljivo več kot v času škofa Hrena.

Drugo katastrofalno obdobje je 20. stoletje, ko so se knjig na Slovenskem lotili vsi trije totalitarizmi. Začelo se je v Trstu, ko so fašisti zažgali čitalnico v Narodnem domu, v naslednjih desetletjih pa uničevali slovenske knjižnice v Furlaniji in na Primorskem. Med nacistično okupacijo so Nemci sežigali ali pošiljali v razrez celotne fonde zasebnih in javnih knjižnic, denimo v Mariboru. Nadaljevalo pa se je s komunističnim nasiljem, najprej s požiganjem gradov. V nekaterih primerih so s posebno prizadevnostjo uničevali grajske knjižnice. Recimo na gradu Križ pri Kamniku, kjer knjige v zaprtem prostoru niso gorele, zato so jih znesli ven in sežgali posebej. Po vojni pa se je začelo sistematično čiščenje knjižnic – ideološko neprimerne knjige so vozili v Vevče.

Poznate ukaze za požige?

Komunistično uničevanje knjig je še zelo neraziskano. Gotovo pa je šlo za načrtno politiko, naj so bili ukazi izdani ali ne. Plemiško in meščansko kulturo je bilo treba izbrisati, knjige pa so bile pomemben in zelo ranljiv del te nezaželene dediščine. Ne glede na to obstaja razlika v ravnanju s knjigami med vojno ter po utrditvi režima. V prvem obdobju je potekalo uničevanje anarhično. Sistem ukazovanja se zdi precej zabrisan.

Namerno?

Ne vem. Morda še ne poznamo vseh dokumentov. Najverjetneje so bili ukazi ustni oziroma je šlo za sa-

moiniciativna dejanja udeležencev revolucije, ki so dobro vedeli, kako morajo ravnati. Po utrditvi režima pa je postalo uničevanje bolj sistematično, urejeno celo s posebnim seznamom prepovedanih knjig, ki ga je podpisal kulturni minister.

So imeli snovalci in izvajalci uničevanja kulture dobre namene?

Vsi uničevalci knjig na Slovenskem od 17. do 20. stoletja so bili prepričani, da počnejo nekaj dobrega. O tem sploh ne dvomim. Pravo vprašanje je, ali smo danes sposobni te dogodke racionalno raziskati in razumeti. In seveda: ali smo jih pripravljene meriti z istimi vatli. V resnici lahko te dogodke razložimo le v kontekstu časa in prostora, v katerem so se zgodili. Požiga knjig v Ljubljani, ki ju je izpeljal Hren, nista bila po standardih tistega časa nič posebnega – enako so počeli katoliki in protestanti po vsej Evropi. Uničevanje knjig med vojno in po njej pa ni bilo več tako običajno – to so počeli samo še totalitarni sistemi.

Vrhuški novih oblastnikov pa je vendarle veliko pomenilo, da so zasedli vile z bogatimi knjižnicami stare dobe vred ...

Seveda, razkorak med teorijo in prakso je bil kot v vsaki revoluciji zelo velik. Zato so ustanovili Federalni zbirni center v Cukrarni, kamor so se stekale nakradene umetnine in knjige, nato pa so odtekale v vile, ki jih omenjate. Po doslej znanih podatkih je center zbral okoli 400.000 knjig. Velik del tega bogastva je šel v zasebne roke, ne v muzeje in knjižnice, kjer bi koristil ljudem. Nacionalizacija, ki to v resnici ni bila, je tako ponavljala in še stopnjevala napake in zlorabe podržavljenja iz časa Jožefa II.

Razpravi Požiga protestantskih knjig v Ljubljani 1600 in 1601 (Kronika, 2013, 2) ste dali podnaslov Med zgodovino in mitom. Je razpetost med zgodovino in mitom ena od temeljnih zadreg in izzivov slovenskega zgodovinopisja?

Predvsem mislim, da je to eden temeljnih problemov naše nacionalne identitete. Ta se je morala že v času vzpostavljanja – če odmislimo starejše temelje – konec 18. in na začetku 19. stoletja spoprijeti s pomanjkanjem državne tradicije, s kakršno so lahko svoj nacionalizem podprli drugi Slovani, recimo Hrvati, Čehi in Rusi, kaj šele Španci, Francozi in Angleži. Slovenci smo morali nacionalni ponos opreti na starost jezika, na Brižinske spomenike, pa tudi na manj argumentirane zgodovinske predstave, recimo na Linhartovo in Kopitarjevo tezo o starodavni slovenski poselitvi Panonije ali Karantanije. V 20. stoletju, zlasti pa po drugi svetovni vojni, smo stopnjevali mit o Slovencih kot žrtvah zgodovine: nemški vladarji in plemiči naj bi nam jemali samostojnost, Vatikan du-

hovno svobodo, Benečani kraške gozdove, iz hlapčevstva pa naj bi se dvignili le kot kmečki uporniki, protestanti in partizani.

So bile te mitološke predstave nujne za oblikovanje nacionalne identitete?

Na začetku 19. stoletja morda že. Nacionalno mitologijo so konec koncev razvili vsi narodi. Toda v samostojni Sloveniji ni za to nobene potrebe, še posebej, ker je mit o hlapčevstvu res samo mit, vrh tega pa še neproduktiven. Slovenci oziroma ljudje, ki so živeli na Slovenskem, so v resnici vedno dejavno sodelovali politično, kulturno in umetnostno življenje v prednacionalnih in večnacionalnih državah, v katerih smo živeli. Na primer: Jurij Slatkonja je bil prvi dunajski škof, Janez Vajkard knez Auersperg prvi minister habsburške monarhije, Jernej Kopitar pa prvi evropski filolog svojega časa. Toda na takšne stvari smo pozabili. Nacionalno identiteto smo zožili samo na slovenski jezik in na določen sloj ljudi, ki so ga govorili, zlasti na kmete in pozneje na delavce, pri tem pa smo zavestno izločili nekatere elemente, na katere bi bili lahko ponosni, a so se nam zdeli moteči. Plemstvu, denimo, ki nas je povezovalo z mnogimi večjim kulturnim prostorom, Svetim rimskim cesarstvom, pozneje pa Avstro-Ogrsko, smo se že sredi 19. stoletja odpovedali kot tujerodnemu. Nasprotno so se na Češkem plemiči tvorno vključili v proces nastajanja nacije. Podobno smo po drugi svetovni vojni izločili še meščanstvo, ki se je začelo komaj dobro razvijati. Ta zožitev je bila kulturno izjemno škodljiva. Tu so korenine tistega sovraštva do gradov, ki je izbruhnilo med drugo svetovno vojno.

Naša zgodovinska posebnost?

Žal. Postali smo edini evropski narod, ki je sistematično požgal lastne gradove. Toda posledice tega malomarnega, pravzaprav sovražnega odnosa do pomembnega dela zgodovinske in kulturne dediščine čutimo še danes. Niso vidne le v razvalinah gradov, temveč na vsakem koraku, v splošnem osiromašenju naše krajine. Urbanistično in umetnostno tako pokvarjenih mest in vasi na Češkem, kaj šele v Angliji ali Italiji, ne boste našli. Slovenski identiteti ne bi nič škodovalo, če bi sprejela tudi druge tradicije, ki so se razvijale na njenih tleh in prispevale k bogastvu tega prostora, denimo plemiško kulturo, književnost v nemškem in latinskem jeziku med 16. in 18. stoletjem in tako naprej. Našo kulturo bi to samo oplemenitilo.

Uničevanje knjig je barbarstvo – to naj bi veljalo še posebej za Slovence – njegovo nasprotje omika. Podvigom Akademije operozov ste posvetili monografijo Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija. Se raje ukvarjate z barbari ali omikanci?

Kakor rečeno: pregovorna skrb Slovencev za knjigo je prav tako mit, tudi danes. V tem pogledu se bomo morali še veliko naučiti. Ne bi mogel reči, ali se raje ukvarjam z barbari ali omikanci. Zanimajo me tako svetle kakor temne plati zgodovine. Brez vsakega dvoma pa je Akademija operozov ena najbolj vrdrih zgodb naše preteklosti. Sad njihovega prizadevanja je bila izključno kultura. Čas okoli leta 1700 je bil za Ljubljano in Kranjsko posebej srečen. Po bitki pri Dunaju leta 1683 se je meja med habsburško monarhijo in Turčijo pomaknila proti jugu, kar je razbremenilo promet, trgovino, pa tudi finance vojvodine Kranjske. Na vnovičen razcvet tukajšnjega gospodarstva in kulture je močno vplivala bližina Italije. Izobraženci, pa ne le sinovi plemičev, temveč tudi sinovi meščanov in celo kmetov, če so našli prave mecene, so se čedalje pogosteje šolali na elitnih univerzah in vzgojnih zavodih v Italiji. Domov so prinesli izkušnje iz popolnoma drugačnega sveta. Kranjska je bila v 17. stoletju vendarle razmeroma revna, izmučena od Turkov, verskih konfliktov, kmečkih uporov in davkov. Italija pa je bila tedaj središče katoliške Cerkve, varuhinja svete antične dediščine in kljub čedalje močnejši Franciji še vedno vladarica sodobnih znanosti in umetnosti. Leta 1693 so se mlajši kranjski izobraženci, izšolani v Italiji, povezali v Akademiji operozov. Že s tem dejanjem so se navezali na Italijo, kjer so se znanstveniki in umetniki od humanizma in renesanse naprej združevali v akademije. Cilj operozov je bila kulturna prenova Ljubljane po zgledu občudovanih italijanskih središč, zlasti Benetk in Rima. Njihova najpomembnejša podviga sta bila gradnja nove stolnice v sodobnem baročnem slogu in ustanovitev prve javne knjižnice na Slovenskem, ki jo danes poznamo pod imenom Semeniška knjižnica.

Vsaj nekoliko podobni podvigi javno-zasebnega partnerstva se danes končajo s finančnimi škandali in korupcijo. Kako je uspelo operozom?

Področji javnega in zasebnega sta se takrat šele začeli ločevati. Pred zgodnjim novim vekom, pred 17. in 18. stoletjem, je bila družbena moč omejena na centre, kot so bili dvori, ki so bili daleč od oči ljudi. Nato pa se je začela počasi vzpostavljati intelektualna sfera, ki je s časopisi, objavami, druženjem širila prostor javnosti in posledično, sprva še zelo previdno, posegala tudi po vzvodih moči. Projektov, kot je ustanovitev knjižnice, so se lahko pred tem lotevali le vladarji, na primer kralji in knezoškofi. V 18. stoletju pa so v tem dogajanju postali pomembni tudi drugi posamezniki, ki niso bili nujno člani najvišjega družbenega razreda. Delovanje Akademije operozov je zgleden in zgoden primer posega skupine posameznikov, večinoma meščanov in nižjih plemičev, v prostor, ki je bil do tedaj rezerviran za dvor in Cerkev. To

pa seveda ne pomeni, da je lahko Akademija operozov kaj pomembnejšega uresničila sama. Za svoje zamisli je še vedno potrebovala podporo in predvsem denar visoke politike. V Ljubljani je imela akademija le dve možnosti: lahko bi se oprla na deželne stanove ali pa na škofijo, torej na posvetno ali cerkveno vodstvo. Zgodilo se je slednje, ker so jo s škofijo povezovale mnoge sorodstvene in prijateljski vezi, nekateri operozi pa so bili hkrati kanoniki ljubljanske stolnice. Na primer: predsednik akademije je bil stolni prošt Janez Krstnik Prešeren, tajnik in glavni ideolog akademije je bil Janez Gregor Dolničar, glavni izvajalec akademskih načrtov pa je bil njegov brat – stolni dekan Janez Anton Dolničar. V takšnih okoliščinah so operozi zlahka prepričali tedanjega škofa Žigo Krištofa grofa Herbersteina, da Ljubljana kot mesto z antičnimi koreninami ne more biti več brez javne knjižnice, kakršne je imel stari Rim in kakršne je znova obudila humanistična Italija.

So takšne javne knjižnice poznali severno od nas, denimo v Salzburgu?

Operozi so želeli knjižnico, v katero bi imel vstop vsak ne glede na stan. Ta koncept je bil kljub dolgi tradiciji, ki je segala v antiko, v baročni Evropi zelo inovativen. Knjižnice so bile bodisi dvorne bodisi samostanske bodisi zasebne, javnih knjižnic severno od Italije pa še ni bilo veliko. Najslavnejša je bila oxfordska Bodleiana, ustanovljena na temelju starejše cerkvene knjižnice leta 1602. Tudi salzburska nadškofijska knjižnica, katere vodja je bil nekaj časa predsednik akademije Prešeren, ni bila javna. Celo pariška Nacionalna, nekdanja Kraljeva knjižnica, in dunajska Dvorna biblioteka sta odprli vrata javnosti več desetletij po ustanovitvi Semeniške knjižnice, pravzaprav šele konec 18. stoletja. Na Semeniško knjižnico smo lahko upravičeno ponosni, tudi zato, ker se je ohranila v celoti, potem ko se je komaj izmaknila poskusom podržavljenja in posledični usodi samostanskih knjižnic v času Jožefa II.

Kako se je v zasnovo Ljubljane kot novega Rima z italijanskimi motivi vklopil arhitekt Jože Plečnik?

Plečnik je izredno cenil estetsko celoto Semeniške knjižnice, ne pa tudi utilitarne arhitekture celotnega semenišča, v katerega je vključena knjižnica. Največja dragocenost te stavbe je res knjižnica, pa tudi portal z gigantoma, ki ga je izklesal padovanski kipar Angelo Putti. Plečnik je v tem delu Ljubljane zasnoval monumentalni novi Magistrat in dostop do ljubljanskega gradu kot nacionalne akropole. Po tem načrtu bi morali porušiti celotno semenišče razen vogala s Semeniško knjižnico in vrsto drugih hiš. K sreči Plečnik tega načrta, ki bi povzročil nepopravljivo škodo, ni mogel uresničiti. Res pa je, da je s svojo klasi-

cistično arhitekturo simbolično nadaljeval prizadevanje operozov, ki so poudarjali pomembnost antike za Ljubljano.

Je tako kot operozi tudi Plečnik potoval po Italiji?

Jasno, od 16. pa do začetka 20. stoletja je bilo potovanje po Italiji nujno ali vsaj zelo zaželeno za vsakega mladega izobraženca, pa naj je šlo za plemiškega sina, ki je končal šolanje v aristokratskem vzgojnem zavodu, za mlade doktorje znanosti meščanskega porekla ali za umetnike, kot je bil Plečnik. Spoznavanje spomenikov rimske antike, pa seveda tudi srednjega veka, renesanse in baroka je bilo za evropsko elito nekaj ultimativnega. Italija je bila zibelka evropske civilizacije, ki je združila grško-rimsko in judovsko-kriščansko tradicijo. Nujne postaje so bile seveda Benetke, Firence, Rim in Neapelj. Plečnik je bil samo eden od mnogih umetnikov, ki so iskali navdiha v antiki. Res pa je, da ne le zaradi stoletne veljavnosti klasičnega kanona, ki je v dobi modernizma hitro izgubljal čar, temveč tudi zaradi nacionalnega čustva. Plečnika je posebej zanimala umetnost Etruščanov na območju današnje Umbrije in Toskane, ki jih je povezoval s Slovenci. Veliko motivov je prevzel od tam. Poleg rimske in etruščanske umetnosti pa so bile zanj pomembne tudi Benetke. Tromostovja z značilnimi trebušastimi balustri ni mogoče razložiti brez beneških mostov, zlasti poznorenesančnega Rialta.

»Našo kulturo in identiteto moramo razkazovati tudi drugod, ne le v sosednjih deželah, ne le v Trstu. Treba je iti v Rim, ker se tam odloča čisto o vsem ... Razstava slovenske moderne arhitekture bi imela v Maksu Fabianiju vez med slovenskim in italijanskim svetom,« je v intervjuju za Reporter povedal veleposlanik v Rimu Iztok Mirošič. Kaj lahko po treh stoletjih Ljubljana pokaže oziroma vrne Rimu?

Prepričan sem, da veliko. Mislim, da je bogastvo, ki ga lahko brez sramu pokažemo večjim narodom, kot je italijanski, prav izvirna kultura, ki jo je na Slovenskem porajal plodni stik slovenstva z italijanskim jugom, nemškim severom in drugimi kulturami. To so gotovo Brižinski spomeniki, kultura srednjeveških samostanov, denimo Žič in Stične, občudovanja vredni izdajateljski dosežki Trubarja in Valvasorja, kvalitetne gotske in baročne novogradnje, kot so Ptujška gora ter uršulinska in križevniška cerkev v Ljubljani, intelektualna dejavnost Žige Zoisa, arhitektura Maksa Fabianija in Jožeta Plečnika, slikarstvo Zorana Mušiča, če naštejemo le nekatere dosežke. Strinjam se z veleposlanikom, da zlasti v Fabianiju, še bolj kakor v Plečniku, najdemo tisto zmes svetovljanstva in genija kraja, se pravi lokalnega okolja, ki jo na Slovenskem tako zelo potrebujemo, vendar premalo poudarjamo.

Ste se tudi vi odpravili na obvezen kavalirski Grand Tour po Italiji?

(smeh) Seveda. Le da moj »Grand Tour« nikoli ni vključeval služabnika in starejšega tutorja, ki bi pazil name. V 17. in 18. stoletju so se lahko na kavalirsko potovanje podali le tisti, ki so se rodili z zlato žlico v ustih ali pa imeli veliko srečo v življenju. Prednost našega časa je, da gremo lahko v Italijo tako rekoč vsi, in to večkrat, ne le enkrat ali dvakrat v življenju. Jasno, Italija je moja velika ljubezen, italijanski barok pa še večja. Vsaj enkrat na dve leti se za kakšen teden podam na Apeninski polotok, zlasti v Rim in Benetke. Navdušuje me prav tisto, kar je operoze, Plečnika ali pa junake romana Izidorja Cankarja *S poti*.

Kateri življenjski oziroma estetski princip v tem romanu vam je bližji? Pripovedovalca ali Fritza? Absolutnost ali relativnost lepote v umetnosti?

Junaka v romanu živita v prelomnem trenutku evropskega dojemanja umetnosti in seveda simbolizirata notranji boj v pisatelju samem. Na eni strani spoštovanje klasične umetnostne tradicije, ki se je v Italiji razvijala od antike naprej, na drugi strani pa želja po prelomu s to tradicijo. Fritz je moderen Evropejec, naveličan te stare dediščine, za katero se zdi, da duši moderno ustvarjalnost. Osebo mi je bližje stališče pripovedovalca, ker sem pač zaljubljen v klasično umetnost od Praksitela do Tiepola. Po mojem so najboljše umetnine nastale v dialogu s kvalitetno tradicijo. Tudi iz zanikanja tradicije so se sicer rodile vrhunske umetnine, vendar pa je takoj nato nastopil problem, kako naprej.

Za vas je torej lepota Tizianove Assunte objektivna in večna?

(smeh) Točno. Vendar dopuščam možnost, da se motim.

Od izida romana S poti je minilo natanko sto let. Koliko se je v tem času spremenilo dojemanje evropske umetnosti, če uporabim kar vaše besede? Še velja Cankarjeva dihotomija?

Teh dilem ne bi preveč absolutiziral. Vsaka dilema je vezana na zgodovinski trenutek, v katerem se je oblikovala. Cankarjeva dihotomija je značilna za čas pred prvo svetovno vojno. Danes se je vloga umetnosti tako spremenila, da nujno potrebuje tudi drugačno definicijo. Ima druge oblike in drug pomen. Prepričan sem samo, da jo še vedno potrebujemo tako zelo kot včasih.

Operozi so imeli vizijo in jo uresničili. Navdihnili jih je tradicija evropske misli od antičnih filozofov in cerkvenih očetov. Kaj lahko v teh ubožnih časih navdihne sodobne slovenske izobražence?

Prepričan sem, da popolnoma iste vrednote kot Akademijo operozov, ki jo ima Slovenska akademija znanosti in umetnosti upravičeno za svojo predhodnico. Te ideale je Giulio Quaglio lepo upodobil na stropu Semeniške knjižnice: pogledi vseh znanosti, umetnosti, fakultet, antičnih filozofov in cerkvenih očetov so usmerjeni proti Krepostim, na koncu pa k Resnici. Najbolj plemenita in trajna človekova dela iščejo Resnico.

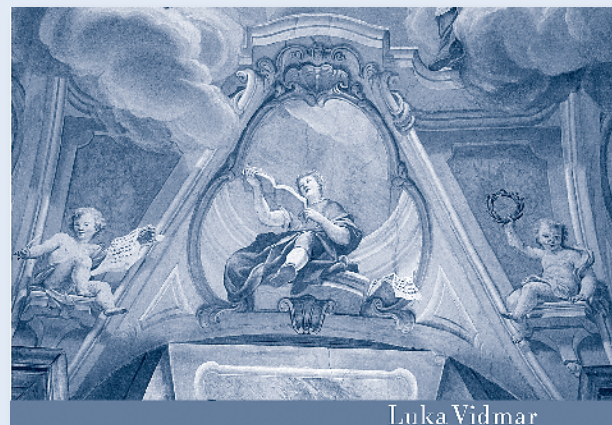
Ste odličen poznavalec Semeniške knjižnice. Ali na svojih policah še čuva skrivnosti?

Da, še veliko. Mislim, da vsem nikoli ne bomo prišli do dna. To je pač značilnost stvari, ki so resnično velike.

Treba pa je vztrajati. Kdaj boste nadaljevali z izdajanjem zvezkov Leksikona cerkva na Slovenskem?

Upam, da kmalu. Z vodstvom Celjske Mohorjeve sem dogovorjen, da projekt kljub neprijetnim razmeram nadaljujemo naslednje leto. Zlasti bi bilo pomembno nadaljevati predstavitev cerkva v škofiji Koper, ki jih v nasprotju s štajerskimi še ni zajela nobena topografija. Umetnostno bogastvo teh objektov je zelo krhko in ga lahko hitro izgubimo, če zanj ne bomo skrbeli v več pogledih, tudi z leksikonom.

Pogovarjal se je Ivan Puc

Luka Vidmar

Akademija operozov
in
baročna Italija

1938
2013
75

Humorno o resnobnem

Alojz Ihan: SLIKE Z RAZSTAVE

Ljubljana: Študentska založba, 2013. Knjižna zbirka Beletrina.

Ob rednih kolumnističnih objavah, ki izstopajo po svoji ostrini, natančnem detektiranju obravnavanih tem in kazanju s prstom na konkretne osebe ter z njimi povezane dogodke – nekoč v Sobotni prilogi, nato v petkovih Finančah in v zadnjem času vsak drugi ponedeljek na spletnem portalu Planet Siol.net – Alojza Ihana slovenska kulturna javnost pozna kot romanopisca, pesnika in esejista. Avtor romanov *Hiša*, *Romanje za dva ... in psa*, esejistično obarvane *Hvalnice rešnjemu telesu* in najnovejših *Slik z razstave*, pesniških zbirk *Srebrnik*, *Igralci pokra*, *Pesmi*, *Ritem*, *Južno dekle* in *Salsa* ter esejističnih del *Platon pri zobozdravniku*, *Deset božjih zapovedi* in z lanskoletno nagrado Marjana Rožanca nagrajeni *Državlanski eseji: O fiziologiji človeške moralnosti*. Sicer specialist klinične mikrobiologije in imunologije ter redni profesor in vodja Oddelka za imunologijo na Inštitutu za mikrobiologijo Medicinske fakultete v Ljubljani.

Ihanov zadnji roman *Slike z razstave* na fiktiven način prevprašuje podobne teme, kot jih je tematiziral v nagrajenih esejih; nujnost posameznikove povezanosti v skupnost, kar sicer še ni garancija za uspeh, je pa možnost za to. Pri čemer je ta možnost odvisna od prav vsakega posameznika, ki se vse bolj zaveda, da njegov zamah s pestjo lahko obtiči na povsem nepredvidenem licu, ne nazadnje tudi na lastnem. Tovrstnih bumeranгов namreč v romanu, pripovedovanem na humoren,

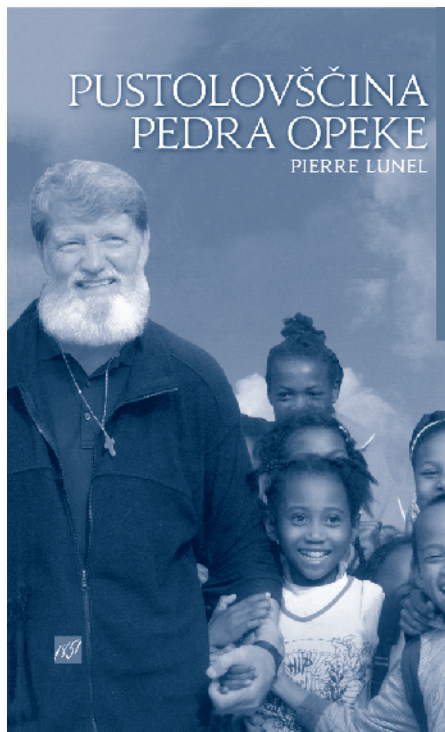
nepredvidljiv, hiter in zgoščen način, kar mrgoli. Ne le, da posameznik v sebičnem boju za svoj finančni blagor večkrat odpove kot človek, tudi skupnost se oportunistično razraste sama vase in pri tem zanemari tako vsebino, zaradi katere je nastala, kot sočloveka. Ker, kot zapiše avtor: »Pameten, nepovezan kmet je slabši od kateregakoli povezanega idiota, ki se je že rodil v neko družčino, saj je vseeno, katero, komunistično ali klerikalno, itak ne gre za vsebino, ampak za koristi, ki jih imajo ljudje od povezav.«

Slike z razstave problematizirajo slovensko poosamosvojitveno obdobje, ki je zaradi nenadnega umika državne lastnine mešalo poslovne štrene in ponujalo možnosti hitrega bogatenja posameznikov na račun propada številnih »malih« ljudi. Z dodatkom Rusov in vodke, ki jo Rusi želijo na specifičen, a sporen način oplemenititi z namenom napredka države, krvoločnih biznismenov in lepe ženske avtor splete napeto kriminalko, ki ji ne manjka tako s humorjem kot z umori prepletene kritike sodobne, ne le slovenske družbe. Pri tem razen mrzličnega plemenja državnega premoženja v polpretekli slovenski zgodovini Ihan ponovno dreza v pogosto temo njegovih del – zdravstvo. Disfunkcionalno poslovno logiko državnih bolnišnic in velikih farmacevtskih korporacij, ki jim bolj kot za zdravje ljudi gre za kopičenje dobička, tokrat še zaostri. Farmacevtska industrija vse manj išče nova zdravila in čedalje bolj spodbuja ter plačuje zdravnike, da iščejo nove bolezni. Ker je bolj dobičkonosno izumiti bolezen, ki bo nekoč mogoče prišla, kot pa izumiti novo zdravilo za bolezen, ki je že tu.

V prepoznavni ihanovski maniri je ob zvečine ne več mladih, a še vedno šovinistično naravnanih poslovnih v ospredju mlada, lepa in inteligentna ruska prevajalka Svetlana, ki naj bi bila po avtorjevem prepričanju s svojim nosečniško-oksitocinskim hormonom odgovorna za uspeh ekipe, saj naj bi jih prav ta hormon oz. vedenje o njeni nosečnosti odvrnil od pozabe človeškosti in poskrbel za rešitev nje in sebe. Ob osrednjih likih, zapredenih v lastne zgodbe in povezanih v osrednjo, je osnovno sporočilo romana avtor opredelil takole: »V mešanju kultur, sistemov, gospodarstev, poslovnih in moralnih pravil je današnji svet povsem nezanesljiv, realnost pa najtežje dosegljiva dobrina. Za katero pa si je nujno nenehno prizadevati, ker je v tem edina možna rešitev, tako na osebni kot na družbeni ravni.«

Roman nosi naslov po desetstavnici suiti za solo klavir, ki jo je veliki ruski skladatelj devetnajstega stoletja Modest Petrovič Musorgski skomponiral v treh tednih l. 1874 in jo posvetil zgodaj preminulemu prijatelju in slikarju Viktorju Hartmannu. Navdihnjen s prijateljevimi slikami ob posthumni razstavi njegovih skoraj štiristo del v Sankt Petersburgu, za katero je nekaj Hartmanovih slik prispeval tudi skladatelj sam, posamezni stavki suite nosijo naslov desetih izbranih slik, prav ti naslovi pa uvajajo tudi deset poglavij najnovejšega Ihanovega romana. V skladu z avtorjevim humorim pristopom k resnobni in zaskrbljujoči tematiki gre naslove razumeti metaforično, ali pa tudi ne.

Jasna Vombek

Pedro Opeka - izjemen aktivist

Pierre Lunel: PUSTOLOVŠČINA PEDRA OPEKE

Prevedli Tjaša Mohar in Ana Kirn, spremna beseda Jože Možina, Celjska Mohorjeva družba, 2013.

Ime Pedra Opeke je po svetu in doma toliko splošno znano, da je nastalo kar nekaj knjig o njegovem življenju in delovanju. Pridružuje se jim slovenski prevod Pierra Lunela Pustolovščine Pedra Opeke, 323 strani obsegajoča noviteta pa je najboljše doslej. Če vemo, da živi kar tri petine človeštva v skrajni revščini, pomanjkanju, pride toliko bolj v ospredje vsako humanitarno dejanje, čeravno ne more razrešiti krizne problematike. A vsako posamezno resnično, tvorno dejanje zasluži več kot formalno priznanje. Med take redke osebnosti je treba prišteti Pedra Opeko.

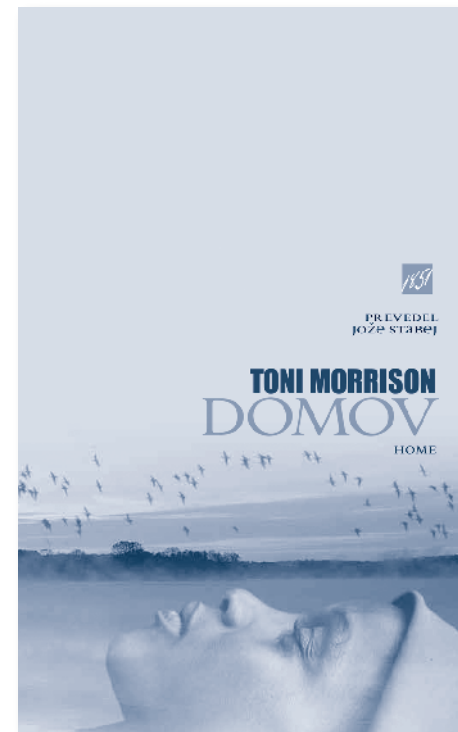
S svojim delom, delovanjem je Pedro Opeka postal ena najvidnejših osebnosti. Četudi ga je v mladosti zamikal nogomet, se je kmalu odločil za duhovniški poklic. Kot dvajsetletnik je prišel v tedanjo Jugoslavijo študirat teologijo. Ko je prvič prišel na Madagaskar, je kot prostovoljec pomagal zidati, delal je na riževih poljih in od blizu spoznaval življenje in stiske domačinov. Po končanem študiju teologije v Parizu se je 1975. kot duhovnik vrnil na Madagaskar. V delu in izobrazbi je videl pot do boljšega življenja in postal je predstojnik lazaristov v Antanarivu. Videl je ogromna smetišča smradu in dima, ob tem množico otrok in odraslih s psi in prašiči, iščoč karkoli uporabnega. Brez vednosti predstojnikov je prišel med množico revežev in razčlovečenih in tedaj se je s predanostjo misionarske, socialne, humanistične in etične zavezanosti

prepustil v Akamasoi dejavnosti človeka, ki stvarno dviga vsa prizadevanja k življenju in ustvarjalnosti ljudi brezupja, z dna. Dejanja dobrega, rešujočega so ga naredila za velikega borca za pravičnejšo družbo, a hkrati živo navzočega dobrotnika in klicarja za človeka vredno življenje.

Knjigo o Pedru Opeki je napisal Pierre Lunel, sobrat in prijatelj Pedrovih prizadevanj in dejavnosti. Lunel biografsko sledi Pedrovi življenjski poti od otroštva v Argentini pri begunskih starših, pa do drugih peripetij, ko »jaz« postane »mi« in se na Madagaskarju trajno, silovito, neutrudno prepusti pomagati najšibkejšim, nemočnim ter jih materialno in duhovno dviga k življenju. Ljubezen do bližnjega je najvišje spoznanje in najvišje dejanje. Na tej poti se Pedro ni mogel izogniti taki ali drugačni nevarnosti, prevari, a z verujočo voljo je udeležil pomoč, zamisli, vse do vasi »Dar božji«, ki jo je kot prvo zgradil za reveže, za otroke, potrebnih pouka. Ne taji, da je nadvse težko živeti ob takih razmerah. »Ljubezen je tista, ki mi narekuje, naj primem otroka za roko, da se skupaj odpraviva boljši prihodnosti naproti« – pravi. Akamasoa je postala azil upanja in zaupanja.

To in drugo je neprisiljeno nanizano v Pustolovščini Pedra Opeke. Pisatelj vplete tudi sebe, a veliki vzornik Pedro Opeka ostaja v ospredju. Čeprav so nekatere prejšnje knjige o Pedru Opeki zgoščene biografsko, pa sedanja noviteta v skrbnem prevodu Tjaše Mohar in Ane Kirn širše odkriva širino in globino pri niansiranju osebnosti in dejavnosti. Uvodna spremna beseda Jožeta Možine slovenski izdaji na pot strnjeno zaokroži o osebnosti in problematiki. Pustolovščina Pedra Opeke je eno tistih del, ki zlahka najde pot do bralcev.

Igor Gedrih

Sprehod skozi romanopisje Toni Morrison Ob slovenski izdaji avtoričinega desetega romana

Toni Morisson: DOMOV

Prevedel Jože Stabej, Celjska Mohorjeva družba, 2013.

Danes dvainosemdesetletna Toni Morrison je l. 1993 kot prva temnopolta pisateljica prejela Nobelovo nagrado. Rojena l. 1931 v črnem getu mesteca Loraine v Ohio, s pravim imenom Chloe Ardelia Wofford, je ob nenehnem publicističnem in angažiranem javnem delovanju (urednica, literarna kritičarka, kolumnistka, aktivistka, predavateljica in univerzitetna profesorica; med drugim je pisala kritike in kolumne za *New York Times* ter bila urednica na sloviti ameriški založbi Random House) svoj romaneskni prvenec ustvarjala med leti 1965–69, v času močnega socialnega vretja v življenju temnopoltih ljudi. Ker je roman *Najbolj modre oči* (*The Bluest Eye*, 1970, prev. Jože Stabej, Mladinska knjiga, 2003) razgaljal skrivnosti, ki so bile tisti čas zavite v temo, je bil ob svoji prvi izdaji l. 1970 sprejet podobno kot življenje njegove glavne protagonistke, enajstletne črnske deklice Pecole Breedlove. Z nerazumevanjem, omalovaževanjem in zavračanjem. Šele ponovna izdaja l. 1993, h kateri je pisateljica spisala spremno besedilo in v njem pojasnila razloge za izbrano tematiko ter metodologijo svoje pisave, je bila deležna prijaznejšega strokovnega ter bralskega odziva.

Pripoved, inspirirana z avtoričino resnično izkušnjo v otroštvu (»Pravkar sva začeli hoditi v osnovno šolo. Rekla je, da si želi modre oči ... Zdelo se je, da njen potrti glas kliče po sočutju, in naredila sem se, da res čutim z njo, vendar sem bila tako osupla nad oskrumbo, ki jo predlaga, da

sem v resnici 'pobesnela' nanjo.«), se pričinja septembra 1941, tik pred vstopom Združenih držav v drugo svetovno vojno. Vendar grozeče politične okoliščine nastopajo predvsem v napovedni vlogi mračnih časov neke deklice, ki so takšni zaradi njenih osebnih travmatičnih izkušenj. Enako pomembno motivno vlogo ima tudi drugi socialni pojav; preseljevanje temnopoltega prebivalstva z agrarne juga na sever, kar korenito spremeni tradicionalne vrednote, ki osmišljujejo njihova življenja. Uveljavljena bela skupnost v ohijškem Lorainu črne priseljence zaničuje, zato si morajo ti šele ustvarjati tradicijo, ki naj bi jim nekoč omogočala koherentnost. Zrak, ki ga v tem nikoli končanem procesu dihajo, in tla, po katerih hodijo, usodno zaznamujeta predvsem najranljivejše člane družbe.

Morrisonova na začetku pripovedi poudari usodno pomembnost spremembe prizorišča za skupnost, še posebej za deklico oz. žensko. K temu problemu se potlej v svojih romanih velikokrat vrača. Specifično atmosfero, incestuozno tematiko, s tem pa takojšnjo intimnost med dogajanjem in bralcem vzpostavi uvodna ugotovitev prvoosebne pripovedovalke romana, Pecoline prijateljice Claudie. Tesno sprepleten odnos med vrednostnim sistemom skupnosti in njenim dožemanjem narave je naslednji motivni element, stkan v samo srž avtoričine pisave. Tudi zato dajejo njene zgodbe, kljub umestitvi v določeni zgodovinski čas in prostor, vtis brezčasnosti, kar se ob pripovedi skozi naivno, ranljivo in predvsem iskreno otroško perspektivo še povečuje. Otroško razočaranje nad neuspelo vzgojo cvetja in osupljivo védenje o nedovoljeni spolni izkušnji imata soodvisen status, saj je oboje enako nerazumljivo in prežeto s trpkim pridihom, hkrati pa enako del življenja. Vendar, kar je usodnejše, zanemarljivi botanični odklon v jesenski flori je enako nepomemben kot uničenje črnkega otroka. Pripoved o neizmerni Pecolini želji, da bi imela modre oči, »zelo modre oči v zelo črni koži«, ker bi bila potlej lepša, s tem pa po njenem prepričanju bolj sprejeta in bolj srečna, se razleze v zgodbo o neuresničljivem hrepenenju kot posledici procesa razčlovečenja, v katerega se je prevesilo tako Pecolino življenje kot marsikatero življenje Afroameričanov. In razleze se v naslednje avtoričine romane, saj se zdi, da prav vse njene protagonistke, ki jim daje prednost pred (ne)pripadajočim jim moškimi, hrepenijo po »svilenih lasih«, »koži limonove barve« in »sivkasto plavih očeh«, kar nemalokatero med njimi, kot Hagar iz *Salomonove pesmi*, tretjega romana iz l. 1977, pogubi.

Prikriti avtorasizem preraste v popolno destrukcijo. Prezgodaj rojeni in umrli otrok, spočet s strani nekoga, ki je bil ob svoji prvi spolni izkušnji prav tako »simbolno« poslan – še prej pa znotraj najboljčutljivejše celice družbe kruto zavračan in potlej bolešno prenašajoč deviantno vedenje tistih, ki so mu podrejeni –, nemo razgrinja iztirjenje usod skupnosti s tragičnimi individualnimi posledicami, ki se bodo nadaljevale iz roda v rod. Zlo, ki je izzvano z zlom, bo nakopičilo novo zlo in uničevalo nova življenja. Tisti, ki jim bo to védenje razkrito, pa bodo zgolj nemo zmajevali z glavo.

Medtem ko v *Najbolj modrih očeh* osrednja vloga pripada črnki deklici, se Sula iz avtoričinega drugega, isto-

imenskega romana iz l. 1973 pojavlja v dveh življenjskih obdobjih. Tako otroška kot zrela leta jo spremlja prijateljica Nel, ki s sprejetjem tradicionalne vloge ženske predstavlja Sulin antipod. Njuno prijateljstvo raste iz spoznanja, da »sta jima prepovedana vsa svoboda in zmagoslavje, ker nista ne beli ne moška«. Tudi v tej zgodbi je sprememba kraja za skupnost odločilna, vendar z drugačne perspektive. Če je v *Najbolj modrih očeh* v ospredju učinek spremembe prebivališča skupnosti, še posebej na ženske oz. otroke, sta v *Suli* poudarjena poguben vpliv in izoliranost sicer redkega izpostavljanja črnskih žensk zunanjemu svetu. Pri tem pa z vnovičnim prijateljstvom Nel Wright in Sule Peace tik pred dokončnim odhodom slednje Morrisonova znova podčrtuje pomembnost vezi skupnosti.

Tudi za pisateljčin tretji roman *Salomonova pesem* (*Song of Solomon*, 1977, prev. Jože Stabej, Pomurska založba, 1980) je značilen tesen preplet med zemljo, naravo in življenjem črnske skupnosti. Vendar Morrisonova v njem z vpeljavo moškega kot ene izmed središčnih oseb razvidneje vpelje tudi specifično obarvano ljubezen, ki se skozi njene pripovedi pojavlja mestoma kot metafora, a vselej v svoji silni, strašljivi in izkrivljeni obliki. Ljubezenski zanos njenih žensk, ki se pojavlja v toliko oblikah in na toliko različnih načinov, je gost in pretiran, kot da je ljubezni usojeno, da jo je svet obsodil. Ali, kot je dejal neki kritik, »Toni Morrison piše o krajih, kamor je celo ljubezen našla pot s cepinom«. In, kot pravi sama, »v zgodbah postavim like na čeri. Potiskam jih tako daleč kot morem, da vidim, iz česa so narejeni. Postavim jih v to tragično obliko, da lahko spoznam, kaj so v resnici čustva. Zanimivo se mi zdi, da ljudje v mojih knjigah živijo v tem siljenju k ljubezni. V tem smislu zmagujejo.«

Ker je Hagar produkt neuspešne, »invalidne« strukture »ženska, ki producira žensko, ki producira žensko« – vzgajali sta jo namreč mati Reba in babica Pilate brez potrebne moške navzočnosti –, se ji vrednote sveta sprevržejo v njegove grozote. In gnev, izvirajoč iz njene odmaknjenosti od izkušenj svojih prednic, ki jo uniči, je v tesni zvezi z osrednjim motivom *Najbolj modrih oči* in *Sule*. Hagar vidi edini smisel svojega bivanja v tako spolzkem terenu kot je ljubezen, natančneje v Mlekarjevi ljubezni do nje. Ko spričo odsotnosti odnosa moških in posledičnem usihanju tovrstne senzibilnosti prične verjeti, da jo Mlekar zavrača, ker – v skladu z razdiralnim učinkom standardiziranih zahodnih idej o fizični lepoti in romantični ljubezni kot percepciji črnske skupnosti o lastni vrednosti – teh »vrednot« nima, jo občutek nevednosti kljub izkazujoči ji ljubezni matere in babice pripelje v lastno pogubo.

L. 1981 je izšel pisateljčin naslednji roman *Tar baby* – ustreznim pomenski prevod bi se po predlogu A. Blatnika glasil *Vaba za zajce* –, ki na ozadju koncepta asimilacije in nacionalizma ponovno tematizira odnos med moškimi in žensko. Dualizem temnopoltega potepuha Sona in manekenske Jadine bi šele v sintezi rasne in osebne identitete, tukaj ločene, lahko ustvaril koherentnost Afroameričana, kakršni se kljub nenehnemu spodrivanju in razdiranju vendarle kažejo v avtoričinih prejšnjih delih.

Zdi se, da je Morrisonova brezkončne oblike ljubezni pripeljala do ekstrema v svojem nemara najodmevnej-

šem romanu *Ljubljena* (*Beloved*, 1987, prev. Jože Stabej, Cankarjeva založba, 1993), za katerega je med drugim prejela tudi Pulitzerjevo nagrado. Osrednja oseba Sethe se po zaničevanju, izkoriščanju in gorja polnem življenju sužnje odloči raje ubiti svoje otroke, kot da bi jih lovilci sužnje obsodili na življenje, kakršnega je živela sama. Pripoved, nastala po resnični zgodbi črnske sužnje Margaret Garner, vplete Sethino hči Ljubljeno prav zato, ker je Morrisonova iskala odgovor na vprašanje »notranje nuje« Medejinega motiva. Zločin nad lastnim otrokom ima namreč v tem romanu mnogo globlje razsežnosti kot bi ga utegnila videti vsakdanja, pragmatična in z zdravimi etičnimi temelji podprta morala. To nemogočo odločitev je pisateljica morda lahko opisala zgolj z mislijo, ki ji jo je nekoč povedal nekdo drug: »bila je prava odločitev, toda do nje ni imela pravice«. Roman je bil razen bogatega bralskega odjema in pohval strokovne javnosti l. 1998 tudi uspešno prenesen na filmsko platno. V režiji Jonathan Demme je vlogo Sethe sugestivno odigrala Oprah Winfrey.

Toni Morrison je prepričana, da Afroameričani danes potrebujejo roman bolj kot kdajkoli prej. Nadomešča jim tako glasbo, ker ta ni več zgolj njihova, kot prvobitne mitološke zgodbe, ki so jih pred mnogimi leti starši pripovedovali otrokom. Nova sporočila, novi socialni pojavi (na primer soočenje nižjega, kmečkega sloja s srednjim, mestnim ali višjim slojem) in novi načini dojemanja vrednot pa kljub temu morajo biti posredovani. Pri tem je roman ena od možnosti, ki lahko izpolni ta pomembna poslanstva. »Če tisto, kar počnem, ko pišem romane oz. karkoli pač pišem, ni povezano z mestno četrtjo, z lokalno skupnostjo ali z vami, potem ni povezano z ničemer,« pravi. »Ne zanima me vdajanje zasebnim vratolomijam lastne domišljije, ki služi zgolj izpolnitvi mojih lastnih sanj – in to pomeni, da mora biti moje delo politično. Imeti mora politično ost. V kritičnih krogih ima ta lastnost danes slabšalen prizvok: če ima kakršnakoli umetnina politično moč, velja za okuženo. Sama menim nasprotno: če je nima, je okužena. Menim, da je najboljša umetnost tista, ki je nedvoumno politična in nepreklicno lepa obnem.«

Povsem novo razsežnost pripovednih postopkov pa je Toni Morrison vnesla v roman *Jazz* iz l. 1992. Zgodba je postavljena v newyorški Harlem l. 1926, jazzovska glasba pa predstavlja metaforo, oznanjajočo svobodo in ekonomsko neodvisnost afroameriškega prebivalstva, s tem pa možnost pozabe preteklosti ter novo življenje v prihodnosti. Kar pa za Joe Trace in njegovo ženo Violet zaradi umora Joejeve ljubice, ki ga zagreši Joe, ni mogoče. (»Zakaj si jo ustrelil, če si jo ljubil?« »Bal sem se. Nisem vedel, kako naj ljubim.«) Ne glede na samo zgodbo, sta piščeva prisotnost in refleksija v besedilu osvežujoča novost v poetiki Morrisonove, še posebej zato, ker avtoričina metafizijska koprena ne vodi v intelektualno igro, ampak pogloblja in neguje eksistencialno razsežnost svojih romaneskni junakov ter svoje pisave.

Roman *Raj* (*Paradise*, 1997) zaokroža trilogijo z romanoma *Ljubljena* in *Jazz*. Zgodba kaže razkol med starejšo in mlajšo generacijo, med »starejšimi« in »mlajšimi« očet

(se pravi njihovimi otroki), ter potuje med časi in prostori. Razkol med dvema generacijama ter med položajem moških in žensk avtorica gradi na več ravneh, tudi na prostorski umestitvi zgodbe. Mesti Heaven in Ruby namreč poosebljata prav to. Samostan izven mesta Ruby je za novo generacijo groznja, ker ga ne razume, zato ga moški uničijo, pri čemer ustrelijo belo dekle – s tem stavkom se roman prične. Zapuščeni samostan je bil pribežališče zapuščenih žensk, za moške pa grešni prostor, ki ga je bilo treba uničiti. Ker je zapuščena ženska po prepričanju moške morale grešna že sama po sebi.

Roman *Ljubezen* (*Love*, 2003, prev. Jože Stabej, Društvo Mohorjeva družba, 2005) je pretresljiva zgodba dveh mladostnih prijateljic iz srednje dobro stoječega črnskega okolja, ki pa po čudnih okoliščinah in zaradi nebrzdane sebičnosti odraslih večino življenja prebijeta v medsebojnem sovraštvu. Morrisonova s poslušom za skrivnosti duše in telesa razkriva človeško prizadevanje, da bi kljub vsemu ohranili v sebi nedolžnost otroka. »Še preden smo sploh vedele, kdo smo, je nekdo, ki smo mu zaupale svoje življenje, mogel, nameraval, hotel izkoristiti našo majhnost, našo nevednost, naše potrebe, in nas umazati do kosti.«

Če je Morrisonova navedeno tematiko pripeljala do ekstrema v svojem nemara najodmevnejšem romanu *Ljubljena*, je v svojem devetem romanu *Milost* (*A Mercy*, 2008, prev. Jože Stabej, Društvo Mohorjeva družba, 2010) skrb matere-sužnje do svojega otroka »rešila« z na pogled prav tako krutim, v resnici pa »milostnim« načinom. Potem ko se Sethe iz *Ljubljene* odloči ubiti svoje otroke, da se jih ne bi polastili izkoriščevalski lovilci sužnje, v romanu *Milost* sužnja proda svojo hčerko nekemu, v čigar oče je razbrala človeškost, ki jo je trgovec Vaark zaradi svoje proveniencije najbrž tudi zares imel. In če je Sethina odločitev »bila prava, vendar do nje ni imela pravice«, je odločitev sužnje prodaje hčerke v *Milosti* nekemu, za katerega je predvidevala, da bo deklici omogočil boljše življenje, kot ji ga lahko nudi sama ali katerikoli drugi trgovec s sužnji, bila ne le prava, ampak je do nje imela tudi vso pravico.

Pripoved je umeščena v kolonialno Ameriko 17. stoletja, v čas suženjstva in rasizma ter razkriva usode štirih žensk. Glavni pripovedni tok prihaja iz ust črnske deklice Florens, ki je v hišo nizozemskega posestnika Jacoba Vaarka prišla v zameno za dolg potem, ko je njena mati pokleknila pred njim. V njeno življenje so vpletene tudi bridka usoda Jacobove žene Rebekke z zaporednim izgubljanjem otrok, Indijanke Line, ki je po preživetju smrtonosne bolezni ostala sama na svetu ter brodolomke Sorrow. Usoda žensk, predanih na milost in nemilost sveta okrog njih, predvsem moških. Podobno kot v vseh avtoričinih romanih, jih ob poudarjeni suženjski vlogi vselej zaznamujejo boleče intimne izkušnje in posledični porodi, pri katerih je smrt novorojenčka z vsemi fizičnimi in s še bolj čustvenimi posledicami za mater tako rekoč vsakodnevni pojav. Zato je roman z izmenjujočo se pripovedno perspektivo predvsem notranji monolog žensk, ki najprej poskušajo preživeti, hkrati pa si življenje osmisliti po svoje. V iskanju tega, kar si želi vsak posameznik; pri-

padnost, varnost, ljubezen pa vedno znova trčijo v lastne korenine, za katere se zdi, da se ne bodo nikoli razrahljale.

Avtoričin za zdaj zadnji, deseti roman *Domov* (*Home*, 2012, prev. Jože Stabej, Društvo Mohorjeva družba, 2013), izdan istega leta kot je avtorica prejela prestižno Medaljo svobode, v ospredje znova postavi Afroameričanko, žensko. Zgodba je umeščena v petdeseta leta prejšnjega stoletja, v čas korejske vojne (1950-1953), ko so Združene države prispevale skoraj 90 % vseh vojakov južnokorejskih sil, podpiranih s strani Združenih narodov, in v čas izvajanja medicinskih poskusov belcev nad Afroameričani. Kratek roman uvaja zgodba o temnopoltem veteranu Franku Moneyu, ki je korejsko bojišče nenadoma zamenjal za bolnišnico. Moralno zlomljen prejme pismo ženske Sarah, naj se čim prej vrne v rodno Georgio in reši mlajšo sestro Ycidro oz. Cee, ki je v življenjski nevarnosti. Druga vzporedno potekajoča zgodba, ki razen pripovedne niti zamenja tudi prvoosebne pripovedovalca, razkrije v položaj žrtve postavljeno mlado Afroameričanko, ki jo njen beli delodajalec-zdravnik zlorablja za medicinske poskuse in jo na ta način skoraj pogubi, zanesljivo pa oropa možnosti materinstva.

Frank se, brez čevljev v mrzli zimi, požene v beg k sestri, da jo, medtem ko poskuša rešiti sebe, reši pred usodno izkrvavitvijo in pripelje na njen dom v Georgio, kjer jo prepusti v skrb samostanskim sestram, ki jo zdravijo na svojevrsten način. Realistični okvir avtorica začini z dvema eksperimentoma, na formalni in motivni ravni. Frank nekajkrat ugovarja pripovedovalcu iz prejšnjih poglavij, češ da ga ne pozna dovolj, da bi pisal o njem. Pojav skrivnostnega moža, ki se kot duh v značilni gizdalinski opravi prikaže ob ključnih dogodkih in kmalu nato izgine, pa gre pripisati avtoričini pisateljski poetiki, zaradi katere so njena prejšnja dela nekateri literarni kritiki oz. zgodovinarji postavljali v bližino magičnega realizma.

A bolj kot to je pomembno, da je Morrisonova zadnji del romana zaokrožila v značilno držo nekakšne spravljenosti, kar so ji nekateri ameriški bralci in kritiki zamerili. Videti je, da se je Frank čudežno rešil posttravmatskega stresnega sindroma, da je Cee ozdravela, avtorica pa postreže z v njenih delih večkrat poudarjeno potrebo po (samo)prevrednotenju položaja temnopolth ljudi, posebej žensk.

Jasna Vombek

Baščanska ploča Mileta Pešorde

Mile Pešorda: BAŠČANSKA PLOČA, POEMA Baščanska ploča, poema

Prevedla Ines Cergol, spremna beseda Ines Cergol, Luka Paljetak, Društvo 2000, 2013.

Če omenimo, da je noviteta *Baščanska ploča* tretja knjiga Mileta Pešorde v slovenščini, potem nam literarna dejavnost avtorja ne bi smela biti neznanka. Dvojezični natis Baščanske plošče s spremnima besediloma prevajalke Ines Cergol in hrvaškega književnika in kritika Luka Paljetaka dopolnjujeta pesniško besedilo, želeč, da bi čim jasneje dojel in doživeli novodobno Baščansko ploščo. Razume se, da nas naslov poeme najprej spomni na najstarejši hrvaški kulturni spomenik (podobno kot pri nas Brižinski spomeniki), a že ob začetnem branju spoznamo, da gre sedaj za drugačno valenco, predvsem sodobnega pesniškega izpovedovalca. Dvojezični natis Pešordove poeme, kot jo poimenuje, pa nudi priložnost, da se bralec sooči z vzporednim originalom v hrvaščini.

Mile Pešorda je svojo Baščansko ploščo poimenoval poemo. Književnik, ki je svojo začetno, prvo zbirko pesmi doživel leta 1971, ni pomišljal na »zavajajoči« naslov, ampak se je zavedoma oprl na začetek besede, kajti beseda je osredje človeka in naroda. Le da sedaj v izpovednem krogu individualnega doživljanja in izražanja (izpovedovanja). Oznaka »poema« je lahko zavajajoča, saj nam ne hote asociira klasično epsko pesnitev. Pešorda pa ob epskem ostaja lirik s svojim ustvarjalnim profilom. V jeziku se skriva identiteta človeka. V besedi je začetek in konec

vsega, kar zaznamuje človeka, naj gre za še tako individualno naravo in izpoved, kot je nismo vajeni. Valenca besed je lahko večpomenska. Glagolsko izklesan zapis z Baške na Krku je izvorni, najstarejši hrvaški spomenik, beseda pa izhodišče in temelj narodnega in individualnega, beseda ostaja trajna in nepogrešljiva bit človeka in naroda. Pešorda je ne glede na vznik izpovedoval v sedanosti in za sedanost besedo duhovne in narodne identitete. Beseda mu zazveni v trajanju, vztrajanju, upanju. Dosegljivo in nedosegljivo v iskanju smisla in samega sebe. Četudi v posameznih pesmih najdemo tudi tragične intonacije, pa Pešorda hoče ohraniti pozitiven odnos do življenja. Čeprav je bil že v prejšnjih zbirkah vidno navezan na jezik, pa je sedanja zbirka kvintesenca čutenja in izražanja; tudi večplastnost besed, pomena mu ni tuja. Vidno se prepleta z nevidnim, trenutno s trajnim. Metafizični ton je spontano vezan na besedo in besedilo. Mati kot arhetip življenja, tudi krščanski nadih, zaznamo v pesmih.

Uvodni pesniški nagovor »Gospa, ki jo čakam« temelji na veri, besedi in upanju. Verzi in kitice so pri Pešordi povsem razvezane običajnih metričnih in poetoloških norm. Vsebina mu narekuje barvitost obojega. Ozira se v preteklost z zavestjo besedne sedanosti in trajnosti.

Kamen ima
Ljubezen
Neba
Ima plamen
ki ga prepozna
Bralec
Prvega
Znaka

Knjiga se je odprla s Skrivnostnim znakom, oseba iz hrvaške zgodovine ali Biblije je le asociativni člen v razpoznavanju hudega in dobrega, narava kot nepredvidljiva sila veselja odraža delo in dejanje k Delu in Ljubezni. Klič h gibanju Človekove zarje kresovanja. Živa beseda zgrabi bitje pred spodrslijajem. V pesmi najdemo tudi hrvaški narodni akcent, z zgodovinskim ozadjem ali brez, Molitveni krik seže do Sina.

Če opustimo klasično misel na poemo, potem je treba v Pešordovi Baščanski plošči videti petindvajset krajših ali izjemoma malo daljših pesmi, ki v svoji lirični zgoščenosti ohranjajo nekaj tvornih epskih prebliskov in dajo vso težo besedi in veri. Pesnik se hote omeji na bitno za vsako pesem, vse pa je povezano v smiselno, poetično celoto. Spremna beseda Ines Cergol je odmerjeno jasno predstavila Pešordino pesnitev v Simbolu identitete in postregla z dokaj zahtevnim prevodom. Luko Paljetak je prispeval Introibo Mile Pešorda. Za knjižno opremo je poskrbel Jurij Koščak, naslovnico pa je okrasila Mira Ličen Krmpotić. Paljetakova Baščanska plošča je pesniško dejanje za zahtevnejšega bralca.

Igor Gedrih

Subtilni psihogram duševne bolezni v novem slovenskem romanu iz trsta

Vilma Purič: BREZ ZIME

Spremna beseda Loredana Umek, Založba Mladika, Trst 2012.

Tržaška avtorica Vilma Purič je že leta 2009 pritegnila pozornost bralcev in kritike s knjižnim prvencem *Burjin čas*, v katerem je v metaforičnem slogu zarisala usodo kraške vasi Repen pri Trstu v času druge svetovne vojne. Tudi njen novi roman z nekoliko nenavadnim naslovom *Brez zime* je prepleten s poetičnimi prvini in simbolnimi zaris, s katerimi tipa globoko v psiho in podzavestna stanja svoje glavne junakinje Lane. Počasi, skozi obširne zasuke v detajle običajnega vsakdana, drsi zgodba iz začetne mediteranske sproščenosti v mrak protagonistkine duševne krize.

Težka zgodba se dogaja v Trstu, ki ga zna avtorica predstaviti na izviren način:

»Lepo je to mesto, lahno in belo, kot posipano s kristali iz sladkorja, vkovano v bleščavo, odeto z dobrim duhom. Na vzpetini, pod katero je prikovano mesto, se obračajo hiše na bok in mežikajo v morje ...« (V. Purič, *Brez zime*, str. 79).

Tudi Lano doživimo za hip v brezskrbnem vzponu mladosti z njenimi mladimi romantičnimi hrepenenji. Vendar se že tu, pri kopanju na razgreti tržaški obali s poznejšim možem Dimitrijem, razkrije njeno nelagodje ob stiku z žuželkami, ko jo obkroži osa z neprijetnimi obleti.

Podoba žuželke kot simbola duševne motnje se vije kot rdeča nit skozi vse predele romana. Kot da jo odnaša

zahrbtni vrtnec v grozljivo razpoko med sanjami in polnoma drugačno resničnostjo, se protagonistka lušči iz normalnega dojetja stvarnosti v zamolkli svet duševne bolezni.

Avtorica s potrpežljivo natančnostjo obkroža Lanino življensko in hkrati vedno bolj bolezensko zgodbo. S subtilnimi zaris razkriva za normalnega posameznika težko doumljivo jedro Lanine bolezni. Na tak način oblikuje psihogram zablodele ujetosti v splet fiktivnih fantazij in prisil, iz katerih protagonistka ne najde izhoda.

Realno zunanje dogajanje Vilma Purič ves čas dialektično povezuje z Laninim notranjim stanjem, z njenimi občutki, čustvi, strahom in zablodami. Z občasnimi preskoki iz preteklega časa v dramatični sedanik pri opisovanju poteka dogajanja stopnjuje napetost in monotonijo vsakdana polni z nedoumljivo grozljivostjo drugega. Vedno znova pojavljajoča se podoba žuželke oziroma metulja nakazuje nevarnost in simptomatično utemelji Lanin duševni premik, njeno domišljijско preobrazbo v metulja:

»Nenadoma se je koža oprasila, nenadoma je bil njen hrbet napet lok, v njem se je nekaj premaknilo. Bil je metulj, ki je hotel razširiti krila in jo pognati v nebo. Vsilil se je v Lanino glavo, da je vzdihovala, stiskala veke, krčila prste ... Postala bom metulj, čutim kako mi na hrbtu poka koža, kako nastajajo razpoke in rastejo krila' ...« (V. Purič, *Brez zime*, str. 130).

Sprva je Lanina bolezen skoraj neopazna. Lahna nerazpoloženja, neaktivno ždenje, odsotnost misli, neodločenost, brezbržnost, umik v lastni svet so vsakdanji pojav, ki lahko doleti vsakogar. Toda že na izletu v velemestno utrjavajoči poletni Rim s prijateljico Vivjano prebudi Lano sredi noči v hotelski sobi »neko škrebljanje na dnu možganov«, ki spominja na »žuželkasto brenčanje«. Skoraj nevidno se začno pojavljati prvi znaki duševne krize.

V prekrasem parku pri gradu Miramar doživita Lana in njen Dimitrij prvo ljubezensko noč, ki je odločilna za potek nadaljnega dogajanja. To se iz sladkih ljubezenskih občutkov groteskno prevesi k usodnostnim metuljem, ki jih zaljubljenca odkrijeta v parku v razstavišču živih metuljev. Vznemirljivo migotanje barvitih kril, ki se sredi noči zaletavajo v obiskovalca, ki sta zmotila njihov mir, doživi Lana kot vdor nečesa nevarno tujega. Pod grlom začuti boleč zamašek. Čeprav poteka življenje navidezno po ustaljenih tirih, se vedno bolj kruši svet v njeni notranjosti. Niti rojstvo novega bitja, hčerke Mije, spočete v ljubezenski noči v Miramaru, je ne more umiriti. Zdi se, kot da je nesposobna, da bi mojstrila življenje. Skrb za Mijo vedno bolj prevzema Lanina realistično praktična mati Mara.

Za Lano postaja življenje pretežko. Pomiritev zaman išče v alkoholu. Tudi monotona služba v zavarovalnici ji počasi drsi iz rok.

Figure, ki jih je Vilma Purič v novem romanu nanizala okrog glavne protagonistke Lane, kot da ne vidijo sprememb v njenem vedenjskem načinu. Na začetku zaradi površnega opazovanja ne opazijo skoraj ničesar. Pozneje skušajo temne slutnje in strah prekriti z ignoriranjem oziroma omalovaževanjem neprijetnega dejanskega stanja.

Za Lano je njen otrok vse, njena edina prava sreča. Vendar ga mora prepuščati materi. Ali pa ga pretirano razvaja. Ne zna vzgajati. Ne zna skrbeti za ravnovesje. Enolično ukvarjanje z zaslužki in prihodki najrazličnejših strank v službi v zavarovalnici jo vedno bolj utruja.

Vilma Purič zna z nekaj potezami plastično in kritično prikazati položaj v sodobni ustanovi, kjer se je »zrak gostil s sevanjem iz računalnikov« (str. 85) ob zahtevi predpostavljenih, »da pregledamo izkupičke in da omejimo izdatke« (str. 86–87).

Dogajanje polzi v nesrečo. Metulj je v Lani vedno bolj prisoten. Vanjo se je priselal z blazno odločnostjo. Lana govori monologe, ki ne poznajo ugovora. Notranji glas ji zapoveduje, da v stanovanju v živčnem nemiru natančno pregleda omare in v njih pusti le po šest kosov posameznih vrst obleke in perila, medtem ko vse ostalo odnese v smeti. Utrujena je od nečesa, kar ni mogoče opisati in razvozlati. Odločilna kriza se pojavi ob slabem vremenu z burjo. Bolnica zapusti otroka, ki bi ga morala čuvati, in odide zdoma. Bolezen dobi krila: »(Lana) razpira svoje roke, močno plahuta z dlanmi, kot bi mahala s perutmi.« (V. Purič, Brez zime, str. 154).

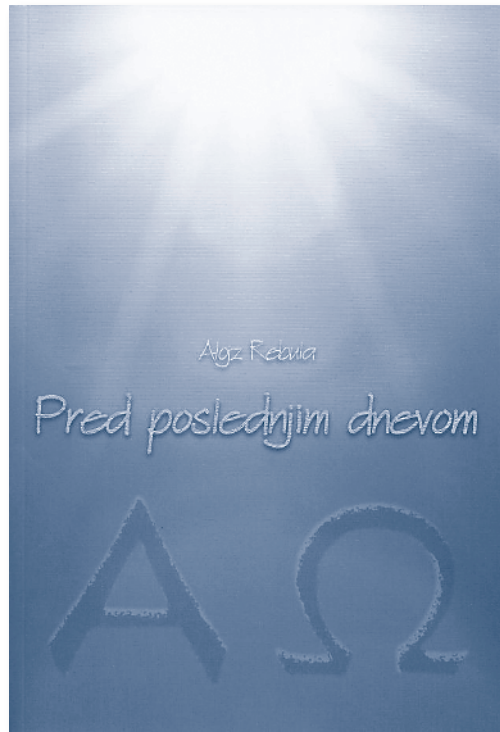
Mož in okolica se šele sedaj zavejo, da je Lana bolna in bi se morala zdraviti. Toda terapija v bolnišnici je – kar je aktualni sodobni pojav – popolnoma mehanična in površinska. Zdravnica opravlja samo svojo dolžnost in je srečna, ko lahko bolnico odslovi domov: »Saj ni nič hudega! Veliko ljudi je, ki s tem živi. Se privadi na motnjo in živi.« (V. Purič, Brez zime, str. 172).

Lanina bolezenska osamljenost se nenadzorovano stopnjuje. Trešči na tla. Trpka zgodba se konča z Laninim samomorom.

Knjigo *Brez zime* bi lahko označili za ženski roman. V tem ni nič pejorativnega. V ospredju dogajanja je tragična usoda mlade ženske. Verjetno se zna samo ženska pisateljica na tako čustven in mehak, a vseeno vznemirljiv način približati skrivnostim ženske duše. Puričeva pri opisih tudi ne šteti z erotičnimi namigi in ženskim zanimanjem za modne in lepe stvari: »Mlade ženske so najlepše v rdečem, svetlikajočem in šumečem, po telesu oprijetem, opletajočem ob nogah, stisnjem v pasu, da se nihajoče vzbočijo male prsi. Zvezdijo se v bleščicah, plesoče stopicajo v lakastih čevljih, rdečih, za odtenek temnejših od obleke. Z zvenom udarjajo ob tla visoke pete. Val brljavosti so njih hoje. To prebujno, prešumno, prelepo, kot nakodran ocean, ognjeni zaliv lepote, vžiga sanje v moških očeh.« (V. Purič, Brez zime, str. 105).

Vilma Purič se pravzaprav ves čas sprašuje, zakaj je morala lepa Lana umreti? Zato je napisala razvejan analitičen tekst, ki ga je napolnila z dekorativnimi okrasnimi elementi in zanimivimi metaforami. Leta 1966 rojena pisateljica, ki v Trstu poučuje slovenščino na nižjih in višjih šolah, je na spreten način povezala notranje Lanino dogajanje z zunanjim svetom. Notranji svet svoje junakinje je obkrožila s stilističnimi sredstvi, ki dogajanje predstavijo v posebni optiki. Lirizmi in poetične slike se pretakajo v analizo za zunanji svet težko doumljive bolezenske patologije.

Lev Detela

Literarna hoja proti toku vsesplošne duhovne brezbržnosti

Alojz Rebula: PRED POSLEDNJIM DNEVOM

Mladika, Trst 2013.

V utopičnih razsežnostih druge polovice tretjega tisočletja, v katerih se dogaja novi roman Alojza Rebulu *Pred poslednjim dnevom*, so liberalni fundamentalisti diktature Razuma odpravili še zadnje motnje iz zaostale preteklosti. Da bi zadostili svojim sanjam o poenotenju planeta Zemlja, so ukinili države in narode, strokovnjaki pa že pripravljajo nov enotni jezik. Ta bo, kot ironično poudari pisatelj, učinkovitejši od Zamenhofovega esperanta, nadomestil bo vse nekdanje jezike in tako dokončno ukinil babilonsko zmešnjavo nepotrebne množice jezikov.

Tokrat se priznani tržaški pisatelj predstavlja z zgodbo, ki se loči od njegovih realističnih zarisov preteklosti in sedanjosti. Vendar ostaja kljub tematiki, ki se na obrobju poigrava z znanstveno fantastiko, zvest svojemu osnovnemu izpovednemu kedu. Spet se polemično in ironično sooča s svojo stalno temo, modernim nihilizmom, ki skuša zanikati in izničiti človekovo eshatološko perspektivo upanja v posmrtni svet življenja pri Bogu.

Že leta 1996 je Rebula v zgodovinskem romanu *Maranatha ali leto 999* soočil bralce s tematiko Jezusovega ponovnega prihoda na Zemljo. Tokrat je znani svetopisemski motiv, oznanjen v *Razodetju* apostola Janeza, oblikoval v načinu religiozne fantastike.

Jezus v podobi skrivnostnega Neznanca v sandalih v tem novem delu, ki se dogaja v daljni prihodnosti po več

atomske vojne, močno zamaje in razoroži vase zagledani diktatorski Razum, ki si domišlja, da je dokončno premagal Mitologijo, kar je uradna oznaka za odklanjajočo in izginjajočo religijo. To zagovarjajo le še ostanki nekdanj vsehprisotnega krščanstva, toda ti so in bodo spet, kot namiguje Rebula, kvas novega sveta. Kaj ni ta Rebulov prikaz neke nezadostne bodočnosti v resnici trpka analiza današnje nedonošene sedanjosti?

Rebula meni, da drsi družba, ki se je odrekla presežni metafizični dimenziji bivanja, v »ekspertokratsko diktaturo« političnega nadzora nad posamezniki, ki jih ideologija Razuma pretvarja v zamejene državi oportunistično koristne bio-stroje.

V Rebulovem novem pripovednem tekstu je navidez utopična zgodba ves čas nedvoumno prepredena s simboličnimi elementi oziroma razpoznavnimi znamenji. Osnovno jedro dogajanja se osredotoča ob Neznancu ali Turistu v sandalih, ki se nenadoma pojavi pred bivšo katedralo v novi svetovni prestolnici Prometejdi, kjer poteka simpozij »Razum in mit«, uperjen proti veri oziroma krščanstvu in drugim verstvom.

Neznančev prihod na zemljo vznemiri uradno politiko imperija, ki ga vodi kot skoraj nadčloveško bitje čaščeni genij Njegova Eleganca Altisim. Dogajati se začne nenevadne reči. Neznanec se prikaže neki vdovi in ji pomaga nesti nakupovalno torbo na dom. Ženska mu v zahvalo podari obleko pokojnega moža, to pa Neznanec prepusti klošarskemu starcu v parku. Pojavi se pri lepi hotelirki, kjer neregistriran in brez dokumentov zastoj prespi. Na znani šoli zmoti nastop politično uveljavljene javne delavke, profesorice Armide Umankov, ki je članica vladnega Sveta gibanja za civilno duhovnost. Neznančevi posegi se v »kvalitativnem preskoku« z obrobja pomikajo proti jedru državnega ustroja.

Kaj se dogaja? Čeprav skušajo neznanca izslediti in postaviti pred sodišče, je ta za oblast neulovljiv. Neznančev telo je očitno izven zakonov fizike in kemije, kot trdi pisatelj, vendar je vseeno v svetu fizike in kemije, če vstajenski mit o Jezusu drži.

Alojz Rebula se v svojem novem proznem delu strastno in silovito razmejuje s pojavi modernega materializma. V načinu utopičnega romana ironično biča odsotnost Boga v moderni družbi. Obsoja izgubo vere v vstajensko razodetje. Njegov tekst je domiselno pretkan z religioznimi impulzi in refleksi. Bog se kot »deus ex machina« nenadoma pojavi sredi zbanaliziranega družbenega utripa. Ni pa popolnoma jasno, ali je to zadnja faza dogodkov pred koncem sveta, kot je napovedana v Janezovem razodetju.

Jezus se namreč ne pojavlja kot strogi sodnik, temveč se prikazuje na »nežen način« kot tolažnik, vzpodbudnik, opominjevalec. Vsekakor dodobra razburka javnost. V njegovem imenu se kljub nasprotovanjem oblasti začne zbirati peščica verujočih pristašev, ki spominjajo na prve kristjane v katakombah, ki so že pred tisočletji pričakovali ponovni prihod Jezusa Kristusa.

Neznanec, ki je Alfa in Omega, se končno pojavi celo pred političnim voditeljem sveta, ki ga je dal v posebnem procesu obsoditi na smrt. Neimenovani Jezus, ka-

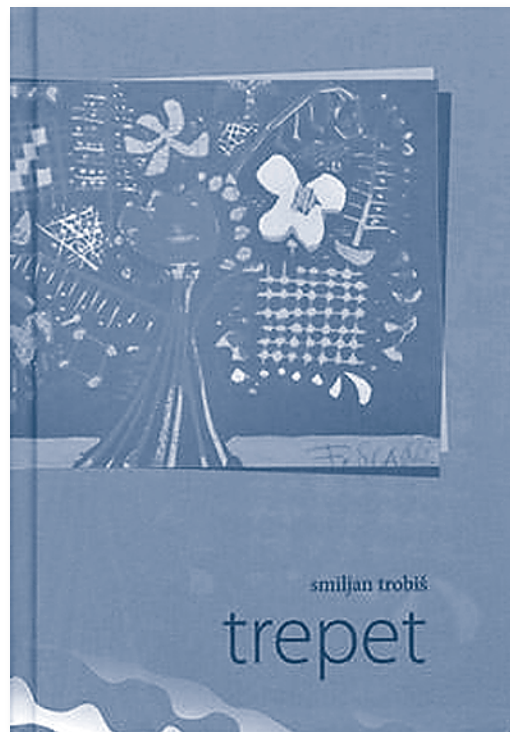
terega ime je uradno prepovedano, velikemu voditelju pove, da je njegovo ime Resnica. Vendar je kljub Altisimovim prizadevanjem tudi tokrat neulovljiv. Tam, kjer je pred najvišjim državnikom pred trenutkom še stal božji neznanec, nenadoma zija praznina.

Roman je fantastično obarvan. Rebula poroča o asteroidu, ki se približuje Zemlji in jo lahko uniči. Piše o dopustih turistov na Luni, ki jo poimenuje s starogrško označbo Selenišče. Vendar je pisatelj v besedilo vnesel tudi svoje standardne elemente, znane iz njegovih drugih del, na primer hvalnice majhnih stvari, kot so kuhanje kosila, hoja po gozdu, občudovanje narave.

Pisatelj se tudi tokrat ni odpovedal svoji klasični izobrazbi in občudovanju antične humanitas. Celó v poznem tretjem tisočletju, ko grozi, da bodo odpravljene vsi nekdanji jeziki, so mnogi kraji poimenovani z latinskimi in grškimi oznakami. Še vedno se omenjajo Vergilij, Horacij, Livij, Cezar in Grakh, pa četudi je to samo še odsev nečesa davnega, kar je minilo. Poleg tega so močno vidni kritični refleksi o tajni policiji, političnem preganjanju idejnih nasprotnikov, pošiljanju politično nezanesljivih v psihiatrične klinike, kot da bi pisatelj hotel pokazati na še vedno nerazčiščene dogodke iz pandemonija komunizma in fašizma v 20. stoletju.

Novi Rebulov roman zrcali položaj kristjana v sodobni družbi, ki je paradoksen, a v najboljših primerih bodrilno uporen, razčiščevalen in istočasno eshatološko kreativen. Hoja proti toku vsesplošne neduhovne brezbržnosti vodi, kot sporoča priznani tržaški besedni ustvarjalec v tem novem zanimivem pripovednem delu, k svetopi-semki Resnici, ki je Življenje.

Lev Detela

Trepet Smiljana Trobiša

Smiljan Trobiš: TREPET

Spremnj besedi: Manja Žugman Širnik in Marjan Pungartnik, založba SPES, Ljubljana, 2013.

Težko, da ne bi vedeli za Smiljana Trobiša, literarno vsestranskega ustvarjalca, izdal je 16 samostojnih pesniških zbirk, tri zbornike meditacij, sodeloval pri mnogih literarnih knjigah in pisal za mnoge revije in časopise. Skratka – Smiljan Trobiš je življenjsko povezan z besedno umetnostjo. Od 1999. ima status svobodnega umetnika. Trdinova nagrada v Novem mestu ni edina, ki jo je prejel. Dosedanji literarni beri se pridružuje nova pesniška zbirka Trepet.

Zbirka vsebuje 10 ciklov, ki že z naslovi opozarjajo na središče doživetega in izraženega. Ne da bi našteli vse, omenimo vsaj nekatere: Umrljivost, Trepet, Nikoli sam, Nauči se padati. Želi zaustaviti vrtiljak (življenja), da bi ostal trezen v modrosti in pred vsem hudim. V času ostane nepotešen, beseda ga redko najde. In kliče – ne izgubljam časa, doživljajmo ga. Blizu so mu podobe iz narave, a lepota ne usahne in ljubezen vodi doživetje sveta. In se ove v spoznanju, da je vse zdaj, vse je enost v miru. Besede pa so razpete med nebom in zemljo, prisluhne orglam tihega in mirnega življenja. Išče toplino ljudi in njihovo nepozabnost. V sebi išče bistvo, hoteč enost, a odkril je harmonijo večera v belini mesečine, pogled v nebo spremlja bolečina, ki hlapi ob dobrih delih. Očiščen bo v besedah duha. Počasi sprejema vse dano v glasbi

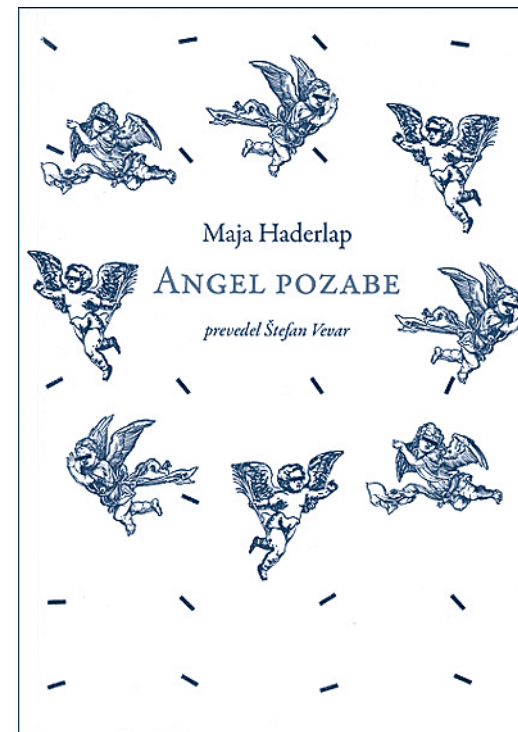
vesolja v Enosti. Le malo let še ostaja, nazadnje se vse razodene, v bolečih zaključkih se bodo pojavile sanje, te ne bodo od tega sveta. Ne razume sveta in sebe, modri se držijo pogleda navzgor, ko sprejemamo nove poti in se vdamo, smo del neba s spravlivo prihodnostjo in izročeni večnosti. Kraljestvo zemlje mu je negotovo, a ve, da ni sam. Vsi so le brljenje zastrte jasnosti, bolečina vseh ljudi tli v njem, želeč, da bi obogatila vse ljudi v novem cvetu. Temine je pustil pod zemljo, obrača se k sebi in je miren in sam. Čas, ki mine, je bolečine spremenil v veselje, upanje se bo raztegnilo v trajanje. Prepusti se času, da ga zdravi, opuščati hoče minljive stvari. Čas blagoslavlja, čas celi rane, je del vsega dogajajočega, vesolja. Resnica sveta mu je vedno nova in nepredvidljiva. Kadar padeš na zemljo, jo poljubi s celim telesom, zemlja naj da toliko počitka, »da bo od nekod prišla moč.« Bolečina vsakdanjosti je bila pot služenja, smisel in darovanje. Zdaj si utrujen, a ljubezen ni zato, da utruji. »Večna ljubezen naredi vse.« V srcu ti bo toplo, ko boš dojel, da si padel zaradi ljubezni, vstal boš z močjo od zunaj.

»Tu si, človek si / in zemlja in nebo te že dolgo ljubita. / Človek si in moraš padati.«

Toda pesnika spremljajo sveže in svetle misli – ob vseh pretresih in samoiskanjih.

Trobiševa nova pesniška zbirka je tiho samoizpraševanje v sebi, o zemlji, večnosti. Izpoveduje svoja videnja, je poln nemirnega, vihravega duha, a stalno ga spremlja misel na svetli drugi svet, po katerem hrepeni človek. Razloči, kar je hipno in kaj neminljivo trajno. Išče tisto, kar se dviga iz teme, negotovosti, kar je večno. Ves čas pa je namenjen zorenju, šele na dnu zazori moč verovanja in (za)upanja. Stalnica – zemlja in nebo – sta ključnega pomena za preprosto, iskreno, neposredno izpoved. Življenje – smrt – posmrtno. Navezan je na naravo, ji je tudi filozofski predan, a metafizični delež je v naravi njegove poetike. Arhetipi so sestavina (ali del), kar ga od nekdanj spremlja. Ni mu tuja simbolna vrednost, nebo mu je samo po sebi odrešujoče. Seveda je Trobiš povsem oddaljen od klasične metrike, suverenega se čuti v svobodnih verzih in enodelnih pesmih.

Igor Gedrih

Pogled na leposlovno knjigo Maje Haderlap Angel pozabe

Maja Haderlap: ANGEL POZABE

Prevedel iz nemščine Štefan Vevar. Študentska založba Litera, Maribor v sodelovanju z založbo Drava, Celovec, 2012.

»Trdno sem zasidrana v žarišču nasprotja, ki sta ga v ljudi te dežele vcepila nacizem in odpor proti njemu.« Navedek iz knjige Maje Haderlap točno izraža poglavitno idejo in obrnjenost v bližnjo (vojno) preteklost. Dodati je treba, da je Haderlapova na strani odpora proti nacizmu. In da v knjigi nastopajo uporniki (odporniki), skoraj nevidni in neprisotni pa so borci za nacizem in za ponemčenje slovenstva na Koroškem. Haderlapova to pove takole: »Vse, ki so prišli pod kolesa nacionalsocializma, ta avtoportret pušča ob strani.« Torej imenuje svojo knjigo, ki nima nikakega podnaslova ali oznake, »avtoportret«. Izraz »prišli pod kolesa« je ali netočen s strani avtorice ali pa je slabo preveden; moralo bi biti na primer: ki so sodelovali v kolesju nacionalsocializma; ki so se mu pridružili. Morda pa jaz, bralec, stvari ne razumem.

Oba navedka sta iz 51. poglavja. To številko pa sem postavil jaz, ki sem poglavja preštel: vseh je 55. Haderlapova jih ne označuje s številkami, temveč samo z daljšim odstavkom in s krepko nastisnjeno inicialko. Siceršnji odstavki so natisnjeni ali z večjim ali z manjšim presledkom, kar pa se ne zdi pogojeno z vsebino, kakor je sploh odstavčnost tistemu, ki je delal tiskarski prelom, delala preglaivce. V knjigi so tudi tiskovne napake.

Prevajalec, ki mu je Haderlapova gotovo stala ob strani, ni imel lahkega dela, ker je besedilo v veliki meri poetično, ne ogiba pa se tudi strokovnih opisov, na primer: »Mene pri tleh spusti skozi bodečo žico, da se ne bi ujela v zvrtničene bodice.« O zidanju hiše: »V samokolnici, karjoli, spravlja malto pod gradbišče, od tod pa težko kašo v plastičnih vedrih s škripcem spravlja v višino.« Ker v nemščini v preteklem času spol ni izražen, je v knjigi v 35. poglavju napačno: »Pokrajina mojega otroštva me kljub prizadevanjem, da bi se ji približal, bega ...« (moralo bi biti: približala).

Dobesednega govora Haderlapova ne zaznamuje prapovpisno.

Kraj dogajanja je jasen: raztresena, negručasta vas Lepena, »graben« sedem kilometrov oddaljenosti od Železne Kaple, a v Lepeno se pride tudi čez hribe iz podjunske Globasnice. Blizu je meja in v Slovenijo se pride ali čez prelaz Jezersko ali skoz Pliberk in od tam na Prevalje.

Vsekakor je to gorati in gozdni jug Podjune, ne pa sever Podjune, ki je prizorišče v Handkejevi knjigi *Še vedno vihar* (2011). Imata pa obe knjigi kar nekaj podobnih potez: obe sta prvoosebni, ukvarjata se z drugo svetovno vojno, napisani sta v nemščini, vendar je slovenščina prvotna in je podana v posameznih besedah in imenih, da ne govorim o bolečem vprašanju izginevanja jezika že skoraj povsod na Koroškem, tudi na jugu.

Medtem ko Handke zajema le kakšnih deset let (1936–1947), sedanost pa je vzporedna, je Haderlapova neomejena: opisuje sedanjih štirideset let, začeni s svojim detinstvom (okrog 1965) in končujoč kmalu po osamosvojitvi Slovenije, kar je bilo leta 1991, vsekakor ne omenja več vstopa ne Avstrije ne Slovenije v Evropsko skupnost. In medtem ko Handke sebe ne razvija, ampak je vseskozi iste starosti, pa je Haderlapova vsa v razvoju, očitno avtobiografska. Vseeno zamolčuje nekatere plati osebnega razvoja, kot je ljubezensko življenje, in tako je njen roman brez aktualne ljubezenske zgodbe.

Tri osebe iz družine so pomembne za Majin razvoj: babica, oče in mama. Kakšni liki so to, kakšni izraziti, nepozabni značaj! Glavna je babica. »V tej zarodni celici se, kakor bom spoznala šele leta pozneje, likam in oblikujem.« Izraz »zarodna celica« ni slučajen, saj se otrok in kasneje mladenka rada tišči babičinega starostnega telesa, skupaj večkrat ležita in spita. Babica vpliva s svojimi vražami, s katerimi preganja razdiralne demone v družini. Haderlapova se ne ogiba opisovanja narodopisno zanimivih prvin. Babica vpliva s svojimi strašnimi (babica ne pozna te besede, ampak namesto nje uporablja besedo »čuden«) izkušnjami iz taborišča Ravensbrück. Šele kasneje se avtorica seznanja z dokumenti, ki pričajo, kako se je babica po vojni politično trudila okoristiti se s svojim trpljenjem med vojno. Po otroških letih babica za nekaj časa stopi v ozadje, a potem deklet doživi takšne strahote, da se vrne v babičino naročje in zaslombo. Doživi namreč utopitev malo starejše mladenke, ko skupaj plavata po jezeru; šele čez mnogo let strahotno doživetje olajša sporočilo, da je mladenka utonila zaradi božjastnega napada. Doživlja tudi strah za očeta.

Majina mladost poteka pod pritiskom samotnega, grozljivega, divjega življenjskega okolja. Mama, ki je sicer

označena dokaj kritično, je vendarle Majina rešiteljica: odločno pomaga hčerki, da se delno odtrga od uničevalnega domačega okolja in se gre šolat v Celovec. Tam obiskuje slovensko gimnazijo in po maturi na Dunaju študira teatrologijo.

Majo priteguje oče. Samorastnik, drvar, kmetovalec, z naravo tesno povezan, zavračajoč politiko, kulturo in novotarije, skrajno konservativen. Kot dvanajstletnega dečka so ga nacistični vojaki hoteli obesiti in so ga mučili, potem pa je še kot otrok doživeljal grozote partizanskega preganjanja po gozdovih. Večinoma so smatrali, da so vojna doživetja zakrivila njegove duševne težave, ki se stopnjujejo. Nevaren je, da bi koga ustrelil, nevarno je, da bo zdaj zdaj pokončal samega sebe, tako kot je samomorilstvo sploh pogosto v teh krajih. Njegova duševna neuravnoteženost morda ni posledica vojne, ampak je nekaj eksistencialnega, kot je eksistencialnost poleg vojne sploh podlaga Majinega razumevanja sveta. Odnos med očetom in najstarejšo hčerjo ima rahle erotične poteze.

Zanimive so te črte mamine osebnosti, skoraj neverjetne za te odročne kraje in ljudi, pri katerih vpliv Cerkev nima globljih korenin: »Po mojem odhodu na Dunaj odloži svoje katoliške pravljicne strašljivke in začne brati literaturo. Bere zgodovinske romane, potopise, knjige o drugi svetovni vojni, a tudi Tolstoja, Flauberta, Lipuša in Handkeja ... Misli, da se je v življenju treba zbrati in pripovedovati zgodbe, ki se srečno iztečejo. Predvsem poučna nota mora biti v ospredju, kam bi prišli, če ljudem ne bi kazali, kako bi lahko bilo.« Opisani literarni program je uresničeval sodobni pisatelj dr. Metod Turnšek, ki je bival na bližnji Rebrci; Haderlapova ga ne omeni.

Haderlapova se ne ozira na to, da njena literatura – razen nje same kot osebe – ne vsebuje življenjske sprostitve in spodbude. Presneto grenke življenjske izkušnje in nesreče so v njeni knjigi. Podobna je Florjanu Lipušu: *Boštjanov let*.

Maja Haderlap teži k vsestranskemu osvetljevanju življenja. Lastni duhovni svet izpolnjuje zgodnje zanimanje za poezijo, nauči se metaforično preustvarjati stvarnost in izpovedovati najteže izrazljiva duševna stanja. Ne oboavlja se, da ne bi pesniških vsebin in oblik prenašala tudi v prozo, v epiko. Njena epika je pretkana tudi s fantastiko sanj. Primer klasične metaforike: »Rožnati mačji jeziki mlaskajoče švigajo v belo tekočino.« Mišljeno je mleko. Še en primer: »Kot žilav kočnik, ki se ga ne da več izdreti, stara klet kljubuje rušenju.« Ko rušijo staro hišo. Naslednje prisposobljanje je manj mehanično, bolj zahtevno: »V spominu se mi jetniška številka kakor v sanjah trga od svojega nosilca, v sanjah, ki sem jih morda imela in v katerih je številko nosilo sem in tja, dokler ni našla pripravnih roke in kot črn metulj sedla nanjo.«

Druga plast knjige so razvite zgodbe, tako rekoč izoblikovane novele. Zgodba o tem, kako je Maja na povratku z Dunaja našla očeta v gostilni v Železni Kapli in kako je potem ona vozila njegov traktor in s teatrsko iznajdljivostjo preusmerjala pozornost in preprečevala nesrečo. Zgodba o kravi, ki sta jo z očetom našla v prepadu in zraven poginulo novorojeno tele. Zgodba o tem, kako je Dunajčanka rešila babico pred plinsko celico. Pripoved o

doživetjih na meji, ko sta se z očetom vračala od zobozdravnika na Prevaljah. Zgodba, kako je oče nosil po Dunaju kantico z moštom. Jezik je tako stvaren in oprijemljiv kot pri Lojzetu Kovačiču (*Ljubljanske razglednice*).

Nekako na sredini se knjiga prelomi. Dotlej se stopnjuje napetost okrog babičinega in očetovega vpliva, potem pa je pripoved bolj razblinjena, dnevniška in v njej je precej politiziranja. Preseneča nekakšna visoka pesem o partizanstvu. Vsekakor je Maja zdrav značaj, znala je strašna doživetja preboleti in utiriti svoje življenje po normalni, neodvisni, samostojni, odrešilni poti. Tako je roman Maje Haderlap vendarle pozitiven, čeprav vsebuje kar preveč in ponavljajoče se mračne, hude vsebine. V precejšnji meri je to roman pubertete, čeprav te besede ne najdemo. V času pubertete ima v njenem življenju veliko vlogo slovenščina.

Podobno kot Handke tudi Haderlapova ne zanika svojih slovenskih korenin, sploh pa ne svojih rodbinskih korenin. Ne beži, stalno se vrača domov. Ima več bratov in sester, ima številne sorodnike. Zanimivo je, da izbruh vojnih obračunavanj v Jugoslaviji po letu 1991 povzroči v ljudeh nov plaz spominov na domače vojne dogodke med drugo svetovno vojno. Tega je že preveč. Ocenjujem, da knjiga Angel pozabe kot celota ni tako dobra, kot so dobre posameznosti v njej: nekatere novele, nekateri motivi in sentence, bistveni psihološki odnosi.

Trikotnik oziroma štirikotnik Maja – oče – mama – babica omogoča, da je ta družinsko-avtobiografski roman velik in upravičen dosežek. In očetova smrt je pač šele na koncu.

Zanimivo je, kakšen je Majin odnos do nacionalizma v Sloveniji v času osamosvajanja, ko biva študijsko v Ljubljani, a na predvečer možnega izbruha vojne pobegne v Avstrijo. »Slovenec sicer želim lastno državo, doma la srčno želim, sama pa se v to ne pustim vplesti ... Je nacionalno delovanje ali nekaj temu podobnega sploh mogoče?«

Seveda, veliki narodi si lahko privoščijo nacionalno hladnost, indiferentnost. Vprašanje je, ali si tako držo lahko privoščijo mali narod, kot je slovenski. Tekst Haderlapove vsebuje samo še okruške slovenščine: »Mama mi reče *lojza*, kar v naši govorici pomeni trapa, če nočeš reči *terba*.« Tako kot se je bilo treba odrediti preteklosti in prevlekega vpliva babice in očeta, tako se je bilo treba rešiti vpliva slovenščine. Ta jezik je treba v javnosti zavreči, če hočeš imeti mir in delo. »Dolge mesece se počutim kot žival, ki se, ohromljena ob svoji levitvi, ne more rešiti ogoljene kože, ki se ji je zataknila na glavi.« Na kaj se to nanaša? Jaz pravim, da se nanaša tudi na slovenščino, avtorica pa bo gotovo našla drug, točnejši odgovor, ki bo hkrati očičujoč..

Majina zgodovina so doživeti okruški, ni povezana, strnjena, poenostavljena, abstrahirana zgodovina. Ali lahko kaj prispevajo? Res, naloga umetnosti je prikazovati tudi položaj malega človeka, ne pa samo voditelja, zavednega borca. In podobno kot je za umetnost velikega pomena narečno bogastvo in narodopisno gradivo, je za pravo zgodovino velikega pomena tudi doživljanje in čustvovanje bednega, malega človeka Haderlapove.

Milan Dolgan

